

Somogyi Ede

Szumirok és magyarok

BUDAPEST

Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata

M DCCC III

Bevezetés.

Rég elmúlt időről szól ez a könyv, oly időről, á mikor a szentírás szerint még a világ meg sem volt teremtve. A mi fogalmaink szerint mesebeli időbe vezetem vissza az olvasót, a hová eddig még a képzelet is csak elvétve mert elszállani, hat-, hétezer év előtti, sőt némely tudósok szerint még sokkal régibb. időbe, a meddig nemcsak a régi görögök, hanem még az egyiptomiak sem tudták eredetüket visszavezetni. Meg akarnom ismertetni az olvasót egy ősrégi kultúr-nemzettel, a mely minden valóságosság szerint a mai kultúrának megalapítója volt. A nemzet maga már régen megszűnt a népek sorában szerepelni, évezredek múltak el utolsó világtörténeti szereplése óta és további évezredek múltak

el, a míg meg tudta teremteni azt a kultúrát, a melynek néhány évtized óta kiásott maradványai csodálatra készítenek bennünket, de nyomait oly mélyen belevészte a mai modern civilizációba, hogy az emberiség művelődésének történetében legelsőrendű tényezőnek kell elismernünk. Tárgyam már így magában véve is elég érdekes volna, hogy minden művelt ember lázas izgatottsággal foglalkozzék vele, de még sokkal érdekesebbé és ránk magyarokra nézve fontosabbá teszi az a körülmény, hogy a szumirok, a kiknek nyelvéről a következő lapokon szó lesz, a magyarokkal nagyon közeli rokon nép voltak, sőt a mint előadásomból mindenki meggyőződhetik, a ma élő nemzetek közt legközelebbi rokonai voltak.

Sok ezer év múlt el a szumir nép letűnése óta. Nyelvét négyezer esztendővel ezelőtt már csak az asszir papok beszélték, a szumir nép maga részint elpusztult, részint pedig beleolvadt az asszir népbe. Pedig évezredek keresztül uralkodtak és ők és a velük rokon urál-altáji népek virágzó államokat alapítottak Mezopotá-

miában, Elő-Ázsiában, Perzsiában, Palesztinában és Föníciában és ezekben az államokban derekasán ápolták a művészeteket, fejlesztették a tudományt és előbbre vitték mindazokat az ismereteket, a melyek még ma is az összes emberiség közkincsét alkotják. De aztán letűnt a csillaguk; rájuk rontottak barbár népek, a melyek ezt a kulturnemzetet leigázták, birodalmukat elvették és kultúrájukat elsajátították. Egészen úgy bántak velük, mint a barbár rómaiak a művelt etruszokkal, az urál-altáji népcsaládnak ezzel a másik rendkívül tehetséges fajával, a melynek legutolsó nyomát is kiirtották, de kultúráját átvették és tovább fejlesztették.

A szumirok és más urál-altáji népek helyébe itt áriái, amott sémita népek léptek és a mit a középkori népvándorlások hosszú korszaka alatt Európában tapasztaltunk, ugyanazt láttuk Nyugot-Ázsiában is végbemenni: a beözönlő vad hordák legyőzték a művelt őslakókat és vagy kipusztították ezeket, úgy, hogy nyomuk is elveszett, vagy pedig összeolvadtak ve-

lük. Kultúrájuk azonban, legalább Ázsiában, tovább élt. Európában megkövetelte a rómaiak politikája, hogy az etruszk népet végképpen kiirtsák és hogy műveltségüknek utolsó nyomát is elpusztítsák, de Ázsiában sokkal emberségesebben bántak a sémita hódítók a levert szumirokkal: átvették kultúrájukat és a mennyire tőlük telt, azt tovább fejleszteni igyekeztek, sőt az asszír papok még évezredekken keresztül szumir nyelven hirdették a valás igéjét, a királyok pedig az asszír mellett szumir nyelven is közzétették törvényeiket és rendeleteiket.

Mindössze talán ötven esztendeje annak, hogy a világnak tudomása van arról, hogy a szumir nép existált; addig épp oly keveset tudott róluk, mint akár a holdbeli lakókról. A véletlen vezetett e nép nyomára és egy másik, szinte csodával határos véletlennek köszönhetjük, hogy ma már fogalmat alkothatunk magunknak nyelvéről, vallásáról és történetéről. Erről az ősrégi népről való ismereteink még nem tökéletesek ugyan, nagyon sok dolgukban még nem látunk

ugyan egészen tisztán és a jövőtől sokkal többet várunk ugyan, az eddigi elért eredménynél, de azt az egyet mégis tudjuk, hogy ma már minden kétségen fölül bizonyos, hogy a szumir nép urál-altáji nép volt és hogy ebben a népcsaládban a magyarhoz állott legközelebb.

Ezért kötelességünk, hogy a szumirok iránt érdeklődjünk és hogy velük foglalkozzunk; de kötelességünk' még ennél tovább is megy; nekünk magyaroknak a szumirológia terén vezérszerepet kell játszanunk, mert számtalan homályos pontot, a melyet a külföldi tudósok fogyatékos magyar tudásukkal nem tudnak megfejtetni, csak a mi tudósaink lesznek képesek tisztába hozni. Hiszen a külföldi tudósok mind azt mondják, hogy a szumir kérdést csak az lesz képes igazán megfejtetni, a ki a magyar nyelvet is alaposan ismeri.

Ez birt engem arra, hogy ezt a könyvet megírjam. Föl akarom hívni nyelv-tudósaink és történetkutatóink figyelmét erré a kérdésre, a mely végleges tisztázását tőlük várja; buzdítani akarom őket,

hogy a külföldi tudósok félszeg, fonák és tökéletlen munkáját végeznék ők jobban és tökéletesebben; rá akaróim bírni a kormányt, hogy gondoskodják eszközökről és módokról, a melyekkel a bennünket oly közelről érdeklő ügyben mihamarabb célt lehetne érni.

Nem vagyok oly szerénytelen, hogy azt higyjem, hogy könyvem a szumir tudományt előbbre fogja vinni. Tudom, igyekezetem nagyobb annál, a mit nyújtani képes vagyok, de a siker akkor is igen nagy lesz, ha a közfigyelmet rá tudom terelni a szumir kérdésre, a mely tőlünk magyaroktól várja végleges megoldását. Ezért összegyűjtöttem a következő fejezetekben mindazt, a mit a szumirokról ezidőszerint tudunk. Elmondom a mezopotámiai ásásoknak és az ékírás megfejtésének történetét, előadom, miképpen fedezték föl a tudósok ezelőtt ötven esztendővel a szumir népet, Írását, vallását, történetét, családi és közéletét; azután ismertetni fogom azt az izgalmas és érdekesség dolgában valóban páratlan harcot, a mely a szumir kérdés körül a tudó-

sok között támadt, a kik, egy-kettőnek kivételével, valamennyien azt bizonyították, hogy a szumir nyelv az összes nyelvek között legelső sorban a magyaral rokon; elő fogom adni a szumir nyelvtan szabályait és az eddig ismert szumir szókincset, a mely elsősorban alkalmas arra, hogy a közeli rokonságot megállapítsa, és végül el fogom mondani, hogy milyen föladatak várnak a magyar kormányra, a magyar társadalomra és a magyar tudósokra, a kik már eddig is nagy mulasztást követtek el azzal, hogy oly megfoghatatlan közömbösséget tanúsítottak e kérdés iránt.

Könyvem megírásánál számos külföldi forrást használtam, mert hiszen az, a ki ebben a kérdésben tájékozódni akar, ma még kizárólagosan külföldi tudósok munkáira van utalva. A főbb munkák, a melyek után indultam, ezek:

A. H. Sayce: On an Accadian Seal.

Lenormant: Lettres Assyriologiques. La langue primitive de la Chaldée. La magie chez les Chaldéens.

Delitzsch: Assyrische Studien. Wo lag dsus Paradies?

Oppert: Efcudes sumériennes.

Hempt: Die sumerischen Familiengesetze. Die akkadische Sprache. Der keilschriftlich'e Sintfluthberichfc.

Hálévy: Mélanges de critique et d'histoire.

Hommel: Die semitischen Völker und Sprachen. Geschichte Babyloniens und Assyriens. Die Sumero-Akkadier, ein urall-altaisches Volk. Sumerische Lesestücke.

Lehmann: Samajssumukiii.

Bezold: Abridged Grammars of the languages of the cuneiform inscriptions.

Weissbach: Die sumerische Frage.

SZUMIROK ÉS MAGYAROK

I.

Az ékírás megfejtésének története.

Már a tizenhetedik század elején érkezett Európába az a hír, hogy a régi Babilónia helyén ékírásos föliratokat találtak. Egy híres olasz utazó, *Pietro della Vatte* Sírászból 1621 október 21-ikén levelet írt *Mario Schipano* nevű barátjának Nápolyba, a melyben a többi közt a perzeopoliszi romokról is szólt és egy szobormű föliratáról a következőket mondta:

„Az oroslán mellett egy fölirat volt, a mely felülről lefelé a képek körül az egész falat elfoglalta. De hogy milyen nyelven és miféle betűkkel volt írva, azt ma senkisé tudhatja, mert ez az írás ma már teljesen ismeretlen. Csak azt az egyet láttam, hogy igen nagy betűk voltak és igen nagy helyet foglaltak el és hogy az egy szóhoz tartozó betűk nem voltak egymás mellé írva, hanem külön állottak és a héber betűk módjára egymástól el voltak különítve, a miből azt következtetem, hogy talán egyetlen betű egész szót jelentett, a mit azonban nem tudok fölfogni. De bármiképpen legyen is a dolog, öt betűt vagy szavat,

a mely leggyakrabban fordult elő, lemásoltam. Minthogy azonban egész sorok voltak, nem tudtam tisztába jönni azzal, vájjon a betűket a keleti népek szokása szerint jobbról balra, vagy pedig a mi szokásunk szerint balról jobbra olvassák-e? Ez az öt betű a következő:

De a második betű, a mely négy ékből állott, a melyek közül három egyenes és alul hegyes volt, a negyedik pedig keresztben feküdt rajtuk, azt látszik bizonyítani, hogy a betűket, a mi módunk szerint, balról jobbra írták, mint-hogy az a vonás, a mely a három egyenes vonás fölött fekszik, felső és szélesebb részével balra, vékonyabb része pedig jobbra van.”

Ez a föltevés, a mely ilyképpen az ékírás megfejtésének alapja lett, később valónak bizonyult.

1667-ben egy *Flover* S. nevű angol huszonegy betűt jegyzett le ugyanerről a föliratról, a mely csak 1693 júniusban jelent meg a *Philosophical Transactions* 16/7. kötetében. Hét évvel később, 1674-ben, I. *Chardin* utazó egy egész föliratot lemásolt a háromnyelvű, úgynevezett achemenida szövegek közül, a melyeket. 1711-ben kiadott munkájában tett közzé. Ugyanezt a föliratot lemásolta *Kaempfer* Engelbert 1694-ben, de nem érte be ezzel a tizenhárom soros szöveg-

gel, hanem még hozzávett egy huszonöt sorosat is; 1712-ben megjelent könyvében fölvetette azt a kérdést, vajjon betű-, szótag- vagy úgynevezett ideogramm-írással van-e dolgunk, a melynél minden jegy külön szavat fejez ki s az utóbbi következtetésre jutott. *Kaempfer* volt az első, a ki ezt az ismeretlen írást *ékírásndk* nevezte el (*caracteribus, formam bábentibus cuneolorum.*)

1701-ben egy vállalkozó szellemű hollandus, *Cornelis de Bruin*, perzsa-indiai útra indult és 1704-ben több hetet töltött a perzepolistzi romoknál. Utazásáról 1714-ben gyönyörűen kiállított könyvet adott ki, a melyben két új achemenida háromnyelvű, két egynyelvű, egy ó-perzsa és két semita-babilóniai föliratot közölt. Anyag lett tehát volna már elég, de ennek ellenére még egyetlen lépés sem történt az ékírású föliratok megfejtésére.

Évtizedek múltak el, a nélkül, hogy csak egyetlen tudós is akadt volna, a ki erre a föladatra vállalkozott volna. A tudósok egyszerűen azt hitték, hogy az ékírás a megfejthetetlen és megérthetetlen dolgok közül való és ezért nem is foglalkoztak megfejtésével.

Csak évtizedek múlva történt megint valami. *Caylus* gróf, *Recueil d'Antiquités* című művének 5. kötetében közzétette Xerxesnek értékes vázáját négynyelvű, egyiptomi, óperzsa, azúzai és babilóniai legendájával; az utóbbi három fölírás ékírásos. Minthogy a hieroglifikus írást

akkor még csak nem is ismerték s minthogy azonfelül *Caylus* reprodukciói nem voltak elég világosak, ennél fogva még ez a négy nyelvű legenda

sem készítette a tudósokat arra, hogy értelmezésével foglalkozzanak.

Három évvel később *Niebuhr* Karszten Perzepoliszban lemásolt több achememida föliratot s nemcsak új anyagot bocsátott rendelkezésre, hanem ezt az anyagot sokkal pontosabb és megbízhatóbb formában is reprodukálta. Ezek a másolatok 1778-ban jelentek meg. Egészen új *Niebuhr-nél* egy három nyelvű Xerxes-fölrirat, a már említett Dárius-fölriratnak ó-perzsa és szuzai szövege, egy ó-perzsa Dárius-fölrirat és egy egynyelvű Xerxes-fölrirat. Azonban *Niebuhr* e mellett egy hatalmas lépést is tett előre, a mennyiben a később három nyelvűeknek fölismert föliratokon három különböző írásmódot állapított meg és a legegyszerűbbikből negyvenkét különböző írásjelt állított össze, a melyeket egészen helyesen betűknek mondott. Ezzel alapos remény nyílt arra, hogy valamikor sikerülni fog ezt az egyszerű írásmódot negyvenkét (vagy mint később megállapították: negyvenöt) betűjével megfejteni.

1798-ban két orientalista, a kik a *Niebuhr*-féle másolatok alapján egymástól teljesen függetlenül fogtak hozzá a közölt föliratok megfejtéséhez, közzétette kutatásának eredményét. Ez a két tudós *Tychsen* Olav Gerbard rostocki tanár és *Münter* Frigyes dán akadémikus volt. *Tychsen*

De cuneatis inscriptionibus Persepolitianis lucubratió című könyvében a gyakran ismétlődő ferde éket ékes szóválasztónak ismerte föl és kifejtette, hogy *Niebuhr* összes föliratai, egynek kivételével, háromnyelvűek. Ez az eredmény is fontos és alapvető volt ugyan, de *Münter* még sokkal tovább ment. Ő is fölismerte a szóválasztó éket és a *Niebuhr*-féle iratok háromnyelvűségét és a mellett néhány írásjegyet, legalább néhányat megközelítően helyesen, meg tudott fejteni s egy többször előforduló jelcsoportban a király megfelelő szavát ismerte föl; aztán alapos történeti okokkal kifejtette, hogy úgy az épületek, valamint a föliratok szerzői csak a régi Perzsia achemenida királyai lehettek; azt állította továbbá, hogy a három írásmód közül a legegyszerűbbiknek nyelve a zendaveszta nyelve vagy ezzel rokon nyelv volt és hogy, a mi okoskodásában legfontosabb, az első írásfajta betűírás, a második szótagírás, a harmadik pedig ideogrammírás.

Mindamellett azonban még *Münter* éles elméjű fejtegetését sem lehet szoros értelemben vett megfejtésnek tekinteni s legföljebb ennek előkészítésére szolgált. 1802 szeptember 4-ikén egy göttingai fiatal tanár, *Grotfend György* Frigyes, bemutatta az ottani tudós társaságnak az ó-perzsa királyfölratok megfejtésére vonatkozó alapvető fölfedezését. Előadása nem részesült azonnal a megérdemelt figyelemben és méltatásban és tizen-

három év múlt el, a míg Németországban ismeretebb lett. A göttingai *Gelehrte Anzeigen* 1802 szeptember 18-ikán mindössze annyit írt róla, hogy *Grotefend* bizonyos történelmi föltevéseikből és a szasszanida föliratok analógiájából azt következteti, hogy az általa megvizsgált ékírású fölirat királyneveket ée címekeket, különösen Dáriusét és Xerxesét tartalmazza. A mi azonban a legérdekesebb lett volna, hogy ugyanis *Grotefend* miből következtette ezt és miként állapította meg ékírású jegyek első biztos hangértékeit, ezt a tudományos folyóirat nem mondta meg. A folyóirat tudósítása, a melyet valószínűleg maga *Tychsen* szerkesztett, így kezdődött: „A királyi tudományos akadémia gyűlésén bemutatták *Grotefend* úrnak dolgozatát, a melynek ez a címe: *Praevia de cuneatis, quas vocant inscriptionibus Persepolitans legendis et explicandis relatio*, a melynek tartalma annál meglepőbb, mert szerzője nem orientalista és egészen véletlenül jött rá az eddig talányszerű írás megfejtésére. Baráti vitatkozás szolgáltatta az okot, hogy a szerző, a ki már régóta nagy ügyességre tett szert titkos írások megfejtésében, a perzopoliszi föliratok egyikének megfejtésére vállalkozott. A kísérlet várakozáson felül jól sikerült neki és néhány hét alatt képes volt a föliratok legnagyobb részét megmagyarázni és eljárásáról és eredményeiről előzetes hírt adni.”

Grotefend értekezésének egy példányát megküldte *Silvestie de Sacy* híres párisi arabistá-

nak is, a ki sietett a fiatal göttingai tudós munkáját a tudós világgal közölni és előadni, miként jutott *Grotefend* ehhez a fényes eredményhez. Mi volt már most *Grotefend* nagy sikerének titka s miként jutott ő ehhez a fényes eredményhez?

Grotefend a legegyszerűbb első fajtából való két kis föliratból indult ki, a melyet már *Münter* is betűírásnak ismert föl, t. i., a *Niebuhr* könyvében B és G betűkkel megjelölt perzepoliszi föliratokból. Mind a kettőben többször fordult elő a *Münter* által *király-lyal* fordított jelcsoport:

tehát hét betűből, és egy magányos ékből állott, a mely miként már *Tychsen* és *Münter* is fölismerték, szóválasztóul szolgált. A két föliratban még egy hétjegyű szó következett, a két föliratban egyforma harmadik szónak négy betűje volt, aztán negyedik szóként mind a kettőben ama *király*-nak magyarázott betűcsoport jött, ötödiknek ugyanaz, csak hogy három hozzátoldott betűvel, hatodiknak ugyanaz, de minden toldás nélkül, a hetedik szó négy betűből állott ugyanazzal a három toldott betűvel, mint az ötödik szónál. Aztán nyolcadik szóként az első föliratban egy tíz betűből álló ismeretlen kombináció következett, a második föliratban pedig ugyanaz a szó

vagy ugyanaz a név, a melylyel az első kezdődött, még pedig ezzel a pótlással: király és még három betűvel (valamely nyelvtani végzés jelzése), aztán kilencedik, illetőleg tizedik szóul mind a két föliratban egy három betűből álló csoport és végül tizedik, illetőleg tizenegyedik szóul mind a két föliratban egy és ugyanaz a kilenc betűs szó. Grafikailag következőképpen jelölhetjük meg a viszonyt;

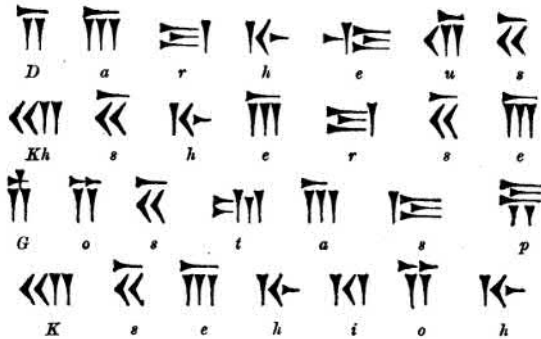
<i>B felirat</i>	<i>G felirat</i>
Y (királynév)	X (királynév)
k (azaz király) a	k a
k k+xyz	k k+xyz
k b+xyz	k b+xyz
Z c d (ill. D)	Y k+vwy c d (ill. D, azaz tulajdonnév)

Grotefend munkájánál alapul vette a *de Sacy* által kevéssel előbb megfejtett pehlevi-föliratokat, a melyek a későbbi szaszanida királyok nevét és címét tartalmazták, a hol a király neve után ezek a szavak következtek: „nagy király, királyok királya” és ezen az alapon a következő fordítást kapta:

Y (illetőleg *K*), *a nagy király, a királyok királya* (tehát *xyz* többes számú sajátító), *a . . .*
.....*királya* (többes számú sajátító), *Z* (illetőleg *Y* király) *fia, az achemenida*.

Már ez is nagyon zseniális kombináció volt, de még sokkal meglepőbb volt a további okoskodás,

a melyet a fiatal tudós, a ki e mellett majdnem teljesen járatlan volt a keleti nyelvekben, az ily módon nyert fordítási kísérlethez fűzött. Mint-hogy ebképpen, így következtetett *Grotefend* tovább, X király Y királynak fia, az utóbbi pedig Z-nek fia (a kit, s ez nagyon érdekes, nem nevez királynak, tehát valószínűleg a dinasztia megalapítója volt)? minthogy továbbá az illető királyok, a mint már *Münter* is kiemelte, csakis achemonida királyok lehettek, már most mindenek előtt arról volt szó, hogy a királyok sorát végig kutassa és megvizsgálja, mely nevek illenek legjobban a fölíratok írásjegyeihez. Cirus és Kambizes nem lehettek, mert a fölíratok két nevének nem volt egyforma (K) kezdőbetűje; egyáltalában neon lehetett sem egy Cirus, sem- egy Artaxerxes, mert az írásjegyekhez viszonyítva az első név túlságosan rövid, a második pedig túlságosan hosszú volt. „Nem maradt tehát egyéb, így folytatja maga *Grotefend*, mint Dárius és Xerxes neve és ezek oly könnyen illeszkedtek az írásjegyekhez, hogy helyes miegfejtésükhöz egy pillanatig sem férhetett kétség.” Alapul véve már most Darjaves és Achasveros (illetőleg Khsveros.) héber névformákat és az *Anquatil* zend lexikonában talált és királynak megfelelő *khszeio* szót s az ugyanott említett Gostaszp nevet Hisztiaszpee, Dáriusi atyja helyett, *Grotefend* a következő, minden további kutatásra nézve úttörő fordítást eszközölte:

A $\overline{\text{III}}$ betűt, a melyet *Grotefend* hol a-val, hol meg e-vel adott vissza, már *Münter* a-nak mondta és ha *Grotefende-t* a *Khszeio* forma, a királyt megfelelő szó második részét illetőleg, nem tévesztette volna meg, úgy a fentebbi négy szóban előforduló valamennyi tizenhárom betűt, nem pedig csupán nyolcat, fejtette volna meg helyesen. Mert később kiderült, hogy $\overline{\text{K}}$ — nem *h*, hanem *j* — $\overline{\text{III}}$ vagy *ja*, -nem e, hanem v, (*u* előtt), $\overline{\text{II}}$ nem g, hanem v (*i* előtt), $\overline{\text{II}}$ nem o, hanem *i* és végül $\overline{\text{K}}$ nem i, ha-

nem *th-nek* olvasandó és így a föntebbi négy szó: Darjavus, Ksjarsa, Visztaszp és Ksajathija. De mindamellet az általa helyesen megfejtett nyolc betüérték biztos alapja és szilárd kiinduló pontja lett minden további kutatásnak.

Közvetetlenül a nagy fölfedezés után meglehetősen nagy szünet állott be. Még 1826-ban is, a midőn a norvég *Basic* megtalálta a többes számú sajátító ragját, (a melyet föntebb ideiglenesen *xyz* betűkkel jelöltünk meg) és *n-a-m-nek* jelölte meg, a mi által két fontos új betüértéket talált meg, az *n-et* és az *m-et*: még mindig csak tíz (illetőleg miután *Grotefend* 1815-ben a *k* betüt is megtalálta, tizenegy) írásjegy volt helyesen megfejtve. Csak 1836-ban történt nagy és fontos haladás, a mennyiben ebben az esztendőben két kiváló orientalista, a francia Eugéne *Burnouf* és a norvég származású *Lassen* Kerasztély boomi szanszkritista majdnem teljesen megegyező eredményeket tettek közzé. Az elsőbbség *Burnouf-ot* illeti meg, mert ő volt az, a ki *Lassen-t* 1835 nyarán a *Niebuhr* föliratai közt levő népjegyzékre figyelmeztette és azután, mind a ketten éppen ezt a jegyzéket tették újabb kutatásuk kiinduló pontjává. Másrészt *Lassen-t* illeti meg az az érdem, hogy fölfedezte a perzsa, ékírásnak félig szótagszerű karakterét.

Azonban az igazi filológiai kutatás csak akkor vette kezdetét, a mikor újabb, jobb és megbízhatóbb anyag állott a kutatók rendelkezésére,

így miután a belga *Jacquet* néhány hangértéket biztosabban meghatározott és miután a dán *Westergaard* Perzepoliszból és a naks-i-rusztáini sírokból újabb föliratmásolatokat hozott. De még sokkal nagyobb haladást tett ez a tudomány a Karmansah város közelében, a régi Média határán levő behisztuni sziklafalon talált négyszáz soros háromnyelvű fölirat fölfedezése után, a mely útját egyengette annak, hogy az ékírást teljesen megfejtsék. Henry *Rawlinson* mellett, a ki 1846-ban kiadta a fölirat perzsa részének kommentárját, *Benfey* (1847), *Oppert* (1851) és *Spiegel* (1862) szereztek nagy érdemeket a már összehordott anyagnak rendszeres összeállítása és alapos megrostálása által. A tudósok ma már épp oly könnyen és megbízhatóan olvassák és fordítják a perzepoliszi föliratokat, mint akár a göröglöket és megállapították, hogy a nyelv, ha nem is azonos az ó-baktriaival, az Aveszta nyelvével, de mégis nagyon közeli rokon vele és a szanszkrittal.

E nagy eredményt elsősorban *Rawlinson*-nak köszönhetjük, a ki Keleten minden addig elért eredménytől függetlenül ugyanazokat az eredményeket, sőt az általa napvilágra hozott, rendkívül becses anyag segítségével még hasonlíthatatlanul nagyobbakat is ért el. De még ennél is sokkal többet, ránk nézve sokkal fontosabbat tett ez a nagy férfiú néhány esztendő múlva, midőn a harmadik ékírásfaj megfejtéséhez és magyará-

zásához fogott. Teljes joggal nevezik őt az asszirológia atyjának és megalapítójának, a melynek anyaga legfontosabb, sőt talán egyedül számba jövő forrása Babilónia és AsszírIA történetének.

Az ó-perzsa és az úgynevezett achemenida föliratok megfejtésének további története bennünket csak második sorban érdekel, de annál fontosabb ránk nézve a föliratok harmadik, úgynevezett babilóniai-asszir fajtája. De mielőtt behatóbban foglalkozunk ennek az írásfajnak a megfejtésével, a mely *de Saulcy* (1849) és *H. Rawlinson* (1851) úttörő munkájával kezdődik, előbb el kell mondanunk, mióta jutott el Európába a babilóniai ékírású föliratok híre.

Mons. *J. de Beauchamp*, babilóniai fővikárius már 1785-ben a régi Babilónia romhalmazaira irányította a tudósi világ figyelmét. Érdekesen ismertette a Hillah és Mukajjáir közelében levő romhalmiokaít, a régi Babel és Ur maradványait. Öt évvel később részletesem leírta a Bagdadtól délkeletre hat mértföldnyire, a Tigris partján levő tak-keszrei romokat, a honnan nemsokára Parisba szállították a Caillou de Michaux néven ismert, Marduk-bal-iddin ó-babilóniai királytól (1100. Kr. e.) származó híres emléket, a mely különböző mitológiai szimbólumokon kívül hosszabb föliratot is tartalmazott. A sok utazó között, a kik a 17. és 18. században Babilóniáról és romjairól írtak, *Beauchamp* volt az első, a ki

az általa talált és Parisba küldött téglák ismeretlen írásjegyeire figyelmeztetett.

A régi Babel fölfedezésének híre oly nagy érdeklődést keltett, Hogy a kelet-indiai társaság 1797 okt. 18-án utasította basszóriai képviselőjét, hogy néhány ilyen fölírásos téglát jól becsomagolva küldjön Hillahból Bombain át Angliába. Az első ilyenmű gyűjtemény 1801 elején érkezett Londonba, a hol alapja lett a brit múzeum babilóniai régiségosztályának. Ugyanebben az esztendőben megjelent *Hager* Józsefnek könyve a legújabban fölfedezett babilóniai fölíratokról; kifejti benne, hogy az ékírást Babilóniában találták föl, hogy ez az írás eredetileg függőlegesen haladt, mint a kínai és hogy csak a perzsák változtatták át vízszintessé; aztán azt a szilárd meggyőződését fejezte ki, hogy azok a káld betűk, a melyekkel Szardanapálnak ninivei emlékszobra tele van vésvé, ugyanoly ékírásos betűk voltak, a minők a babilóniai téglákon láthatók. *Hager* könyve óriás mértékben ráterelte a figyelmet Elő-Ázsiának eddig majdnem teljesen ismeretlen és figyelmen kívül hagyott ősrégi kultúrhelyeire. Megértették a tudósok, hogy az ékírás az összes régi kultúrában rendkívül fontos szerepet játszott s ezzel a fölismeréssel egyre fokozódott az a vágy, hogy ezt az írást megfejtsék.

Claudius James Rich 1811-ben, Babilonbari és Ninivében ásásokat eszközölt, a melyek az elmúlt század legfontosabb kulüreseményei

közül valók. Pompejinél tízszerre fontosabb és egy évezreddel régibb kultúrhelyeket támasztott, föl a föld méhéből s az azóta megkezdett munka a mai napig egy pillanatig sem szűnt meg és egyre bámulatosabb, egyre emlékezetesebb dolgokat hoz napvilágra. *Rich* már 1812-ben ismertette a babiloni romokat s 1818-ban újabb könyvet írt róluk, 1820-ban pedig újra meglátogatta Ninivét s alapos mérésekkel, hogy úgy mondjam, rekonstruálta ezt az ősrégi várost. Könyvében, a melyét csak tizenhat évvel halála után adtak ki, Ninivében talált ékiratokat is közölt és csak most tudta meg a világ, hogy az ékirásos föliratok nem szorítkoznak csupán Babilonra, hanem íinive is kezdi azokat kiadni. A tudósok figyelme most inkább Ninive felé fordult és nem- is csialatkoztak várákozásukban. Habár a tellói ásások fontosság és régiség dolgában minden eddigit meghaladtak, mégis azt lehet mondani, hogy Ninive szolgáltatta eddig a legtöbb anyagot a babilóniai és az asszír nyelv és történelem megismeréséhez, *Austen Henry Layard* 1840 tavaszán meglátogatta Ninive romjait és ez a látogatás érlelte meg ebben az angol diplomatában azt az eszmét, hogy ezen a helyen, mihelyt anyagi ereje megengedi, ásásokat eszközöljön. 1842-ben visszatért Moszulba, a romok tószomszédságába s ott találkozott *P. E. Botta* francia konzullal, a ki szintén nagyon érdeklődött a ninivei régiségek iránt. Ettől fogva együtt dolgoztak, de mert *Botta* sem

rendelkezett sok pénzzel, a munka eleinte csak nagyon lassan haladt előre. Ekkor egy csodálatos véletlen a Kujundsiktól öt órányira fekvő Khorszabad falura irányította Botta figyelmét s a szerencse annyira kedvezett neki, hogy már rövid idő múlva fölfedezte Szargon palotáját, a melyről Jazájás 20. fejezetének 1. szakában tesz említést. Egy khorszabadi ember látta ugyanis, hogy *Botta* Kujundsikban minden egyes téglát és alabástromtöredéket gondosan fölszedett és megvizsgált és midőn kérdezősködésére megtudta, hogy *Botta* szobrászmunkát keres, azt mondta, hogy abban a dombban, a melyen faluja épült, nagyon sok ilyen töredék van elásva. *Botta* odaküldött embereket, s íme, csakhamar egy terem nyílt meg a másik után, a falak tele basireliefes és ékírásos gipszlemezekkel s a föltárt földből ősrégi művészeti és kulturkorszak tűnt elő, mintha évezredek varázslat alul oldották volna föl. Egy szóval: a régi Asszíria egész dicsőségével föltámadni látszott.

De ezzel még nem volt kiásva a régi Minivé; ez a bátor és semmitől vissza nem riadó *Loyard-nak* volt föntartva. Csakhogy a kezdet megtörtént és a kutatásnak egészen új, eddig még csak nem is sejtett perspektívája nyílt meg. A legújabb fölfedezések híre leírhatatlan hatást tett nemcsak a tudósokra, hanem az egész művelt világra, és *Layard* Miniveh and its remains (1849) híres művének megjelenésével kezdődött

az a rendkívül élénk érdeklődés, a melyet elsősorban Angliában, de aztán a többi művelt nemzetnél is keltett az ékírás kutatásának eredménye. *Botta* három esztendeig folytatta khorszábi ásásait; utána a francia kormány megbízásából *M. Viktor Place* moseuli konzul dolgozott ugyanott és Szargon palotájából való számtalan szoborművet, baisreliefet és föliratot szállított a párisi Louvrenak. De bármily fényes volt is az e két férfiú által elért eredmény, teljesen elenyészett az előtt, a mit *A. H. Layard*, Nini vének tulajdonképpeni fölfedezője, *Raszam* Hormuzd segítségével véghezvitt. *Layard* 1845 őszén sir *Stratford Caning* konstantinápolyi angol nagykövet bőkezűségéből nagyobb pénzösszeghez jutott és már ugyanazon esztendő végén hozzálátott az ásáshoz. Már novemberben kiásott néhány ékírásos basreliefet s a rendelkezésére álló pénzzel egészen 1847 júniusig folytatta a munkálatot, számtalan érdekes és a tudományra, nézve megbecsülhetetlen kincset hozván napvilágra; föltárt három nagy asszíriai királypalotát, Asszurnaszirpálét (884—861 Kr. e.), I. Szalmanaszárét (1300 körül Kr. e.), II. Szalmanaszár nagy központi palotájával, az előtte levő hires fekete obeliszkkal és végül Asszarhaddonnak (681—669 Kr. e.) gyönyörű délnyugoti palotáját. Mindazok a kincseik, a melyeket *Layard* ebben a három palotában talált és a melyekhez foghatókra még eddig senkisésem bukkant, a londoni brit múzeumba vándoroltak.

Layard a következő esztendőket arra használta föl, hogy az elért eredményeket rendkívül érdekesen megirt és számos képpel illusztrált könyvben összefoglalta, a mely Angliában leírhatatlan szenzációt keltett és arra indította az angol kormányt, hogy maga vegye kezébe az ásások ügyét. így történt, hogy *Layard* 1849-ben, már most az angol kormány megbízásából, újra elment az Eufrát és Tigris közére s újra hozzáfogott nagy eredményekkel kecsegtető munkájához. Most Kujundsik és Nebbi-Junusz, a tulajdonképpen Ninive romhalmára szorítkozott. Lehetetlen ilyen szűk téren mind azt elmondani, a mit *Layard, Raszam* Hormuzd segítségével, 1850 közepéig Szenaheribnek Assurbanipál által átalakított dél-nyugati palotájában napvilágra hozott Egyre világosabban szállott ki a földből a régi Assíria és a jókarban megmaradt basreliefek százai oly értelmesen beszéltek, hogy a föliratok megértése nélkül is világos képet lehetett alkotni a régi assírok erkölceiről éö szokásairól, köz- éö magánéletéről, egyszóval: *egem* kultúrájáról. Legfontosabb volt azonban az a sok ezer agyagtéglából álló könyvtár, a melyet a finom műveltségű Assurbanipál király (a bibliai Aszenappáir) állított föl. Ezek a szürke éei sárga agyagból való téglák többnyire kisebb-nagyobb darabokra voltak törve, de számos ép téglá is volt köztük. A téglák 6—9 hüvelyk nagyságúak voltak; legtöbbjük ezzel az aláírással volt ellátva: „XX. Táblasorozat;

Asszurbanipálnak, a mindenség királyának, Asszír-ia királyának palotája, a mihez aztán többnyire stereotip mondatok járultak. Egy ilyen, tizenhat darabra tört téglá az özönvíz történetét tartalmazza. A könyvtárral óriás kincs került ki a föld alul. A téglák tartalma) rendkívül változatos volt: a szumirok ősrégi varázsr és igéző mon-
dásai, szumir istenhimnuszok és vezeklő zsoltárok, majdnem valamennyi ó-babilon fordítással, csillagászati följegyzések, történeti jegyzetek, kronológiai listák, naptárak és még sok más került elő. Az bizonyos, hogy Asszurbanipál könyvtára nélkül sohasem nyertünk volna tudomást a szumirokról, mert nemcsak hogy a szumir kultúra ősrégi maradványai kerültek itt elő, hanem azok a nyelvészeti segédeszközök is, a melyek a szumir nyelvre vonatkozó szótárakat, nyelvtani paradigmákat és a kiejtést magyarázó szabályokat tartalmazták.

Ezalatt azonban másfelé sem szünetelt a munka. Már elmondtam, hogy *H. Rawlinson* a harmincas évek közepe táján megtalálta a behisz-tuni sziklafalon a nagy háromnyelvű Dáriusi-föli-
íratot. Már csak a négyszázsoros, szédítő magyar-
ságban bevéselt szövegnek lemásolása is leírhatatlan nehézségeikkel volt összekötve és *Rawlinson* 1833—39-ig, a mikor keleten volt, a föli-
írat első nemének csupán felét tudta lemásolni. 1844-
ben visszakerült kutatásainak színhelyére és le-
másolta a háromnyelvű emlék első nemének hátra-

lévő részét, 1847-ben a babilóniai részt s a következő hónapokban ennek megfejtésével foglalkozott. 1849-ben visszautazott Angliába s ott kiadta *Memoir on the Babylonian and Assyrian inscriptions* című korszakot alkotó munkáját, a melyben közölte a behisztuni fölíratnak szövegét és majdnem teljesen hetyes fordítását.

Ugyanebben az időben még két más tudós is nagy érdemeket szerzett az asaziriológiai tudomány fejlesztése körül; ez a két tudós: *F. de Saulcy* és *Edward Hincks*. Az utóbbi már 1846-ban és 1847-ben fölolvasásokat tartott az achemtenida fölíratok második fajtájáról és szinte csodálatos, hogy ez a tudós, nagyobb kétnyelvű szövegek ismerete nélkül, mennyire haladt a babilóniai nyelv ismeretében. *F. de Saulcy* pedig 1849-ben már meg tudta állapítani, hogy az asszír nyelv a sémita nyelvcsoporthoz tartozik és hogy elsősorban a zsidó nyelvvel áll közeli rokonságban. Ugyanebben az esztendőben *Hincks* újabb fölolvasást tartott, a melyben meggyőzően kimutatta, hogy az asszíroknak nem betűírásuk, hanem szótagírásuk volt. Előadásában az is rendkívül érdekes volt, hogy annak ellenére, hogy az asszír nyelvet föltétlenül a sémita nyelvcsoporthoz tartozónak tekintette, mégis meg volt róla győződve, hogy az ékírást nem a sémita nyelvcsoporthoz való nép találta ki. Később látni fogjuk, hogy *Hincks*-nek ez az állítása fényes beigazolást nyert; *Hincks* csak annyiban tévedett, hogy az ékírást nem ural-

altáji, hanem indogermán találmánynak mondta, — Ilyen volt az asszíriai kutatás állása 1850-ben, A tudósok már most kettőzött érdeklődéssel várták a behisztuni fölirat babilóniai részének közzétételét, a mely végre 1851-ben megjelent s a hozzáfűzött várakozást a legnagyobb mértékben kielégítette. A könyvben, a mely a londoni kelet-ázsiai társaságnak tizennegyedik köteteként jelent meg, közzétette *Rawlinson* a babilóniai szöveget interlineáris átírással és latin fordítással s az első harminchét sor elemzésével és ennek megokolásával. Legfontosabb volt benne hetvenhárom tulajdonnév, a melyet az eléje tett határozóról lehetett fölismerni. Ezek a tulajdonnevek voltak a legjobb és legbiztosabb kulcsai a babilóniai ékírásfaj végleges megfejtésének.

1851-től fogva az ékírás kutatás történetének két korszakát különböztetjük meg; az elsőt különösen *Hincks* és *Oppert* Gyula fényes és élesimé jü munkálatai karakterizálják, a melyekben az elért eredményeket rendszeresen földolgozták és újabbakkal megtoldották, más szavakkal: a babilóniai-asszír nyelvtant megszerkesztették. Ebben az első korszakban kezdtek meg a *Cuneiform Inscriptions of Western Asia* kiadását, a melyből már eddig több kötet jelent mteg, s a mely minden assziriológusnak megbecsülhetetlen segédforrásul szolgál,

A második korszakban, a mely 1874-ben

kezdődött, különösen *Schrader* Eberhard szerzett nagy érdemeket Ettől az időtől fogva kezdtek a nemét orientalisták is assziriológiával foglalkozni; csakhamar vezető szerepet játszottak ezen a téren és működésük az angol és francia tudósok tevékenységére is kihatott.

Ebben az újabb korszakban Babilóniában is megkezdték a kutatást és habár itt mennyiség tekintetében csekélyebb is volt az eredmény, de fontosságait emelte az a körülmény, hogy az itt talált föliratok és egyéb tárgyak egy, eot két évezreddel idősebbek voltak azoknál, a melyeket Asisziriában találtak. Egy francia expedíció, a melynek élén *Fresnel, Thomas* és a később annyira ünnepeelt *Oppert* állottak, főképpen az őskori Babilon romjainak kutatását tűzte föladataiul és ugyanakkor az angol *Loftus* és *J. E. Taylor* Varka (Uruk), Szenkere (Larza), Teli-Ede (Mar), Mukajjár (Ur), Abu-Sáhrein (Uru-dugga vagy Eridu) és Tell-Lám romjai közt kezdtek kutatni. Az itt talált téglák rövid sízumir király legendáikkal és a Szenkerében és Tell-Szifiban talált, szintén SÍZUMIR nyelvű történeti krónikák bepillantást engednek a Krisztus előtti harmadik, sőt negyedik évezredbe is.

A francia expedíció kezdettől fogva szerencsétlen volt. Eredetileg az lett volna a rendeltetése, hogy egész Babilóniát átkutassa, de vezetői oly tapasztalatlanok és járatlanok voltak, hogy kénytelenek voltak munkálkodásukkal Hillah (a

régi Bálbel) legközelebbi környezetére szorítkozni. Itt nagyon érdekes és nagyszámú babilóniai régiségeket gyűjtöttek ugyan, de az egész gyűjtemény, a melyet Parisba akartak szállítani, 1855 május 23-án a Tigris habjaiba merült. Nagy szerencse, hogy az expedíció tagja volt *Oppert*, a ki mégis emlékeztetésére tette ezt az expedíciót, mert 1859-ben megjelent munkájában nem annyira a szerencsétlen utazás eredményeit, mint inkább az ékításkutatásra. nézve rendkívül fontos adatait állította össze.

Loftus 1849—1854-ben tett utazásának és kutatásának eredményeit 1857-ben kiadott munkájában (*Travels and Researches in Chaldea and Susiana*) ismertette. Legfontosabb könyvében Varka, a régi Uruk (a bibliai Erech) és Szenkere, a régi Larza (a bibliai Ellázár) ismertetése. Sajnálni lehet, hogy az utóbbi romjainak ismertetéséhez nem adott rajzot is, a mint *Layard* is elmulasztotta Niffer (Nippur) leírásaihoz rajzot készíttetni. De hát akkor még nem sejtették, hogy mily fontossággal bír Larza és Nippur az ó-babilóniai történelemre nézve, az egyik mint a szineári (szumir) királyok törzsfészke, a másik pedig mint a niszini királyok székhelye, a kik ötezer esztendővel ezelőtt több évszázadig uralkodtak. Szumir és Akkád fölött. Különös megemlítést érdemelnek még azok az érdekes leletek, a melyeket *Loftus* Szenkerében és a szomszéd Tell-Szifrben tett Számos szerződéses tégláit talált, a mely körül-

belül négyezer *esztendő* előtti időből való, s a melyet jobb megőrzés okáért agyagburkolatba tettek, a melybe szintén bele volt égetve a téгла tartalma. Sok tégla történeti eseményeket ismerjtet; így nuegtudjuk belőlük, miként pusztult el a larzai birodalom és hogyan alapította meg Hammiurábi nagy birodalmát. *Loftus* ezenkívül Tell-Szifrben föltárt egy ó-babilóniai terjedelmes. rézkovács-műhelyet, a melyben számtalan, részben már kész, részben még be nem fejezett vázát, tálat és egyéb tárgyat talált. Nagyon érdekes az a sztenkereit téгла is, a mely négyzetek és köbök kiszámítását ismerteti.

Mialatt *Loftus* az Assyrian Excavation Tűnd megbízásából Varkában foglalatoskodott, azalatt sir Henry *Rawlinson* alaposan átkutatta Mukajjár, az ősrégi Uru-umma vagy Ur romhalmák Kevéssel utóbb meglátogatta Abbu-Sahreint (az ősrégi Eridut), Dél-Babilóniának legrégebb szíent városát. Mind a két város rendkívül fontos az ó-babilóniai történelem és a szumir vallás szempontjából. Ezeken a helyeken, különösen Úrban, *Taylor* folytatta a kutatást s megtalálta azokat a téгла-fölriratokat, a melyeket Ur-Bau (más olvasás szerint Ur-khán vagy Ur-gur) szumir király, a ki ezelőtt 5600 *esztendő*vel élt, és fia, Dungi, hagyott hátra,

Dél-Babilóniában csak nagyon nehezen haladt a munka előre, mert a kutatóknak igen sok nehézséggel, sőt veszedelemmel kellett megkü-

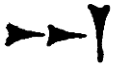

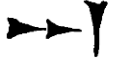
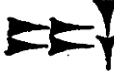

deniök. Annál nagyobb eredményeket ért el *H. Rawlinson* Észak-Babilóniában. Munkájának egyik legnagyobb eredménye az volt, hogy Birsz-Nimrudban fölfedezte az eredetileg; hétemeletes híres lépcsőtemplomot s a harmadik lépcsőfok sarkaiban alapítójának (illetőleg helyreállítójának), Nebukadrézár királynak alapító tégláját. *Rawlinson* mérése szerint a legalsó lépcső 272 láb hosszú és széles és 26 láb magas volt, a második 230 és 26, a harmadik 188 és 26, végül a n^yedik 146 és 15 láb volt. Az egész még most is százötven láb magasán emelkedik ki a síkságból. A régiek leírása szerint mindegyik emelet más-más színű téglával volt burkolva. Az alapító téglá, az úgynevezett borszippai fölírás szerint, a lépcsőtorony neve ez volt: Az ég és a föld hét szférájának temploma. „Egy régi király alapította, — így folytatja a fölírat, — negyvenkét rőf magasságig (a mi a három első emelet magasságának felel meg), de nem fejezte be csúcsáig; ez már régi időkben elpusztult és Nebukadrézár volt az, a ki megújította és eredeti magasságáig újra fölépítette”. A torony közvetlen szomszédságában volt I-zidda, Nebo istennek híres szentélye, a melyet később Kassizam tárt föl. Valószínűnek látszik, hogy a genezis tizennegyedik fejezetében szereplő bábeli torony azonos volt a birsz-nimrudi lépcsőtemplommal, habár a sokkal impozánsabb lépcsőtorony, a melyet néhány évvel később Szagillában, az Eufrát keleti partján fe-

deztek föl, inkább szolgálhatott a héber őstörténetek megírójának mintaképül.

Ezzel befejezést nyert a régészet történetében páratlan s eredményekben és fölfedezésekben csodálatos korszak (1842—1854). Ezután majdnem húsz esztendei szünet állott be, a mely alatt a tudósok az elért eredmények rendszeres földolgozásával foglalkoztak. A mily fontosak voltak azok az eredmények, a melyeket eddig a mezopotámiai romhelyeken értek el, épp oly, sőt még sokkal fontosabb volt az a munka, a melyet a tudósok az ősrégi leletek alapján kifejtettek. E tudósok közt legelső helyen *Delitzsch* Frigyes érdemel említést, a ki munkásságával új korszakot indított meg az assziriológiai tudományban. *Delitzsch* nem érte be a felületes vizsgálattal, hanem a legnagyobb alapossággal belemerült az új tudományág tanulmányozásába és ismertetésébe. Ily módon sikerült neki a régi szövegek fordításával oly megbízhatóságot és pontosságot elérni, a mely az eddigi ingadozásoknak és találgatásoknak mindenkorra véget vetett s a melylyel bizalmat keltett a tudománynak emez új diszciplínája iránt. Ebben a munkájában maguk az assziriái ősrégi szótárak tették neki a legnagyobb szolgálatokat.

Ezeket a szótárakat akarom most röviden ismertetni, mert bizonyára a laikust is érdekelni fogja, hogy a világnak eme legeslegrégibb lexicográfiái összeállításával megismerkedjék, a melyek a legújabb tudományt, a szumirológiát

hozzáférhetővé teszik nekünk. Tudni kell ugyanis, hogy Asszurbanipál, ez a rendkívül értelmes, tudományért és művészetért lelkesedő uralkodó, mintha csak sejtette volna, hogy gondoskodásaival megbecsülhetetlen szolgálatot tesz; későbbi korok tudósainak, lelkiismeretesen összegyűjtötte a szumir irodalom kincseit; de nem érte be ennyivel, hanem szumir-asszír szótárakat is készítettett, a melyekben megmagyarázza az; olvasónak, hogy a szumir szót asszír helyesírás szerint hogyan kell kiejteni s egyúttal megmondja, hogy a szumir szó mit tesz asszír nyelven. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Asszurbanipál gondoskodása és előrelátása nélkül sohasem állott volna módunkban, hogy a szumir nyelv titkait megfejtsük. Itt közöljük egy lexikográfiai téglának csekély töredékét, a mely fogalmat ad erről a legrégebb szótári munkáról. A három oszlopos jegyzékben az elsőt és a harmadikat magyar betűkkel adjuk és csak a középsőnél tartjuk meg az eredeti írást:

a-na		sa-mu- u
di-in-gir		i-lum
na-ab		nab-bu
[mu-lu		kak-ka-] bu

azaz ez a jegy (betűjegy: an) így kiejtve:

anna, babilóniai-asszír nyelven így hangzott: *sámu*, azaz: ég, (héberül: samájim); ellenben, hogyha így ejtették ki: *dingir*, akkor asszírul így hangzott: *ilum* vagy *ilu*, isten, (héberül: él). Ez az írásjegy (*nab* szótag írásjegye), ugyanabban a kiejtésben babilóniai-asszír nyelven *mabbu* volt (nyilvánvalóan a szumir nyelvből vett szó); értelmét még eddig nem tudták megfejteni, de valószínűleg égboltozatot vagy ezen levő égitestet, talán napot jelent, a mire a magyarral való nagy hasonlatossága is vall. A mi végül a negyedik írásjelt illeti, a mely *nab* és *an* jelekből van összetéve (írásjel *mul*), ezt mullunak ejtették ki és megfelel a babilóniai-asszír *kakkabu* (héberül: *kokáb*, arabul: *kaukab*) csillag szónak.

Ennél egyszerűbbek azok a szótár-téglák, a melyek csak arra valók voltak, hogy valamely írásjelnek különböző szótagértékeit ismertessék, a melyeken tehát nem ideogrammokról, hanem csupán szótagokról volt szó, a melyek kiejtéséről tájékoztat a téglá. Próbaképpen közöljük a következőket:

ri-i . ta-al-lu

ta-al ta-al-lu

bi-i		ka-a-su
ka-as		ka-a-su
bu-u		szi-i-ru
szi-ir		szi-i-ru

vagy még egy másik példát, a melyben egy jelnek kettőnél több értékét hozza föl:

cha-ab		la-ga-bu
ki-ir		la-ga-bu
ri-im		la-ga-bu
la-ga-ab		la-ga-bü

Meg kell jegyeznem, hogy a harmadik sor, a mely mindig az első sorban fölhozott-értéket ismétli, csakhogy a babilóniai-asszir *u* nominatív végzéssel megtoldva, egyszerűen az illető jegyek nevét tartalmazza, úgy, a mint mi pl. a b-t bé-nek, a m-t em-nek, a k-t ká-nak nevezzük. A fön-
tebbi sorokban tehát az van mondva, hogy az első jelnek ri és *tal*, ennek a jelnek

bi és *kas*, ennek a jelnek *bu* és *szir* és *en*- nek a jelnek *chab*, *kir*, *rim* és *lagab* értéke volt, és hogy az illető négy jelnek neve *tallu*, *kasu*, *szíru* és *lagabu* volt.

De még a kétsoros lexikális lajstromokból (az úgynevezett ideogramm-lajstromokból) is kell egy példát idéznünk; ezekkel találkozunk leggyakrabban s az 1866-ban megjelent nagy ölirati mű második kötetének legnagyobb réoze ezeknek van szentelve. Helyivel s közzel a bal sorhoz apróbb írású megjegyzések vannak fűzve, a melyekből megtudjuk, hogy az illető jelt (illetőleg jelcsoportot) hogyan kell kiejteni. így az emiített munka másodika kötetének 48. tábláján a következőket olvassuk:

rik-szu (kötél, kötelék),
 kur ra-ka-szu (kötni),
 mu-un-na-ab -ra ir-tak-sza-an-ni (megkötött),
 pi la ka-la-lum (különben = ka-lu elégni),
 ku-ul-lu-lu (meggyalázni),

 ba-a-rum (fogni, üzni),
  -ba sa (nuni), (hala-
 lászat, hal megfogása),
 bu-u-u-ru m(vadászni).

zi-ir—a-sa-su (valakibe csimpeszkedni), su-us-ru
 —us-su-su (legyőzni), szi-mu ba-su-us-ru na-pis-
 ti us-su-sat (lelkem le van győzve).

A fentebbi sorokban a második és harmadik mellé tett glosszából megtudjuk, hogy a jobboldali hasábon sémita nyelven megmagyarázott jelt hogyan kell kiejteni; megtudjuk, hogy az illető esetben *kur-nak*, *pi-* (illetőleg *pil*)-nek olvasandó és pedig egyrészt *kötni* és másrészt *kalalu* (elégni?) értelemben. Az 1., 5., 7. és 8. sorban a kiejtés nincs megjelölve; de más lajstromokból tudjuk, hogy kötnél vagy háló értelmében rendes szótagértékével bír; értéke *ellenség* értelemben csak *ghul* lehet; értéke *tag* és *sum* (ez utóbbi különösen, ha értelme: mészárolni),

a melyek közül itt az elsőt kell vennünk. A 7. sorban előforduló *ghal* (hal) és *duh, dib* (megfogni, elfogni) tekintetében minden kétség ki van zárva. Tehát csak a 8. jelnél nem egészen bizonyos, vajjon *tag* vagy *sum* van-e alatta értve s hasonló esetek (különösen-összesített ideogrammoknál) elég gyakran fordulnak elő a lexikális töredékeken és táblákon, de azért ezek is rendkívül fontosak a kutatás szempontjából.

Ezzel eljutottunk fejtegetésünknek egy igen nevezetes pontjához, a honnan egyszerre ráterhetek arra a tárgyra, a melynek megvilágítása végett vállalkoztam e könyv megírásánál. Eddig ugyanis mindig csak babilóniai-asszír nyelvről volt szó és csak mellékesen tettünk említést a szumir nyelvről is, a nélkül, hogy a két nyelv különbözőségére még csak célzást is tettem volna. A két nyelv szerepe ezentúl megváltozik; a következő lapokon a szumiroknak jut a főszerep, míg a babilonok és az asszírok leszorulnak másodrangú szerepre. Az a célunk, hogy a szumir nemzetet és nyelvét ismertessük meg és az asszír-szumir érintkezés csak ott kezdődik, a hol a szumir nép csillaga már halaványodni, világtörténeti szereplése elenyészni és nyelve kihalni kezd.

A ki az asszíriai nemzeti lexikonokból fentebb közölt néhány sort figyelemmel megnézi, az

nyomban tisztába jön azzal, hogy a baloldali oszlophoz tett fonetikai magyarázatnak valami különös célja van és hogy valósággal gyermekjáték lett volna, ha nem lett volna szó egy külön nyelvről, a mely csakis az ékírás feltalálójának nyelve lehetett és a melynek megmagyarázása volt ama lexikális lajstromok főcélja. A tudósok eleinJte sehogysem tudták, hogy mire magyarázzák ezt a megmagyarázhatatlannak látszó dolgot, de a mint a föliratokról közölt angol műnek második és különösen negyedik kötete megjelent, a mely a két-nyelvű szövegeknek égése sorozatát tette közzé, tisztába jöttek az asziriológok azzal, hogy az ismeretlen nyelvű sorok, a melyek interlineáris sémita fordítással voltak ellátva, azon a nyelven voltak megírva, a melyek magyarázatára szolgált a nemzeti lexikonok bal hasábjá. Most aztán rájöttek arra, hogy az Urban, Erechben, Mppurban, Niszinben és Larzában talált egynyelvű ó-babilóniai királylegemdák, a melyeket az ékírásos mű első kötete már 1861 óta közölt, merni voltak ideogramokkal irt sémita föliratok, hanem egy, még eddig ismeretlen nyelven, az ó-babilóniai kultúra megalapítóinak nyelvén voltak megszövegezve. Azonban ettől a fölfedezéstől, a melyet már *Rawlinsonnál* és *Hincksnél* és még világosabban *Oppertnél* találunk, a kik kezdettől fogva sejtették az ismeretlen, *Oppert* által elejétől fogva helyesen *szumir-nak* nevezett nyelv *uráltájji eredetét*, még igen nagy lépés volt az újon-

nan fölfedezett titokzatos nyelv tudományos vizsgálásáig.

Ezt a tudományos vizsgálatot *A. H. Sayce* kezdte meg *On an Accadian Seal* című korszakot alkotó munkájában és folytatta *Francois Lenormant*, a szumir filológiának igazi megalapítója. *Lenormant* kutatásain tovább építve munkálkodott *Delitzsch* Frigyes, a ki 1876-tól fogva a berlini egyetemen adta elő a szumir nyelvtant, a melyet *Haupt* Pál adott ki 1882-ben. *Lenormant* volt az, a ki, miután *Sayce* máir «mJegpenditette az eszmét, a nemzeti lexikonokban gyakran előforduló *imi szál* kifejezésiben (szó szerint: az asszonyok nyelve, azaz a közönséges nép nyelve, ellentétben a régi irodalmi nyelvvel), a szumir nyelvnek egy külön tájszólását fedezte föl. *Th. G. Pinches*, *O. Smith* utóda a brit múzeumban, háromnyelvű szólajstromokban csakugyan föl is fedezte ezt a dialektust. Végül *Hommel* Frigyes számos művében bizonyítani igyekezett, hogy a szumir és az urál-altárji nyelvek között és az utóbbiakból különösen a *magyar* és a török nyelvek között a legbensőbb rokonság áll fenn. Vele együtt még más nagynevű tudósok is, így *A. Amiaud*, *Jensens* és *Lehmann* Károly, tudományos alapon igyekeztek érvényt szerezni annak az iránynak, a mely a szumir nyelvet az urál-altárji nyelvekkel hozta kapcsolatba.

De mindezekkel a dolgokkal részletesebben és alaposabban a következő fejezetben fogunk

megismerkedni, a melyben a szumir kérdés történetét fogjuk a dolog fontosságának megfelelő részletességgel tárgyalni. Egyelőre visszatérünk a babilóniai ásások második korszakára, a mely párhuzamosan halad az ékírású szövegek nyelvészeti földolgozásával. Az új korszakot *George Smith* híres angol assziriológus indította meg; három utazást tett, de a harmadikról nem tért többé vissza, mert Aleppóban megbetegedett és 1876 ápr. 19-én meghalt. Első két utazását *Assyrian Discoveries* című munkájában ismertette. Fő célja az volt, hogy Asszurbanipálnak kujund-siki palotáját még egyszer végigkutatassa és csakugyan sikerült is neki az irodalmat kedvelő király könyvtárából való számos téglát megtalálni. Első expedíciójának költségét a *Daily Telegraph* kiadója fődözte s ennek az utazásnak eredményei oly fényesek voltak, hogy a brit múzeum azonnal elhatározta, hogy *Smith* rendelkezésére bocsátja az újabb utazásához szükséges költséget. *Smith* azonnal visszautazott Babilonba, a hol szerencsés véletlen következtében, noha meglehetősen nagy áron, birtokába jutott egy értékes téglagyűjteménynek, a melyet a kapzsi arabok 1874 telén a Dsumdsuma-dombban találtak. Ezek az Új-Babilónia magán- és kereskedelmi életére és kronológiájára nézve rendkívül fontos okmányok egy Egibisz (Jákob) nevű zsidónak tulajdona voltak és számuk ma már háromezernél többre megy. *Smith* harmadik utazásán fölfedezte a dserabiszi

romokat, a melyekről megállapította, hogy a hetiták fővárosából, Karkemisbol etrednek.

Smith halála óriás csapás volt a tudományra nézve és hatása alatt az assziriológok nagyon szomorúan néztek a jövőbe. Azonban az angolok praktikus szeme csakhamar megtalálta az új embert, a kiről meg! voltak győződve, hogy *Smith* méltó utódja lesz. Ez az ember *Pinches* volt, a kiről már megemlékeztünk mint a szumir nyelv ifjabb tájszólásának fölfedezőjéről, a ki mindenek előtt rendet hozott az óriás mennyiségben fölhalmozott ékírásos kincsekbe. Méltó munkatársa volt *Rasszám* Hormuzd, a kujundsiki királypalota híres fölfedezője. *Rasszám*, a ki egyetlen sor ékírást sem tudott, de ásásban rendkívül tapasztalt ember volt, legalkalmasabbnak látszott arra, hogy a brit múzeum által rábízott földadatot foganatosítsa. *Rasszám*, a ki már eddig 25 éven keresztül búvárkodott, nagy áldozatot hozott ugyan a tudománynak, midőn a brit múzeum megbízását elvállalta, de újabb fáradozását óriás siker jutalmazta, 1877-től 1881-ig három expedíciót vezetett és mind a háromnál rendkívül fontos fölfedezéseket tett. Az elsőnél föltárta a nimrudi romhalomban Asszurnaszirpál asszíriai királynak (883—858 Kr. a) gazdagon díszített templomát és megtalálta a Nimrudtól északra fekvő Balavátban II. Szalmanaszárnak (858—823 Kr. e.) híres bronzkapuit, a melyekbe be van vésve az Aháb és Jéhu zsidó ki-

rályokkal egy időben uralkodó Szalmanasszár első kilenc évi uralkodásának története. *Rosszam* Asszurnaszipálnak még egy másik templomát is fölfedezte s ebben a templomban egy alabástromládát talált, a melyben két teleírt tábla volt. Ugyanabban az esztendőben újra átkutatta Szánberib és Asszurbanipál kujundsiki palotáját és még vagy ezernégyszáz agyagtáblácskát talált, a mely mind Asszurbanipál könyvtárából való volt. *Rasszám* ezután magára Babilonra vetette szemét. 1879-ben. a bábili dombban fölfedezte a függő kerteket, a világcsodák egyikét, Teli Amrániban pedig azt a vízvezetékét, a mely a függő kerteket öntözte s ugyanitt megtalálta a korona tulajdonában levő összes hasonló függő kertek jegyzékét; számos nagyon fontos agyagtáblát is talált, a melyek különösen az új-babilóniai birodalomról adnak érdekes fölvilágosítást. Harmadik, másfél esztendeig tartó expedíciójának fő eredménye a szippári (a biblia szerint: szefarvájimi) híres naptemplomnak fölfedezése volt Bagdadtól nem messzire, Abu Habba közelében. A Szippárt takaró romhalmaz 1300 láb hosszú és 400 láb széles és *Rasszám* számítása szerint legalább háromszáz szobából és teremből állott, a melyből százharmincat tárt föl. Az egész *Rasszám* szerint két részre oszlott; az egyik csupán vallási céloknak szolgált, a másikban a király és a papok laktak Egy száz láb hosszú és harmincöt láb széles csarnokban megtalálták az áldozó oltár marad-

ványait és ennek tőszomszédságában a levéltárt. A levéltárban találtak egy okmányt, a mely szerint Nabupaliddin babilóniai király ezt a templomot 882-ben Kr. a restaurálta. Ugyanitt megtalálták Nabunidnak, az utolsó babilóniai királynak terrakotta-cilinderét, a melyen tudatja, hogy ő is újjáalakította ezt a templomot; elmondja azután a többi közt, hogy sokáig hasztalanul kereste a templom alapító oklevelét, a melyet előtte háromezerkétszáz évig (vagyis miután Nabunid 550 körül Kr. e. élt, körülbelül ötezer év előtti időig) egyetlen király sem látott. A szerencsés kutató ezután megvizsgálta a tell-ibráhim-i romhalmot, a hol egy nagy épületet tárt föl, a mely a benne talált agyagtáblák tanúsága szerint Nergál istennek és Láz istennőnek kuthai nagy temploma volt.

Ha már *Rasszám* négyévi munkálkodása a Tigris és Eufrát közének történetére nézve a legnagyobb mértékben meglepő és rendkívül fontos eredményekkel járt, ennél minden tekintetben fontosabb és meglepőbb volt aзи az eredmény, a mielyet *Ernest de Sarzec* basszóra-i francia alkonzul ért el, s a mely érdekesség és jelentőség dolgában minden eddigi eredményt jóval meghaladt. Munkássága csupán egy, a térképen eddig meg nem jelölt helyre szorítkozott, az arabok által Tellónak nevezett dombra, ötnegyed órányira a Tigris az Eufráttal összekötő Satt-el-Háj nevű ősrégi csatornától. E kutatás eredménye egészen új

világot tár föl előttünk úgy jobbra szobrodból álló műemlékei vei, valamint a rajtuk levő föliratokkal; a Krisztus előtti negyedik és ötödik évezred nyílt mteg a bámuló szem előtt, a régi szumirok számtalan, részben terjedelmesebb, tisztán az ő nyelvükön készült föliratokban szólalnak meg előttünk a ősrégi, már nagyon kifejlett művészet korszaka, a szumir művészeté, a melyről addig a világnak sejtelve sem volt, követelt magának helyet az emberi nem művelődésének történetében. Az egész gyűjtemény még 1881-ben a francia állam birtokába került és ma a Louvre-nak egyik főekessége A *de Sarzec* által talált kincseknek hire csak 1882-ben kezdett a közönség közé kiszivárogni és a tudósok is csak akkor kezdtek kronológiai, vallás- és nyelvtörténeti fontosságukkal foglalkozni. A szumir nyelv kutatása a tellói kincsekkel óriás lépéssel haladt előre, habár az a körülmény, hogy az összes föliratok tisztán szumirok (mert hiszen keletkezésük idejében sem babilónoknak, sem asszíroknak még nem volt nyoma) és semmiféle másnyelvű fordítással nincsenek ellátva, kezdetben nagyon megnehezítette tudományos földolgozásukat.

A legutóbbi húsz esztendő kevésbé régi romhelyek föltárásával, mint inkább az eddig elért efedmények tudományos földolgozásával telt el. A mellett azonban a régi Babilóniában sem szünetel a munka; az összes kultúrnemzetek egymással versenyezve igyekszenek múzeumaikat ba-

bilóniai kincsekkel gyarapítani, Németországban maga II. Vilmos császár állott annak a tudományos egyesületnek az élére, a mely céljául tűzte ki nyugotázsiai tudományos expedíciók szervezését és a berlini múzeum ma már annyi babilóniai kincscsel rendelkezik, hogy nemsokára külön palotát kell számukra építeni. A mellett nemcsak a berlini, hanem a kisebb német egyetemeken is tanszékeket állítottak föl az aszsziriológia és a szumirológia számára, Angliában a kormány, a brit múzeum és külön e célra alakult tudós társaságok válvetve igyekezzenek az Eufrát és Tigris között még elrejtve levő kincseket napvilágra] hozni, mert arra nézve az összes tudósok egy véleményen vannak, hogy eddig, csak a föld alatt levő kincseknek elenyészően csekély részét sikerült a földből kiásni és hogy aránytalanul több az, a mi még a szerencsés kutatót várja. Franciaországban/ is a kormány és a tudományos társaságok foglalkoznak az ásás folytatásával, a mely gondoskodásuknak egyik fő tárgya. Újabban Észak-Amerika is nagyon érdeklődik a babilóniai régiségek iránt és ma már alig van valamire való amerikai város, a melynek babilóniai régiségekből való gyűjteménye ne volna, sőt egyetemeik, tudományos társaságaik és gazdag újságaik expedíciókat küldenek Mezopotámiába a kutatás folytatására. így újabban *Hilprecht* filadelfiai tanár ért el nagy eredményeket Nippurban, a hol tizenhat egymás fölé épített városra bukkant. Ez az egymás fölé

csoportosuló várossokadalom úgy keletkezett, hogy Nippur sokat szenvedett ellenségektől és talán elemi katasztrófáiktól is, s a mint az ellenség vagy az elemek a várost elpusztították, lakói elhagyták s a város évszázadokig vagy talán évezredekig romokban hevert; aztán jött egy új nemzedék, a mely a várost a réginek romjain föl építette s fönnállott addig, a míg valamely újabb csapás újra romokba nem döntötte. Így ismétlődött ez tizenhatszor. *Hilprecht* eddig föltárta s legfölül épült tiz várost és még hátra van az alsó hat városnak föltárása, A felső nyolc városban 3 babilóniai és az asszir nép nyomait találta, habár az agyagtáblák nagy része itt is igen sok szumirnyelvű föliratokat tartalmaz, de már a kilencedik és a tizedik város egészen szumir s az itt talált szobrok, agyagtáblák és egyéb régiségek tanúságot tesznek e nép óriás kultúrájáról. *Hilprecht* ebben a tizedik városban egy könyvtárra akadt, a mely körülbelül százötvenezer agyagtáblából áll. Az amerikai tudós elolvasott néhány táblát, a mely tartalmával bámulatra késztet minket; így, hogy egyebet ne mondjunk, egy ilyen táblán a szumir tanító megmagyarázza tanítványainak, hogy miért gömbölyű a föld. A százötvenezer agyagtábla legnagyobb része a konstantinápolyi császári múzeumba vándorolt és csak csekély része, talán húszezer darab jutott el Filadelfiába. Tartalmukat még nem ismerjük, csak azt tudjuk róluk, hogy a Krisztus előtti ötödik és hatodik évezre-

dekből valók; ha majd egyszer föl lesznek dolgozva, nagyban elő fogják segíteni emez ősrégi kor ismeretét.

Igen szép eredménnyel dolgozik az a francia expedíció is, a melyet a francia kormány küldött Perzsiába és a mely *Morgan*, vezetésével már eddig is különösen Szúzában rendkívül édekes és becses emlékeket ásott ki; így megtalálta a többi közt Hammurábi királynak több mint négyezer esztendővel ezelőtt készült törvénygyűjteményét, a mely kétszáznyolcvankét szakaszában fellelí az összes polgári és büntető jogot.

Ezzel befejeztük az ásások és az ékírat-megfejtés történetének ismertetését, oly történetét, a mely példátlan a maga nemében. Az egyiptomi hieroglifok megfejtése is kiváló szellemi munka volt ugyan, de sokkal nagyobb csodának kell nevezni az ékírás megfejtését, mert míg a hieroglifok mindig csupán egy nyelvről rántják le a lepelt, addig az ékírással úgy vagyunk, hogy az egyik megfejtett nyelv kulcsa lett egy új, még teljesen ismeretlen nyelvnek; az ó-perzsa föliratok adták meg a kulcsot a babilóniai nyelv megismeréséhez, ennek nyomán jutottunk el azi asszír nyelv megfejtéséhez és csak ezután vált lehetővé az eddig ismert legrégebb nyelvnek, a szumirnak megismerése. Az eddig ismeretlen nyelveknek egész sora nyílt meg ily módon az ékírás megfejtésével szemhatárunk előtt, elsősorban az a nyelv, a mely bennünket magyarokat legelső sorban érdekel, a

melyről már *Oppert*, *Lenormant* és *Hommel* tudományos alapon kimutatták, hogy az urál-altáji nyelvcsaládból való és hogy e nyelvcsalád összes nyelvei közül legelső sorban a magyarral rokon. Még nem jutottunk el könyvünk ama részéhez, a melyben ezzel a kérdéssel, a szumir-magyar rokonság kérdésével behatóbban és részletesebben fogunk foglalkozni, de már itt sem mulaszthatom el azt a megjegyzést, hogy a magyar nemzet nagy hálával tartozik ezeknek a derék külföldi tudósoknak, a kik a magyar tudósok helyében arra a rájuk nézve kétszeresen nehéz feladatra vállalkoztak, hogy a két nemzetnek és nyelvének rokonságát bebizonyítsák és hogy nekünk magyaroknak megszerezzék azt a dicsőséget, hogy a magyar nemzet, ha nem is egyenes leszármazója (habár a későbbi fejezetek tartalma még ezt a föltevést is valószínűvé fogja tenni), de minden esetre közeli rokona annak a népnek, a mely sok évezreddel ezelőtt az egyetlen kultúrnemzet volt, a melynek kultúrája azután átöröklődött a babilónokra és ezek révén az asszírokra s a mely ezen a nyomon a mai kultúra alapja lett.

II.

A szumir kérdés története.

A szumir kérdés a legérdekesebb kérdések egyike, a melyek a tudósokat valaha foglalkoztatták. Egyetlen kérdésnél sem merültek föl annyira ellentmondó, egymással annyira homlokegyenest ellenkező szempontok és nézetek, mint éppen ennél a kérdésnél és mivel a tudósoknak jóformán késhegyig menő harca úgyszólván kizárólagosan körülöttünk magyarok körül forgott, megérdemli, hogy behatóan és a legapróbb részletekre kiterjeszkedve ismertessük ezt a harcot, a mely a tudomány történetében valóban páratlan.

Volt egy korszak, a mikor valamennyi szumirológ meg volt róla győződve, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvekkel és elsősorban a magyarral rokon. Ebben kételkedni jóformán nem is lehetett és mindazok, a kik a szumir nyelvvel foglalkoztak, kijelentették, hogy ezt az ősnyelvet csak azok lesznek képesek alaposan megérteni, titkaiba csak azok tudnak behatólni, a kik a magyar nyelvet is alaposan ismerik. Így gondolkoz-

tak a szumirológok, de fájdalom, a mi tudósaink; az Újfalvyak, a Hunfalvyak, a Budenzek, más-ként gondolkoztak; ezek a priori, a szumir nyelv ismerete nélkül, kijelentették, hogy a két nyelv rokonságáról abszolúte szó nem lehet, vagy hogy a rendelkezésre álló szumir nyelvmaradványokból még nem lehet biztos következtetést vonni a rokonságra. Ezer szerencse, hogy a külföldi tudósok, az Oppertek, a Lenormantok, a Hommelek, a Saycek és mások dolgoztak a mi tudósaink helyett, elvégezték az ő munkájukat és fogyatékos magyar tudásukkal is meg tudták állapítani a szumir-magyar rokonságot. Ez volt ránk nézve a szumir kérdés történetének legdicsőségesebb korszaka.

Következett azután a másik korszak, a mely veszedelemmel fenyegette az előbbi korszak fényes vívmányait Egy *Halévy* nevű francia tudós-nak egyszerre az az ötlete támadt, hogy be fogja bizonyítani, hogy a szumir nép nem is nép és hogy a szumir nyelv nem is nyelv. Éles elmével és sok tudással fogott ehhez a munkájához és csakugyan elérte azt, hogy a szumirológok közül néhányan hozzá pártoltak és az ő álláspontjára helyezkedtek. Ettől fogva az egész szumirológia csak annak bizonyítgatása körül forgott, vajjon exisztált-e a szumir nép és vajjon a szumir nyelv igazi, közönséges értelemben vett nyelv volt-e, vagy pedig a szumiroknak vélt ékiratok a babilóniai és asszir, tehát sémita papoknak és tudósoknak rejtett, a közönséges emberek előtt titkolt följegyzései vol-

Tak-e? *Halévy* föllépése teljességgel érthetetlen volna, ha némi magyarázatul nem szolgálná *Oppert*-nek az a megjegyzései, hogy *Halévy* zsidó léteére féltette a sémitáknak azt a dicsőségét, hogy az ő kultúrájuk a világon a legrégebb, *Halévy* csúfos kudarcot vallott elméletével, mert fő argumentumát, hogy nem találtak oly ékiratokat, a melyeken szumir népről és szumir nyelvről határozottan említés volna téve, azóta fényesen megcáfolták. Igen is találtak ilyen ékiratokat s ezzel *Halévy*-nak minden egyéb szörszálhasogató és alaptalan okoskodása halomra dőlt.

Halévy kudarcával végződik ez a második, meglehetősen meddő korszak, a melynek megvolt ugyan az a jó eredménye, hogy már most minden kétségen fölül áll, hogy a szumir nép is, nyelve is exisztált, de másrészt megvolt az a ránk nézve rossz következménye is, hogy a harmadik korszakban letettek a tudósok arról a meggyőződésükről, hogy a szumir nyelv a magyarral rokon és egyszerűen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szumir nyelv egy különálló, már régen kihalt nyelvcsoporthoz tagja, a mely semmiféle más, ma létező nyelvvel nincs rokonságban.

Ezen a ponton van ma a szumir tudomány és a mi föladatunk lesz bebizonyítani, hogy ez a szempont téves és tarthatatlan. A későbbi fejezetekből meg fogjuk látni, hogy a szumir nyelvtan azonos a magyar nyelvtannal, a szumir szókincs azonos a magyar szókinccsel és ha itt-ott még föl

is merülhet kétség, ennek nem az az oka, hogy nem tudunk elegendő bizonyítékkal előhozakodni, hanem inkább az, hogy a sumirológia még nagyon új tudomány, még úgyszólván bölcsőkorát éli és a sumir ékiratok megfejtése több, később előadandó okból igen sok nehézséggel jár; így, hogy többet ne eimlitsek, a tudósok nagyon sok eöetben nemi tudják, vájjon egy ékirásos szót szótagosan, vagy mint ideogrammot kell-e kiejteni s így kiejtése s e szerint értelme is természetesen nagyon ingadozó és bizonytalan. De ennek ellenére már most is annyi bizonyíték áll rendelkezésünkre, hogy csak rosszakaró vagy fölületes, a magyar nyelv ismeretének teljesen híján lévő tudósok kétkedhetnek a két nyelvnek, a sumirnak és a magyarnak rokonságában.

Lássuk már most a sumir kérdés történetének egyes korszakait.

Első korszak: 1850—1874.

Edward Hincks már 1850-ben figyelmeztetett arra, hogy az asszír, habár sémita nyelv, oly írásjegyekkel van megírva, a melyek teljesen elütnek a többi sémita írástól. *Hincks* ebből azt következtette, hogy az ékirás föltalálója egy indo-európai nép volt, a mely valószínűleg elfoglalta Asszíriát.

A londoni r. Asiatic Societyben 1853 február 5-én fölolvasták *H. C. Rawlinson* levelét, a melyben tudatta, hogy számos föliratot talált, a

mely valamely szittyia nyelven van megfogalmazva. *Rawlinson* meg volt győződve, hogy az összes hamita népek — Kus, Mizráim, Nimrud és Kánaán — szittyák voltak; ezek voltak az elsők, a kik megtelepedtek és a sémita faj csak nagyon későn következett utánuk.

E közben *Jules Oppert*, a ki 1851 óta Mezopotámiában volt, saját fogalmat alkotott magának tárgyunkról, a melyet így fejezett ki: Az asszír írásnemek, számszerint tíz, egy régi hieroglif-írásból fejlődtek, a melyből később a hieratikai és kurzív írás keletkezett. Az írás eredetileg valószínűleg tiszta fogalomírás volt, a melyből ismeretlen elv szerint a szótagírás fejlődött ki. De az Utóbbi nem sémita, hanem valószínűleg szittyia vagy áriai. Maga a nyelv azonban tisztán sémita a babilóniai, valószínűleg szittyia-tatár az eliméi és az áriái az örmény föliratokban. Az ideogramokról és a polifóniáról még ekkor alig volt sejtelve *Oppert*-nek, a ki 1854-ben kiegészítette és helyreigazította előbbi közléseit. E szerint négyféle nép használta az ékírást, de csak egy találhatta föl, a többi pedig ettől vette. *Oppert* a szittyákat vélte annak a népnek, a mely az ékírást föltalálta és ezt szittyia szavaknak az ékíratok szavaival való összehasonlítása útján igyekezett bebizonyítani. A polifóniát úgy magyarázta meg, hogy az írás átment különböző népekre. így a szittyia *atta* (atya) szó az asszíroknak nemcsak az *at* szótagértéket, hanem az *ab*

ideográfiái értéket is szolgáltatta. Végül ráutalt Jusztinusznak arra az ismeretes állítására, hogy a szittyák ezerötszáz esztendeig szedtek Ázsiától tributumot, míg végre Ninusz asszír király véget vetett ennek az állapotnak.

Rawlinson 1855 december 1-én jelentést tett a r. Asiatic Societynek kutatásainak állásáról! A polifóniát ő is úgy magyarázta, mint *Oppert*: Az asszírok megtartották a régi szittyia jeleket, de minden egyes jelnek új értéket adtak, a melyet a saját nyelvükből vettek. A szittyia nyelv kerül elének nagyon sok agyagtábla-fölriratban, a melyek köaül a legrégibbek a Kr. e. 13. századból valók; ezen kívül az úgynevezett szótárak bal hasábjain az utóbbiak az ő nézete szerint a szittyia és az aszazir nyelv összehasonlító ábécéjét, nyelvтанát és szótárát tartalmazzák. A babilóniai szittyiákat a nép *akkádoknak* nevezte. A mi a rokonságot illeti, az okiratokon levő szittyia nyelv Elimáisz és Média szittyia nyelvével rokon. A névmások rendszere a mongolnak és a mandsunak felel meg, de a szókincs tekintetében csekélyebb a rokonság. Később, mikor már a sémiták nagyobb hatalomra tettek szert, a szittyiáknak két főfaját, *szumirokat* és *akkádokat* különböztették meg. Valószínű, hogy a káldusok is szittyiák voltak.

Hincks 1856-ban azt találta, hogy az új nyelv igéi az összes számokban és személyekben változatlanok maradnak és hogy az aorisztus az alapforma, a melyhez a többi időben hajlító szóta-

gok járulnak. A főnevek többes számát *ua* vagy *va* hozzáfűggesztésével képezik. Az utószócskák használata turáni eredetre vall.

Oppert 1855-ben Londonba utazott, a hol több hónapig tanulmányozta azt az agyagtáblagyűjteményt, a melyet *Rawlinson* és *Rosszam* Kujundsikból (Ninivéből) Londonba küldtek. Tanulmányozásának eredménye ez volt: Az a nép, a mely az ékírást kitalálta, nem lehetett sémita nép, tehát az asszír sem. Az írásrendszer szótagos karaktere miatt nem illik semmiféle sémita nyelvhez. Azonfölül valamely asszír jelnek hangértéke soha sincs figyelemmel annak ideográfiái értékére, Az írást föltaláló nép a nagy *uráli* (szittyá, tatár vagy turáni) családból való. Nyelve, a kászdo-szittyá, közel rokon a méd-szittyával, ez pedig azzal a szittyával, a melyből a görögök néhány szót följegyeztek. Az írás eredetileg tisztá képírás volt. Az írásképe neve utóbb szótagjel lett.

Hincks 1857-ben rövid jelentést tett az általa fölfedezett *akkád* nyelvnek az indo-európai sémita és egyiptomi nyelvekkel való rokonságáról. Az ékírás eredetét az Eufrát alsó völgyében kereste; itt találta meg a legrégebb városok egyikének, Akkádnak nevét, a mely az asszír föliratokban is előfordul és pedig mint egy egész országnak a neve. Az akkád nép nyelve *Hincks* szerint közielebbi rokon az indo-európaival, mint a sémitával és az egyiptomival.

Oppert e közben újabb haladást tett vizsgálá-

lásaiban. Már most három szittyia nyelvet különböztetett meg, a mely valamennyi közel rokon egymással: a méd-szittyát, a kászd-szittyát és az ősz-szittyát; az utóbbi nép volt az ékírás föltalálója. A szittyia nyelvek rokonságát különösen magyar szavakkal igyekezett megállapítani.

Hincks is megváltoztatta nézetét és 1859-ben kifejtette, hogy az ó-káld nyelv, mert így nevezte most az akkád nyelvet, a turáni nyelvcsaládból való, csakhogy bajos megállapítani, hogy ennek melyik csoportjába oszszák be. Az indo-európai nyelvekkel való rokonságról többé szó sem lehet.

Oppert 1869 január 13-án a Société française de numismatique et d'archéologie-ban fölolvastatott a káldok eredetéről. Azt fejtegette, hogy ez a nép északról került délre; erre vall az is, hogy Írásában nem voltak egyszerű jelek afrikai állatok, így oroszlán, szarvas, zerge, tetű és bolha és több növény számára. Az írás Mezopotámiában már a Kr. e. harmadik és negyedik évezredben, még a semiták letelepedése előtt, használatban volt. A nyelv, a melyet *Oppert* kászdnak vagy *szumirnah* nevezett el, legfelső sorban a *magyarral* hasonlatos, de rokon a törökkel és a finnel is. *Oppert* ezt az állítását a nyelvtanból és a szótárból vett számos példával igyekezett bebizonyítani; Ezzel szemben *Eichhoff* G., a társaság néprajzi és történeti osztályának elnöke arra utalt, hogy a turániak sehol sem tudtak állandó államot alapítani, hogy a biblia szerint Babilont a kusita

Nimród alapította és hogy Berosszus is nyolcvan kusita fejedelmet sorol föl a turániak betörése előtt. így tehát természetesebb, hogy a káldokat kusitáknak véljük. *Eichhoff Oppertnek* a nyelv turánizmusa mellett fölhozott bizonyítékait nem tartotta döntőknek.

1870-ben történt az első kísérlet egy összefüggő szumir szöveg földolgozására, *A. H. Sayce* ezzel egyidejűleg összeállította az általa még mielődig akkádnak nevezett nyelv grammatikáját. Szerinte ez a nyelv sem nem indogermán, sem nem sémita. A legrégibb városnevek is turáni eredetre vallanak. *Sayce* azt hiszi, hogy az akkád a *magyarnál* és más uráli nyelvekkel rokon és ennek bebizonyítására igen sok példát hoz föl.

De térjünk vissza *Opperthez*. 1872 november 8-án fölolvasást tartott a Société Asiatiqueban egy Babilónia előtti nyelven irt varázsló és egyéb bűvös mondásokról, a melyben előadta, hogy miért kell az új nyelvet szumirnak, nem pedig akkádnak nevezni. Előadásának ez a része kevésbé érdekel bennünket és így beérjük annak pusztá fölemlítésével. Sokkal érdekesebb az, a mit mágiáról a szumir nyelvről mondott. Szerinte ez a nyelv a turáni nyelvcsaládnak egyik kihalt ága. Csakhogy a míg a ragozás, az utószócskák, a névmások és még sok egyéb félreismerhetetlen hasonlatosságot mutatnak a tatár-finn nyelvekkel és különösen a *magyar* nyelvvel, addig a szumir igénél annyi anomáliával s idegenszerű jelenséggel találkozott,

hogy éveken keresztül való fáradozása mellett sem sikerült neki olyasmit fölfedezni, a mi a túráni ígehajtogatásra emlékeztetett volna.

Ezalatt (1873 elején) megjelent *Lenormant Lettres assyriologiquee* című művének második kötete. A sok újból, a mit ez a könyv hozott, csak a következőket emelem ki: A szumir írás részben szótagírás, azonban csak az egyszerű szótagjokiat (egy magán- és egy mássalhangzó) és körülbelül húsz összetett szótagot (mássalhangzó+magánhangzó+mássalhangzó) alkalmazták így. A többi jel tiszta ideogramm volt. A polifóniának különböző okai voltak. Miként az asszírnak, úgy a szumirnak is voltak fonetikai komplementumai, de csak nagyon ritkán s ez az oka annak, hogy a szumirt sokkal könnyebb lefordítani, mint elolvasni, A determinatívoknál néha bizonytalan, vajjon kiejtették-e. Allofónok (összetett ideogrammok, a melyek jelei változatlanul egymás mellett állnak) majdnem egy fokon vannak az egybeolvasztott ideogrammokkal (a melyeknek alkatrészei egyetlen jellé vannak összeolvasztva); kiejtésük egészen más, mint az egybeolvasztott alkatrészeké, A szumir szavak olvasására szótárak, glosszáriumok és kétnyelvű szövegek a segítő-eszközök. A szumir nyelvnek erősen kifejlett hangharmóniája van, A legtöbb többszótagú szónak valamennyi szótagában ugyanazok a hangzók vannak. A magánhangzók összhangzását különösen a hosszabító hangzónál és névmásoknál látjuk. A szókép-

zés mássalhangzók vagy magánhangzók hozzáfüggésztésével, a gyök megkettőzésével stb. történik. Azonban a hetedik században asszír olvasás is lábrakapott, sőt asszír idegen szavakat is találunk a legrégibb időkből való szumir szövegekben, csak-hogy a szumir nyelv eufónikus törvényei szerint lényegesen átalakultak. A mi a szófüzést illeti, azt hiszi *Lenormant*, hogy a szumirban az agglutináció törvénye sokkal jobban van kifejlődve, mint bármely más urál-altáji nyelvben. A nyelv egyébiránt szerinte is közeli rokon a turáni nyelvekkel és pedig elsősorban a *magyarral*, *Lenormant Oppert* ellenében az *akkád* elnevezéshez ragaszkodott.

Lenormant következő műve az *Etudes accadiennee* volt. Ennél a munkájánál *Rawlinson* szíveségéből fölhasználhatta a londoni ékírásmunkának negyedik kötetét, a mely csak jóval később jelent meg s a mely tele van összefüggő kétnyelvű szövegekkel, varázslatokkal, himnuszokkal és zsol-tárokkal. *Lenormant* bámulatos gyorsasággal tanulmányozta ezeket a rendkívül nehéz szövegeket, a melyekről *La magie chez les Chaldéens* című érdekes munkáját írta meg. Ebből a könyvből, a mely 1874-ben jelent meg, csak a következő két fejezet érdekel bennünket nagyobb mértékben: Az akkád nép és nyelve és A turániak Káldeában és Előázsiában. *Lenormant* kimutatja, hogy a káldusok (szumirok) és az urál-altáji népek mágiája közt óriás hasonlatosság és rokonság van. A káld

mágia nyelve akkád. Az asszír fordítást azért illesztették a szöveghez, hogy a recitálóval megértessék a tartalmat. Az amuletcilinderek közül száznál több akkád és csak három asszír. Az akkád nyelvet csodás hatásúnak hitték és pedig annál nagyobb mértékben, mennél inkább kiment a forgalomból.

A papoknál holt és tisztán vallási nyelv volt, a köznépnél pedig érthetetlen zagyvalék. Az akkád nyelv az urál-altáji nyelvcsaládban különálló csoport; sokkal több eredetiséget mutat, sem hogy az ismert csoportok valamelyikébe természetes módon bele lehetne illeszteni. Vannak egyes nyelvi és nyelvtani jellemvonásai, a melyeket eddig a különböző nyelveknél csak különválva lehetett megállapítani. A *magyarral* látszik legközelebbi rokonnak, de a mellett rokon a törökkel, a mongollal, a tunguzzal és a finnel is.

Schrader Eberhard 1872-ben *Die assyrisch-babyionischen Keilinschriften* című dolgozatában még nem foglalt határozottan állást; az *akkád* elnevezést ő is elfogadta, de a nyelvrokonságról még nem nyilatkozott; csak annyit jelentett ki, hogy az akkád nyelv se nem indogermán, se nem sémita. Következő munkájában: *Die Höllenfahrt der Istar* (1874) kifejtette, hogy a babilóniai sémiták nemcsak írásukat és mitológiájukat, hanem eposzukat is oly néptől vették, a mely előttük volt Babilóniában megtelepedve. *Schrader* egyúttal hozzájárult az eddig fölsorolt tudósok ál-

laspontjához, hogy az akkád nép csak urál-altáji nép lehetett.

Ezzel befejeztem a azumir kérdés története első korszakának ismertetését; de mielőtt áttérek a második korszakra, szükségesnek vélem az elsöre még egy rövid visszapillantást vetni. A mint láttuk, elsősorban három tudós volt az, a kiknek a szumir nyelv és írás föltámasztását köszöni; ez a három tudós *Hincks*, *Rawlinson* és *Oppert*, a kik kutatásukban majdnem egyidejűleg és egymástól teljesen függetlenül jutottak a következő eredményre: 1. az ékírást nem a sémiták találták föl; 2. annak a népnek a nyelve, a mely az ékírást föltalálta, az agglutináló, helyesebben az urál-altáji nyelvcsaládból való volt. Ebben az összes tudósok egyetértettek, azok is, a kiknek működését az előzőkben ismertettük, meg azok is, a kik az ő nyomukon folytatták a kutatást: *Edvin Norris*, *Joachim Ménant*, *George Smith* és *Delitzsch* Frigyes; habár sok föntartással, de mégis hozzájuk csatlakoztak a finn *Koskinen* és a magyar *Ujfalvy*. Valamennyien elfogadták azt az álláspontot, hogy elsősorban a magyar nyelv alkalmas arra, hogy a szumirral való összehasonlítást kiállja s emez ősrégi nyelv legközelebbi rokonának nyilvánítsék. Csak aprólékos dolgokban, így a nyelv elnevezésében volt még némi eltérés, de a munka oly örvendetesen indult, hogy alapos kilátás volt rá, hogy már rövid idő alatt egészen tisztába fogják hozni ezt a kérdést. De ekkor egyszerre egy tel-

jességgel váratlan dolog történt: hallatlanul vakmerő támadást intézték az új nyelv exisztenciája ellen. Nemcsak a nevét, hanem még az exisztenciáját is kétségbe vonták és a derék tudósok, a kik két évtizeden keresztül a szumir nép történetének és nyelvének kutatásával és rokonságának megállapításával foglalkoztak, most kénytelenek voltak tanulmányaikat abban hagyni és az ellenük intézett támadást visszaverni. Meddő korszak következett, a melyből a tudománynak kevés haszna lett és a melynek eredménye mindössze abban foglalható össze, hogy a végén a szumiristák győztek és hogy a szumir nyelv exisztenciája minden kétségen fölül bebizonyult.

Második korszak: 1874-1880.

Joseph *Halévy* 1874-ben kiadott egy dolgozatot, a melyben az ékírás dolgában oly nézeteknek adott kifejezést, a melyekkel merőben ellentmondott az eddigi általános fölfogásnak. Azt igyekezett bebizonyítani, hogy 1. az akkád fonetika teljesen eltér az urál-altáji nyelvek fonetikájától; 2. hogy a turáni fajok és az akkádok grammatikája homlokegyenest ellenkezik; 3. hogy az akkád szókincs és az urál-altáji népek szókincese között nincs számbavehető hasonlatosság; 4. hogy a legrégebb művészeti tárgyaknak, a melyeket Káldeában fölfedeztek, kizárólagosan sémita karakterük van; 5. hogy déli Mezopotámia földrajzi nevei nem-semita lakosságnak semmi nyomát sem mutatják; 6. hogy

a szent és a profán íróknál és az eredeti okmányokban semmi nyomát sem találjuk annak, hogy Babilóniában az első birodalmat oly népfaj alapította volna meg, a mely a sémita asszíroktól és babilónoktól különbözött; 7. hogy a babilónok és az asszírok tradíciója az írás föltalálását nemzeti és sémita műnek mondja; 8. hogy az ajsszir-babilóniai ábécé lényegében csak: sémita nyelvre alkalmazható; 9. hogy a szótagok, a melyek ékírásjelekkel fejeztetnek ki, megfelelnek az asszír szavaknak, a melyek oly eszmét adnak vissza, a melyeket ezek a jelek monogrammok minőségében ábrázolnak; 10. az ügynevezett akkád okiratokban az ékírás jelek összetétele és elrendezése egy mesterséges rendszerre vall, a mely arra való volt, hogy a szemmel megérthető legyen.

Halévy munkája természetesen nagy föltűnést keltett. Hívei nem akadtak ugyan, de az assziriológok táborában erősem készültek a támadás visszaverésére. *Lenormant* megírta *La lange primitive de la Chaldée* című könyvét, a melyben pontról pontra megcáfolta *Halévy* állításait. *Schrader*, *Delitzsch* (a ki könnyelműen vakmerő támadásról szólott) és *Oppert* folytatták *Lenormant* munkáját. Mind a négy tudós védekezésében sok közös okoskodás van, de némely pontban el is tértek egymástól. Lássuk mindenek előtt, hogy mi közös náluk:

1. *Halévy* megróttá, hogy az ügynevezett akkád ábécének van néhány kizárólagosan sémita

jele is (𐤎𐤍) szennélfogva tehát sémita eredetűnek kell lennie. Erre azt felelték, hogy a betűk eredeti kiejtését nem ismerhetjük és meglehet, hogy egészen más volt, mint a milyennek ma képzeljük. A görögök és a rómaiak is az onyelvük igényei szerint alakították át a föníciai ábécét.

2. *Halévy* általánosságban kimondta, hogy az asszír ábécé hangszerű karaktere szükségképpen sémita eredet föltevésére vezet. Erre azt felelték neki, hogy az írás rosszul vagy éppenséggel nem illik sémita nyelvhez és hogy a sémita asszírok jobbnak hiányában voltak kénytelenek azt elfogadni.

3. *Halévy* száztizennégy jelt sorolt föl, a melyek olvasását eddig többnyire nem-semitának nyilvánították és a melyeket sémitaként akart föltüntetni. Mindezekből *Lenormant* csak kettőt, *Schrader* csak egyet, *Oppert* pedig tizenötöt fogadott el, a mely látszólag *Halévy* fölfogásának kedvez, valósággal azonban támadásra rendkívül alkalmas.

4. *Halévy* azt állította, hogy Dél-Mezopotámiában csak sémita helynevek találhatók. Mind a három ellenfele ellentmondott neki és egész lexikont állított össze a nem sémita eredetű helységnevekből.

5. *Halévy* azt hitte, hogy a babilóniai papok a figuratív rendszer artikulációit az istenek és a szellemek nyelvének tekintették s ez magyarázza

meg az eufónia törvényét, a melyet a névmások és a ragok alkalmazásánál és az előző szó végzésénél szem előtt tartottak. Ezek a megjegyzések valóságos gúny áradatot zúdítottak *Halévyra*. *Oppert* példaképpen idézte a mai, figuratív jelekkel írt könyveket, például a logaritmus-táblákat. Kinek jutott volna valaha eszébe azon bosszankodni, mondja *Oppert*, hogy a hetedik decimália talán zavarja a hatodik által előidézett eufóniát?

A francia tudósok előtt oly szörnyűnek látszott *Halévy* támadása, hogy személyes érdeket tettek föl nála. *Lenormant* azt mondta, hogy *Halévy* sémita létére a sémita népek becsületéért és dicsőségéért harcol és hogy a faj patriotizmus működik nála, *Oppert* is így nyilatkozott *Halévy* indító okairól és hozzátette, hogy ő a sémitákat az áriáknál kevésbbé tehetséges fajnak tartja.

1875 május 18-án bemutatta *A. de Longpérier* az Académde dee Inscriptions-nak a 455 oldalra terjedő választ, a melyet *Lenormant Halévy* támadására írt. Könyvében különösen a következő három kérdést fejtegeti: 1. Van-e akkád nyelv? 2. Turáni nyelv-e az akkád? 3. Hagyott-e a turáni nép Káldeában nyomokat hátra? *Lenormant* mind a három kérdésre igennel felelt és állításait rendkívül sok nyelvészeti, történeti, földrajzi, néprajzi, mitológiai és műtörténeti adattal támogatta. *Lenormant* ezzel a válaszával bizonyára még sokkal nagyobb sikereket ért volna, ha, a mint ő maga mondja, *magyar* nyelvtudása nem lett volna

olyan fogyatékos és könyvében minduntalan célzást is tett arra, hogy a magyar nyelv tudósoknak lenne föladata, hogy a dologgal álaposabban és behatóbban foglalkozzanak.

A bírálatok közül, a melyek *Lenormant* könyvéről megjelentek, csupán kettőt említünk meg: *Delitzschét*, a ki némely tekintetben eltért ugyan *Lenormant* fölfogásától, de a végén kijelenti, hogy e munka után most már senki sem kételkedhetik abban, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvekkel közeli rokon. *Gelzer H.* még tovább ment; föltétlenül elfogadta *Lenormant* érvelését, kifejtette, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik ága és *Halévy* föllépését egy tudós minősíthetetlen hóbortjának mondta.

Halévy még *Schrader* és *Oppert* válasza előtt védekezett *Lenormant* ellen. Feleletét 1875. november 26-án olvasták föl az Académie des inscriptions-ban. Mindenek előtt az ellen tiltakozott, hogy sémita létére pro domo harcol; ez a föltevés annál furcsább, mert hiszen *Oppert* nem akadályozta sémita vére abban, hogy a turánofil elmélet megalapítója legyen. Azután azt bizonyítgatta, hogy a szumir és az urál-altáji nyelvek rokonsága az utószócskák, a névmások és még néhány más szó hasonlatosságára szorítkozik, aztán előadta, hogy a legtöbb szóban, a melyet eddig szumirnak tartottak, tisztán asszír kifejezéseket ismert föl; hogy más szavak alig hasonlítanak ama nyelvek

szavaihoz, a melyekkel összehasonlították; hogy meg más szavaknak nincsen az az értelmük, a mélyet nekik az összehasonlítás okáért adnak.

Schrader és *Oppert* is feleltek *Halévynek*; feleletükben ugyanazokat az argumentumokat hozták föl, a melyeket már *Lenormant* könyvéből ismerünk. *Oppert* még azt is kérdezte *Halévytől*, hogy mi értelme volt a titkos írásnak, ha mindjárt hozzátették a fordítást is vagy kinek számára készültek az egynyelvű történeti föliratok, hogyha csak titkos írásban készültek?

Halévy váratlan segítséget kapott a magyar *Ujfalvy* Jenőben, a ki még 1873-ban hajlandó volt a szumir nyelv turánizanusát elismerni. Még most is valóságos nyelvnek hitte ugyan a szumirt, de *Principes de phonétique dans la langue finnoise* eimü dolgozatában (Paris 1876) arra a meggyőződésre jutott, hogy a szumir nem rokon az ural-altáji nyelvekkel. Fölhívására *Lenormant* a *Revue de philologie et d'ethnographie*-ban hosszabb levél alakjában válaszolt. Kimutatta, hogy *Ujfalvy* ellenkezése jobbára félreértéseken alapszik; kifejtette, hogyha vannak is eltérések az akkád és a turáni nyelvek között, ezek az eltérések még sem oly lényegesek, hogy miattuk nem lehetne az akkádot az ural-altáji nyelvek közé sorozni. Hivatkozott végül arra, hogy *Sayous* és *Hunfalvy* is osztják az ő véleményét. Azonban *Ujfalvy* e válasz után is ragaszkodott nézetéhez, a melyet megerőltettek *Budenz*, *Schott* és *Ahl-*

quist, a kik mind a hárman egybehangzóan kijelentették, hogy a szumir nem urál-altáji nyelv.

Lenormant újabb könyvében: *Etude sur quelques parties des syllabaires cunéiformes* folytatta az akkádnak az urál-altáji nyelvekkel való összehasonlítását és kimutatta, hogy az akkád nyelv valósággal existál és csak tudatlan ember tagadhatja; az ékírás föltalálónak nyelve volt, a melynek szelleme és nyelvtana teljesen elüt a sémita nyelvekétől; közeli rokon Média és Szuziána nyelvével és az urál-altáji nyelvekkel való rokonsága sem vonható kétségbe. E rokonság fokára nézve még nem egyeztek meg a tudósok; teljesen az ő pártján vannak *Rawlinson* és az egész angol iskola, továbbá *Oppert*, *Geteer*, *Eneberg*, *Müller Miksa*, *Gorresio*, az altáisták közül: *Koskinen Yrjö*, *Donner*, *Lagus*, *Hunfcólv*y, *Lucien Adam* és *Sayoas*. Valamiivel tartózkodóbb *Schrader* és *Delitzsch*, de ezek sem tagadják a rokonságot, a melyet csak *Ahlquist*, *Budenz* és *Ujfalvy* tagadnak.

Halévy 1876. április 12-én és 21-én fölolvasást tartott az ékírás eredetéről. Elmondta benne, hogy az asszír hagyomány szerint Nebo sémita isten találta fel az ékírást s aztán hosszasan fejtegette, hogy az ékírású ábécé fonetikája az asszír nyelvnek hű tükre és végül arra a következtetésre jutott, hogy csakis az assziro-babilonok lehettek az ékírás föltalálói. Előadását így fejezte be: Az akkadizmus, a mely valósággal gyökér és ág nélkül való élősdű növény, pusztán a hívők kegyele-

téből a tudományos eredmények rovására él; hamisítja az eredetek ismeretét, képzelt tényezőket csempész a történelembe, kézzel fogható dolgokat ismeretlen homályba utal és a régi civilizációk természetes és spontán szervezetét heterogjén elemek föltevésével magyarázza. *Halévy* emez újabb dolgozatából az tűnik ki, hogy 1876-iki elmélete teljesen elüt az 1874-ikitől. *Halévy* eredetileg úgy okoskodott, hogy az úgynevezett akkád szövegek pusztán ideogrammok, azaz úgy kell azokat olvasni, mintha fonetikai asszír nyelven lettek volna írva, illetőleg, mint állítólagos asszír fordításukat; most pedig azt hitte, hogy az ideofonikus szövegek szintén asszírok ugyan, de más, ritkább szavakkal olvasandók.

Deecke V. föltétlenül hozzájárult *Halévy* fölfogásához és 1877-ben a Lit. Centralblattban azt írta, hogy az akkád rá lehetetlen nyelv benyomását teszi; turáni rokonságáról pedig egyáltalában szó sem lehet *Gelzer* ügyesen felelt neki és *Halévy-nek*. A mi *Halévy* legújabb fölfedezését illeti, úgymond, hogy az asszírok a sémita gyököket bizonyos törvények szerint kiforgatták, hogy a közönséges nép előtt érthetlenné tegyék, ez oly elmélet, a melyre még csak felelni sem érdemes. Ez az elmélet magamagát itéli el. Még keményebben bánt el *Schrader Halévyvel*, a kinek minden egyes állítását maró gunynyal és mély tudással cáfolta meg.

Ujfalvy megkérdezte *Halévytől*, vajjon

Schrader és *Oppert* válasza után is ragaszkodik-e álláspontjához. Erre *Halévy Ujfalvy* Revuejében két cikket közölt (1876. és 1878.), a melyben különösen *Schraderrel* és *Operttel* foglalkozott. Azt mondta, hogy most még jobban meg van győződve, hogy az assziriológok egy pusztai írást nyelvnek vesznek. Az akkád vagy szumir szövegek valósággal asszír szövegek, a melyek egy különös rendszerű ideografizmussal vannak megírva, a melyre legjobban ráillik az ideofon rendszer elnevezés.

Halévy az akkádoknak a turáni nyelvekkel való rokonsága ellen különösen a hangzókbán és másaihangzókbán való szegénységet hozta fel. Erre a kifogásra *Sayce* válaszolt *Accadian phonology* című munkájában; kimutatta benne, hogy ez a hiány csak látszólagos és csak az írásban észlelhető és hogy a valódi nyelvben az *a*, *e*, *i*, és *u* magánhangzókon kívül voltak még más magánhangzók is, így különösen *ö* és *ü*. Azonban *Sayce* még a mássalhangzóknál is többféle kiejtést állapított meg. Kutatásának eredménye az volt, hogy a szumir nyelv, a melynek léteése kétséget sem szenved, az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja. Erre a fontos műre egyébiránt még vissza fogunk térni a harmiadik korszak ismertetésénél.

Oppert minden alkalmat fölhasznál, hogy nézetét előadja és megvédelmezze. Kifejtette, hogy vallási okokból hiába igyekeznek azt állítani, hogy az ékírást sémiták találták föl. *Halévynak* ezt a badarságát alaposan megcáfolta. Hammurábi ki-

rállyal két nyelvű fölrata, a melynek mind a két hasábján ez a név egyformán van írva. *Halévy* nem tud egyetlen olyan nyelvet mutatni, a melyet ugyanazzal az írással két különböző módon irtak, a melyek közül az egyik a hangot fejezte ki, a másik pedig önkényesen választott jelekkel eltitkolta azt. *Oppert* ebben a polémiájában használta először a *szemimánia* kifejezést.

Hommel Frigyes 1877. szeptember 28-án fölolvasást tartott a szumir kutatás legújabb eredményeiről. *Hommel* sok hasonlatosságot lát a szumir nyelv és a finn-tatár nyelvek között, de nem meri állítani, hogy a szumir e nyelvek valamelyikének anyja, mert egyiküknél sem lehet néhány századnál tovább visszamenni és a szumir abból az ősrégi korszakból az egyetlen nyelv, a melyet ismerünk. Másrészt igen nevezetes eltérések vannak a szumir és az urál-altaji nyelvek szerkezetében, a melyek kialakulására, a turáni nyelvek gyors átalakulása mellett is, évezredek sem látszanak elégségeseknek.

Halévy 1878. szeptember 27-én és október 11-én az Académie des Inscriptionsban fölolvasást tartott a babilóniai civilizáció eredetéről, november 29-én az ék jelekkel írt nyelv sémita karakteréről és 1879 január 24-én és 31-én, március 14-én és 28-án és április 4-én Aszurbanipál tábláiról. 1879 április 18-án igen izgalmas vitatkozás volt a Sociétés Asiatiqueban *Halévy* és *Lenormant* között. Az utóbbi a Journal Asiatiqueban

feldolgozott egy a napistenhez intézett kétnyelvű himnuszt. *Halévy* ebből az alkalomból újra kifejtette a szumir nyelv létezése iránt való kétségét és kijelentette, hogy a szumirnak vélt verzió az asszirok által mesterségesen kombinált rejtett írás. Példaképpen két szavat hozott föl, a melyet *Lenormant* akkádnak állított, míg ő sémitának tartotta. *Lenormant* válaszában konstataálta, hogy *Halévy* az akkádot már most maga is nyelvnek, habár mesterséges nyelvnek hiszi, innen pedig nincs már messzire az assziriológok álláspontjáig, a kik könnyen bebizonyíthatják neki, hogy ez a nyelv valósággal élt és a kiknek álláspontját előbb-utóbb ő is kénytelen lesz elfogadni.

Ekkor (1879.) jelent meg *Haupt* Pálnak első munkája: *Die sumerischen Familiengeoetzo*. A könyvnek számos hibája van; így már a cím öcean felel meg tartalmának, miért csak egy szumir családi törvényről van benne szó; aztán „egyetlen helyes fordításnak mondja, holott utána egy még helyesebb következett. De másrészt el kell ismerni, hogy *Haupt* mutatta meg legelőször teljes tudományos szigorúsággal, miképpen kell egy szumir, illetőleg kétnyelvű szöveggel bármi. A szabályok, a melyeket fölállított, beváltak s a ki komolyan kutatja a szumir nyelvet, kénytelen azokat figyelembe venni. Munkája végén arra a meggyőződésre jut, hogy a szumir nyelv nem az urál-altáji nyelvcsaládból való. Könyvéről bírálatokat írtak *Hommel*, *Oppert* és *Halévy*; az utóbbi

elismeréssel nyilatkozott a mű asszír részéről a szumir részt magától értőleg elvetette.

Ha már most visszapillantást vetünk a szumir kérdés történetének második korszakára, úgy azt látjuk, hogy az elsónél sokkal meddőbb volt. Igaza ugyan, hogy *Halévy* azzal a nézetével, hogy az akkád vagy szumir nem nyelv, hanem csak az asszír nyelv írásának egy másik módja, még egészen egyedül állott, de az, hogy eddig hivei nem akadtak, még nem jelentette a szumiristák diadalát. Az utóbbiak védekező álláspontra voltak kénytelenek helyezkedni és azt az egyet meg kell adni, hogy kivétel nélkül valamennyien a legnagyobb szívóssággal ragaszkodtak ahhoz a tételükhöz, hogy a szumir valódi nyelv volt, a mely minden tekintetben különbözött az asszirtól. Közöttük már csak a nyelv elnevezése körül forgott a vita, a melyben végül *Oppert* győzött, a ki nagy tudományos apparátussal és éles elmével bebizonyította, hogy az újonnan fölfedezett nyelvet csakis *szumir-nak* lehet elnevezni s ettől fogva mindinkább háttérbe szorul az *akkád* elnevezés és már csak *szumir* nyelvről és nemzetről volt szó. Vitatkoztak ebben a második korszakban a szumir nyelv rokonsági viszonyairól is, de ezen a téren *Halévy* határozottan győzött, mert az az elmélete, hogy a szumirnak és a turáninak semimi köze sincs egymáshoz, mindinkább elterjedt és megerősödött, úgy, hogy a harmadik korszakban, *Lenormand* kivételével, senki sem foglal-

kozott többé ezzel a rokonsággal és ezt a kérdést jóformán letárgyaltnak tekintették. A mi föladatunk lesz a következő fejezetekben a második és harmadik korszak szumirológjainak nagy tévedését kideríteni, állításaikat pontról-pontra, lépésről-lépésre megcáfolni és ennek ellenében megmutatni, hogy a szumir nyelvnek kizárólagosan csakis az urál-altáji nyelvcsaládban van helye. Ezen az alapon kell ezt a tudományt tovább fejleszteni; minden miás alap csak újabb tévedésekre vezethet.

Harmadik korszak: 1880-tól napjainkig.

1880 novemberben megjelent *Haupt*-nak egy dolgozata a szumir nyelvnek egy új dialektusáról. Erre vonatkozólag meg kell előbb jegyez-nünk, hogy *Rawlinson* és *Norris* Edwin már 3866-ban három különböző szumir tájszólást véltek megkülönböztethetni. *Sayce* 1874-ben kifejtette, hogy az akkádon kívül van még egy rokon ó-babilóniai nyelv is; később (1878-ban) ezt a tájszólást az *asszonyok nyelvének* nevezte el és ethnológiai analógiaként fölhozta a karaibokat és a grönlandiakat. *Lenormant* 1877-ben azt mondta, hogy az *eme-szál* szó külön nyelvet jelent, a mely az akkáddal közeli rokon vagy ennek egy táj szólása, később pedig (1878-ban) azt mondta, hogy kétségtelen, hogy az akkádnak különböző dialektusai voltak; a lexikális táblákon gyakran fordulnak

elő szavak, a melyek fonetikai sajátságok által különböznek a tulajdonképeni akkád szavaktól. úgy látszik, — mondja *Lenormant*, — hogy ez a tájszólás az asszonyok nyelve, de meglehet, hogy más értelme is van, mert egyelőre csak a nyelvnek megfelelő ideogrammot ismerjük. *Pinches* 1878 végén fölfedezte, hogy bizonyos szó-lajstromok dialektikai sajátságokat tüntetnek föl, sőt egész szövegek ebben a tájszólásban vannak írva. *Haupt* már most alaposan ismertette ezeket a sajátságokat és ebben a tájszólásban irt több összefüggő szövegeit magyarázatokkal látott el. *Haupt* azt hitte, hogy az új dialektus az igazi szumir és hogy a földialektus, a melyet eddig szumirnak hitt, talán az akkád. Ebben a véleményében támogatták *Lemormont*, *Hommel* és *Pinches*. *Lenormant* azt ajánlotta, hogy az *eme-szala*, így fordítsák: alsó nyelv, azaz déli nyelv.

Az *eme-szál* körül, illetőleg a szumir tájszólások körül ezután hosszú vita fejlődött. *Delitzsch* *Wo lag das Paradies?* című munkájában azt a nézetét fejezte ki, hogy *eme-ku* (ku = nagy) a nagyok, az urak nyelve *eme-szál* pedig a szolgák nyelve. *Haupt* *Der keilinöshriftliche Sintfluthbericht* (1881) című dolgozatában a két tájszólás eltéréseit fejtegette; ugyanebben az esztendőben jelent meg szumir nyelvtana, a melyben megtartotta az *akkád* és *szumir* megkülönböztető kifejezéseket. *Hommel* *Die semitischen Völker*

und Sprachem című könyvében (1883) kimutatni igyekezett, hogy a szumir a földialektus, az *eme-szál* pedig akkád. *Hommel* okoskodását elfogadta *Bezold*, *Delitzsch* és majdnem valamennyi többi assziriológ; ellene csak *Pinches* és *Haupt* foglaltat állást.

Ezalatt egy új francia expedíció Dél-Babilóniában új és rendkívül fontos fölfedezéseket tett *Ernest de Sarsec* baszórai francia alkonzul vezetései a hetvenes évek végén föl kezdtek ásni a tellói romdombot és nemcsak ősrégi palotákat és templomokat tártak föl, hanem rendkívül sok régiséget, szobrot, föliratos cilindert stb. is találtak. Az utóbbiak Gudeától, szirburlai (szirgullai) patézítól (papkirálytól) eredtek. *De Sarzec-nek* páratlan díszszel kiállított művéből: *Découvertes en Chaldée* 1884-ben jelent meg az első füzet, de még ma sem jelent meg teljesen. A tellói föliratok mind rendkívül régiek, többnyire hat-hétezer évesek és kivétel nélkül szumir nyelven vannak írva. Megfejtésük körül, a mely nagyon sok nehézséggel jár, nagy érdemeket szíjarezítiek: *Arthur Amiaud*, *Oppert*, *Jensen*, és *Zimmern*.

És mit szólott mind ehhez *Halévy*? 1882 április 28-ikán az Académie des Inscriptionsban fölolvasást tartott, a szumir-akkád kérdésről, a melyre *Oppert* megjegyzéseket tett. *Halévy* július 12-ikén és 21-ikén fölolvasott *De Sarzec* leleteiről s azt bizonyítgatta, hogy Szumir és Akkád egyszerűen két régi babilóniai város, a legrégebb

babilóniai dinasztia fővárosai; Szumir nevű tartomány sohasem existált, annál kevésbbé szumir nyelv. A babilóniai királyok Szumir és Akkád királyának nevezték magukat, miként a szúzai királyok Asán és Susán királyának mondták magukat.

A Société Asiatiqueben is szóba kerültek a tellói föliratok. *Oppert* természetesen sémita előtti időből valóknak tartotta azokat, a mit *Halévy* épp oly természetesen tagadott s azt mondta, hogy a tellói szobroknak határozottan sémita karakterük van, hogy a föliratokban vannak szavak, a melyeknek sémita eredete kétségbevonhatatlan stb. 1883-ban jelent meg *Halévy* főműve: *Mélanges de critique et d'histoire relatifs aux peuples sémitiques*; nem terjeszkedhetünk ki e munkának minden egyes részletére, de tartalmát főbb vonásaiban a következőkben ismertetjük: A babilóniai művészet egységes, a mi lehetetlen lett volna, ha két különböző népfaj lakott volna Babilóniában; a szumir és akkád pusztán földrajzi kifejezés, a mely alföldit és felföldit jelent és a melynek semmi ethnikai jelentősége sincs; az úgynevezett akkád föliratok szerzői ugyanabból a népfajból valók, mint azok, a kik az asszir föliratokat készítették; ezek az írást nemzeti istenségeik művének tekintették és az eredeti hieroglifot szent ereklyének hitték, a melyet hagyományában érintetlenül kellett fõntartani; a babilonoknak ez az egységessége kizárja

azt a lehetőséget, hogy az úgynevezett akkád okiratokban nem-semita nyelv kifejezését lássuk;; csak mesterséges jeleikről van szó, a melyek nem fejeznek ki valódi nyelvet. *Halévy* tehát kétségtelennek tartja, hogy az úgynevezett szumdr vagy akkád szövegek csak szövegezés dolgában különböznek a sémita asszír szövegektől, a melyeknél a hieroglifizmus a legnagyobb mértékben párosul a talánynyal és a szójátékkal, a melyet a népszellem annyira szeret. Ugyanily jelenségeket látunk a bibliában, a szíriai gnosztikusoknál és különösen a talmudban. A talmudisták egész rendszert állapítottak meg, a mely hasonlít az asszírok hieratikai rendszeréhez. *Halévy* azt hiszi, hogy az ékírás szigillográfiai jelekből keletkezett, a melyeket ősidőktől fogva használtak Babilóniában. Azt, hogy a hieratikai rendszer mellett a fonetikai is megmaradt, *Halévy* abból magyarázza ki, hogy az ékírásszótagok mindig megtartották eredeti ideográfiái jelentőségüket; az asszír írók rutinból vagy babonából vagy talán hiúságból nemcsak a régi jeleket vették át, hanem minden alkalommal: ujakat is gyártottak. Ezzel, — így fejezi be *Halévy* könyvét, — elenyészik az utolsó hallucináció, a melyet a tizenkilencedik század tudományának sznmir-akkád agyréme harminc esztendő óta szemünk elé varázsol.

Az első tudós, a ki föltétlenül hozzájárult *Halévy* elméletéhez, *Ouyard* volt, a ki *La question suméro-accadienne* (1882) című könyvében ki-

fejtette, hogy az ékírású hangértékek nagy része elavult vagy használatból kiment asszír szavakra vezethető vissza, vagy olyanokra, a melyeket a szövegekben még nem találtak meg, vagy végre olyanokra, a melyeket egyszerűen félreértének. Az akkád írás nem egyéb, mint az asszír írásnak hieratikai rendszere. Minden hieratikai módon írt szöveget betűzni lehetett s ez a betűzés volt az, a mit az assziriológok akkádznak vagy szumirnak neveztek el. Az asszírok ezt a mondatot: házról-házra mennek, így olvashatták: isztu biti ana biti ittanaplakkatu; de jelenként elfogadott szótagértékükkel így is olvashatták: e-ta e-a-su in-pal-pal-e-ne. Ez ugyanaz, mintha ezt a kémiai formulát: HO^2 nem így akarná a francia emíber kifejezni: *composé d'hydrogène et d'oxygène, eau*, hanem csak így: *ache-deux-o*. A sajtószzerű hieratikai rendszerekben még nagyon sok dolog nincs ugyaai kiderítve és számos hieratikai jelnél még meg kell ugyan állapítani az asszír eredetet, de azért mégis bizonyos, hogy szumir vagy akkád nyelv nem létezett.

Guyard elméletéről *Oppert* azt mondta, hogy egyetlen assziriológ sem fogadja el. *Babelon* az *Annales de philosophie chrétienne*-ben (1882) abban igazat ad *Halévy-nek*, hogy az Eufrát és Tigris között nem exisztált nagy turáni birodalom, mert a turáni népek barbárok voltak, a kik Isten ostoraként azért jöttek, hogy más népfajok művét elrombolják; ez azonban nem elegendő ok arra

a föltevésre, hogy az országban sohasem laktak nem-semita népek. A szumir nyelv a babilóniai birodalom végéig, bár mint holt nyelv, használatban volt és az emberek úgy gyakorolták az asszír-ból szumirba való fordítást, a hogyan ma a franciából latinba való fordítást gyakorolják. *Schrader* is Zur Frage nach dem Ursprunge der alt-babylonischen Kultur című fölolvasásában annyiban igazat ad *Halévy*-nek, a mennyiben felfogása az akkád nyelv turánizmusa ellen irányult. Máskülönben azonban föntartotta valamennyi régebbi állítását. Kimutatta, hogy *Halévy* és *Guyard* rosszul értelmezik a példaképpen fölhozott szavakat. *Schrader* dolgozatának végén arra a meggyőződésre jutott, hogy bárkitől vették is a babilonok kultúrajukat, az bizonyos, hogy ez a nép nem volt sémita nép.

Henri Pognon, a ki még 1883-ban kijelentette, hogy *Halévy* argumentumainak legnagyobb része figyelmet sem érdemel, most egyszerre hozzá pártolt át. Már 1884-ben egy dolgozatában azt igyekezett kimutatni, hogy az úgynevezett akkád a papok által használt elferdített papi írás volt.

Guyard egy újabb dolgozatában újabb tényeket hozott föl *Halévy* elméletének megalapítására. Ez a tudós, az egyetlen, a ki *Halévy* hóbortját tudományos színben igyekezett feltüntetni, kevéssel e dolgozatának megjelenése után meghalt, kivüle maga *Halévy* is felelt *Schrader*-nek,

de ez a dolgozata semmi figyelemreméltót sem tartalmaz.

1883-ban jelent meg *Halévy-nak* Apercu grammatical de l'allographie assyro-babylonienne című munkája, az első és az egyetlen, a melyben elméletét rendszeresen összefoglalja. Ebben a művében kifejti, hogy az asszírok és a babilonok sémita nyelvét az ékírású szövegekben két különböző rendszer szerint látjuk kifejezve: a közönséges nép rendszere és a hieratikai vagy papi rendszer szerint. A népies rendszer igazi kiejtésük szerint írja le a szavakat, míg a hieratikai rendszer ideogramokkal vagy fonogramokkal, vagy mindakettőnek kombinálásával dolgozik. Ez az írásmód az olvasónak inkább intelligenciájához, semmint füléhez fordul. Ha a hieratikai módon csoportosított jeleket fonetice olvassuk, úgy csak ritkán adják vissza a szavak sértetlen formáját, a melyeket ki akarnak fejezni; ezek többnyire oly sajtászerű formák mögé rejtőznek, hogy az assziriológok legnagyobb része nem-sémita nyelvet vélt benne fölfedezni, a melyet akkád-nak vagy szumirnak nevezett el. De mihelyt az eredeti szövegeket behatóbban tanulmányozzuk, úgy azonnal rájövünk, hogy nem idegen nyelvről, hanem a szövegezésnek egy különös rendszeréről van szó, a melyben lehetnek ugyan helyesírási eltérések, a melynek alapja azonban csakis az asszír- és babilóniai sémiták nyelve lehetett. A jel ideogrammatikai minőségében nemcsak a tárgyat

jelöli meg, a melynek képét adja, hanem az összes többi tárgyakat is, a melyek a föltaláló fölfogása szerint valami analógia által hozzá sorakoznak. Az ékírású jel tehát egyszerre több tárgyat jelöl meg s így lényegében poliszém. A jel mint fonogramm vagy főném is több értékkel bír s így lényegében polifon. A fonémokat akrológiai úton nyerjük. Így a franciában a hal (poisson) képe a homofónia törvénye szerint mérget (poison) és italt (boisson) is jelenthet; továbbá a *pois*, *poi* és *boi* fonémeket is leszármaztathatjuk belőle. A hieratikai fonémok, a melyek betüzéseket ábrázolnak, a mi *á*, *bé*, *cé* betüneveinkhez hasonlíthatók, a melyek szintén sohasem alkottak valódi szavakat Miként a jeleiknek, a melyeknek olvasásiát megjelölik, ezeknek a fonémoknak is, akár ideogrammok által, akár fonogramimok által fejeztetnek ki, természetesen nominális vagy verbálnominális karakterük van. Hogy verbális jelentőséget kapjanak, külön jeleket kell hozzájuk függeszteni, a melyek a személyeket az időket és a módokat fejezik ki. Ezek a fonémok asszír gyökökre mennek vissza, a melyek többé-kevésbé megrövidítve vagy átalakítva látszanak lenni. Az összes asszír szavaiknak hieratikai módon való írására az egyszerű jelek poliszémiájuk és polifóniájuk mellett sem voltak elegendők s az írók kénytelenek voltak más-miás írásmódokhoz is folyamodni, így a parafrázishoz (pl. *arállu* alvilág, hieratikai írással: *e-kur-be*, a halál birodalmának háza), a for-

dításhoz (pl. *Nabu-kudur-uszur*, Nabukodonózor, hieratikai írással: *An-pa sá-du sis*, Nabu oltalmazna meg a határokat), az átírásához (többnyire oly tulajdonneveknél, a melyeket nem lehet lefordítani, pl. *Hás-Hamer*, férfinév, a melyet mind a két írással egyformán írtak), a holofrázishoz (pl. *karáru*, fordítani, környékezni, megoltalmazni, hieratikai írással: *kar*), a homofóniáihoz (oly szavaknál, a melyek hasonlóan hangzanak, pl. *sattu*, óra és idő, hieratikai írással: *mu*, óra, idő; vagy: *balathu*, élet, *bamathu*, magasság, hieratikai írással: *ti*, élet, magasság), a talányhoz, és pedig az egyszerűhöz, a melynél a szótagok rendjét az írásban megtartották (pl. (*mart*) *mar-rati*, a tenger országa, nyugot, hieratikai írással: *mar-tu*, a (nap)-lemeretnek lakása), és az anagrammhoz (pl. *kibil*, tűz, hieratikai írással: *bil-gi-gi-bil*, égő nád). Minthogy a hieratikai rendszer az Eufrát vidékének nagy részén el volt terjedve, ennél fogva több helyi változásnak volt alávetve, de ez idő szerint csak három stílfajt különböztetünk meg, ezek: a *mezopotámiai* stílus, az aszíriai és babilóniai hieratikai emlékek közönséges stílusa; a *babilóniai* stílus, a melyet magában Babilonban használtak; és a *dél-wyugoti* stílus, a melyet elámítanak is lehetne nevezni, mert többnyire Elimáisz környékén használták. Halévy ezt a munkáját ezekkel a szavakkal fejezi be: Századunkhoz nem volna méltó, ha olyan kérdés, a mely a legtehetségesebb emberfajok műveltségé-

nek eredetére vonatkozik, talány maradnia vagy-
tévés fogalmakra szolgáltatna alkalmat, holott
a tények, a melyek földeríthetnék, oly igen nagy
számiban jelentkeznek és oly könnyen hozzáférhe-
tők. Kétségtelennek látszik előtte, hogy mind-
azok, a kik könyvét figyelemmel olvassák, meg-
lesznek róla győződve, hogy a szumir vagy akkád
nyelv nem létezik és hogy ennél fogva úgy Babi-
lóniában, mint egyebütt meg, kell adni a sémiták-
nak azt, a mit annyi ideig egy pusztán képzelt,
sohasem létezett ethnikai elemnek tulajdoní-
tottak.

E közben az összefüggő két nyelvű szövegek
nyelvészeti földolgozásával újra kezdtek foglal-
kozni. *Jensen* Péter a londoni fölrataunkának
egy fontos szövegét dolgozta föl. Ennél sokkal
fontosabb könyvet adott ki *Zimmern Henrik*,
(*Babylonische Busspsalmen*, 1885.) Szerinte a
szumir nyelv valósággal exisztált; Őre nézve a
legfőbb bizonyíték az, hogy az assziriak ideo-
gráfiai írásmódja a semitizmus produktumának
semmi szín alatt sem tekinthető és elengedhetet-
len föltétellé teszi a nem-semita alapot. Meg-
cáfolhatatlan bizonyíték továbbá két Vagy több
tájszólásnak kétségbevonhatatlan előfordulása, a
melyen *Halévy* elmélete menthetetlenül hajó-
törést szenved. Más kérdés az, vajjon a fönmaradt
szumir szövegekben tiszta szumir vagy babyloniz-
mussial vegyített szumir van-e előttünk. Ezt a
kérdést az utóbbi értelemben kell eldönteni. A

semitízmusokkal szaturált szumir szövegek a középkori szerzetesek latin stílusával hasonlíthatók össze. A mi föladatunk, hogy az asszír szerzetesi szumirból filológiai alapelvek szerint kifejtsük a cicerói szumirt. A tájbeszéd dolgában *Zimmern Hommel* és *Delitzseh* véleményéhez csatlakozott s egy régibb szumir s egy fiatalabb akkád tájshólást különböztetett meg. A szumir nép történetére, a sémitákkal való együttélésére, kiveszaése- nek idejére nem terjeszkedett ki, minthogy erre nézve még niagyon kevés adat áll a tudósok rendelkezésére. E kérdések előbbrevitelét a tellói emlékek közzétételétől remélte.

Hommel két dolgozatával (*Die Sumero-Akkadier, ein ural-altaisches Volk* és *Die sumero-akkadische Sprache und ihre Verwandtschafts-veihaltnisee*, 1884.) arra vállalkozott, hogy a szumirológiát új ösvényre terelje. Ezekben a műveiben azt igyekezett bebizonyítani, hogy a szumir és a türk nyelvek között nagyon közeli rokonság áll fönn. Távolabbi rokonság mutatható ki a szumir és a régi alaród nyelvek, különösen a méd nyelv között, a melyek viszont a georgiai nyelvvel rokonok; kimutatható továbbá a rokonság a szúzai vagy elamita nyelvvel; ide tartozott valószínűleg a hetita is. Az alaród csoportnak legnyugotibb ága a baszk volt s ehhez tartozott az etruszk és a ligur, Görögország legrégebb lakosságának nyelve, úgy, hogy az alaród lakosság- nak szakadatlan láncolatát állapíthatjuk meg a

Kaukázus déli részétől Közép- és Dél-Európán át egészen Spanyolországig.

Erre az előadásra *Zimmern* azt felelte, hogy úgy látszik neki, mintha *Hommel* elve kedvéért sokszor erőszakot tenne a szumiron. Abban a kérdésben, vajjon a szumir közelebbi vagy távolabbi rokonságban van-e a török-tatár nyelvekkel, még korai volna a döntés és a szumir nyelv hovatarozása megállapításának rossz szolgálatot tesznek azok, a kik elhamarkodva osztják be az egyik vagy másik nyelvcsaládba. Az alaktan még leginkább nyújtana némileg biztos alapot, de a hangtan és a szókincs még annyi sötét pontot mutat, hogy a további összehasonlítás szempontjából nem nyújt szolid alapot.

Még keményebben bánt el *Hommel*-el *Delitzsch*, a ki nem győződött meg a szumirnak a török-tatár nyelvekkel való rokonságáról, antaál kevésbé, mert szerinte *Hommel* sok be nem bizonyított, sőt téves dolgot is állított. *Hommel* a hetita nyelvet, a melyből mindössze csak néhány tulajdonnév ismeretes, mégis a nagy alaród nyelvcsaládba sorozza be, mert e tulajdonnevek közül néhányhoz az asszír szövegekben *s* betűt függesztettek; ez már kissé sok; valamint pusztá képzelődés az az állítás is, hogy ha majd egykor meg fogják fejteni a hetita főuratokat, úgy bizonyára meg fogják állapítani, hogy a hetita a georgiai-val közeli rokon. *Delitzsch* végül kijelentette, hogy a szumir-török-tatár szóösszehasonlítás terén

nem követheti tovább *Hommel-t*, a kinek állításai nem bírnak bizonyító erővel, de másrészt elismeri róla, hogy föltevései merészségük mellett is sok hasznosat és érdekeset tartalmaznak.

Delitzsch-nek ez a kritikája csak bevezetésül szolgált arra, hogy teljesen átpártoljon az anti-sumiristákhoz. *Zimmern-nek* *Babylonische Busspsalmen* című művéhez megjegyzéseket fűzött, a melyekben nagyon meleg szavakkal emlékezett meg *Hálévy-nek* a sumir-akkád kérdés tisztázása körül szerzett érdemeiről. Szükségét látja annak, hogy az egész kérdést minden egyes részében előítélettől és elfogultságtól menten megvizsgálják. *De Sarzec* fölirataiban, ő melyektől oly sokat várt a kérdés tisztázására nézve, nagyon csalódott s ezzel sízemben a két dialektus fölfedezése csekély vigasztalást nyújtott neki. Igaz ugyan, hogy *Halévy* elmélete is sok tekintetben aggodalmat kelt, de azért mégis a legnagyobb figyelemre méltó és leveréséhez sokkal hatalmasabb tudományos apparátus szükséges, mint a milyennel eddig harcoltak ellene.

Halévy is felelt *Hommel-nek*, *Jensen-nek* és *Zimmern-nek* s azt mondta, hogy *Hommel* könyve valószínűleg az utolsó, a melyet a turánizmus érdekében írtak. *Hommel* — úgymond; — összehasonlításaiban csupán a török nyelvekre szorítkozik, de a tudományosság látszata mellett is azonnal látjuk, hogy nem ismeri ezeket a nyelveket s az egyetlen, a mit bebizonyítania sikerült,

az, hogy még a török nyelvről sincsen fogalma. Szótárában eddig mindössze hat szó hasonlóságát tudta kimutatni; szótár segítségével bármely európai nyelvvel tízszer annyi hasonlóságot tudna összehozni. Akármit mondjanak, — folytatja *Halévy*, — az az egy föltétlenül bizonyos, hogy az abszolút akkádizmus meghalt. Az új-akkádizmus, a mely arra szorítkozik, hogy a szumirnak mint történelemelőtti nyelvnek existenciáját állítja, szintén meg fog szűnni, mihelyt a tudósok a következő két dologról meggyőződtek: 1. hogy a legrégebb szumir szövegek épp úgy tele vannak eteanita szójátékokkal és fordulatokkal, miként a legifjabb szövegek; 2. hogy az ábécé alaphangjai asszír szavakon alapulnak. Egy szóval: a tiszta akkád vagy szumir nonsiense; sehol sem található, mert sehol sem létezett.

Hommel-nek török elméletét négy tudós utasította vissza többé-kevésbé udvarias formában. Könnyen érthető, hogy *Hommel* ezzel az eredménynyel nem volt megelégedve. Ellenfeleinek viselkedését rosszindulatukkal magyarázta meg, mert gyengeségük tudatában érezték, hogy képtelenek nyelvészeti problémákat megoldani. *Hommel* tovább is ragaszkodott elméletéhez: a szumirnak az urál-altáji nyelvcsaládhoz való szoros hozzátartozósága immár többé nem föltevés, hanem kétségbevonhatatlan tény.

A következő esztendők apró csatározással teltek el. Legnevezetesebb bennük, hogy *Delitzsch*

egészen *Halévy* pártjára állott. *G. Bertin* a szumir hangsúlyról irt könyvet; *Amiaud de Sarzec* szövegeit igyekezett megfejteni; *Winckler* Hugó a szumir és akkád kifejezéseket világította meg történeti és földrajzi szempontból. *Halévy* is beérte azzal, hogy újabb adatokat gyűjtött eliméletének kiépítéséhez. Mindezek a dolgok, az apró támadások és védekezések, a bizonyítások és cáfolgatások, egyetlen lépéssel sem vitték az ügyeit előbbre. Ebből a korszakból csak *Hdlévyne* három bírálata érdemel nagyobb figyelmeit. Az egyiket *Sayce* könyvéről (*Origin and growth of religion*, London, 1887.) írta. *Halévy* már régebben azt hangoztatta, hogy a szumirt mindig ugyanazokkal a jelekkel írják, mint az asszírt és *Sayce* erre azt felelte, hogy a latin írást is különböző népek használják és a van írás is egészen olyan, mint az asszír. *Halévy* most azt válaszolta, hogy *Sayce* sohasem látott régi kéziratokat, a melyeknek eredetét még középszerű régészek is fölismerik. Értelmes munkás azonnal fölismer Angliában nyomtatott francia könyvet és megkülönbözteti másutt nyomtatottól. Második bírálatában *Halévy Jeremiás* Alfréd könyvével (*Die babylonisch-assyrischen Vorstellungen vom Leben nach dem Tode*, Lipcse, 1887.) foglalkozott és szerzőjét az antiszumirista irány érdemes bajnokaként üdvözölte. Harmadik bírálata *Haupt* egy cikkének (*Prolegomena to a comparative assyrian grammar*, 1889.)

szólott; üdvözli *Hauptot*, hogy a szumirelles irányhoz csatlakozott, mert míg nyolc esztendő előtt a bibliát és az asszír szövegeket is szumirizáhm akarta, most elismeri, hogy az összes szumir szövegek sémitáktól eredhetnek.

Eközben azonban jelentékenyen szaporodtak a szumir nyelv tanulmányozására szolgáló segédeszközök, a melyeket a tudósok siettek fölhasználni. Ilyen volt mindenek előtt *Strassmaier N. J.*-nek *Alphabetisches Verzeichnise der assyrischen und akkadischen Wörter* (Lipscse, 1886.), a mely az asszír és szumir szókincsre nézve sokáig az egyetlen hasznavehető könyv volt. De még ennél is sokkal fontosabb volt *Brünnow* Rudolfnak műve: *A classified list of all simple and compound cuneiform ideographs* (Leiden, 1887—1889., aztán 1897.), a mely 14.487 hangértéknek, ideogrammnak, szónak és szóösszetételnek értelmét közli. Mindegyik tételhez példák vannak fűzve az addig ismert kétnyelvű ékírásh irodalomból. Ez a mű messze túlszárnyalta összes elődjeit és még sokáig nélkülözhetetlen lesz minden aaszíriológusnak.

Brünnow könyvéről többek közt *Bezold* írt bírálatot, a ki ez alkalommal igen nevezetes, kérdésühkben jóformán döntő fölfedezést tett. A brit múzeumnak egy asszír agyagtáblácskáján megtalálta ugyanis ezt a kifejezést: *szumir nyelv* s ezzel teljesen értékét veszítette *Halévy-nak* az az okoskodása, hogy ha a szumir nyelv valósággal

létezett volna, úgy az agyagtáblákon találkozni kellene e nyelv elnevezésével.

Lássuk már most, mit mond *Delitzsch* *Assyrische Grammatik* (Berlin, 1889.) című művében a mntelyben annyira közeledett *Halévy* elméletéhez. *Delitzsch* a szótagértékekből indult ki, a melyek közül harmincnégynek sémita eredete bebizonyítottnak vehető, míg a többi hetvenkettőnél ugyanezt majdnem be lehet bizonyítani. Az ékírás meglehetősen pontosan adja vissza a sémita-babilóniai nyelvnek hangjállományát és az írás szumir eredete ellen szól az a körülmény, Tiogy az állítólagos szumir írásfőltalálók nyelve épp úgy, mint a babilóniai sémiták nyelve *h, j, v*, továbbá *ai, au* és *o* nélkül szükölködött. Számos szumir szónak sokféle jelentősége mesterséges és pedig sémita okoskodásra vall. Az úgynevezett hétnyelvű szövegek tehát nem egyebeik, mint kétféle írású sémita szövegek: a művésziiesen kieszt és elmésen fejlesztett, de mindig talányszerű szent ideográfiái papi írással és a közönséges szótagírással. Az ideogrammcsoportok sémita szavaknak ideográfiái átírásai, a melyeket sémiták találtak ki; a gyásznak a fej betakarásával, a nagy gyásznak a ruha eltépésével való szimbolikus kifejezése magán hordja a sémita eredetet s így az összes ideogrammcsoportok sémita szavaknak hol elmés, liol felületes, néha csak játszó, sőt sokszor teljesen értelmetlen átírásai. A szótárakban foglalt ideogrammok mellé adott glosszák még alapos

tanulmányozást igényelnek, de többnyire az írásjelek olvasásának módját tartalmazzák; néhány glossza értelme még rejtélyes, de mások világosan: aeanita szavakká fejlődtek ki és mentül tovább haladnak a tudósok asszír ismereteikben, annál több glossza sémita eredetét fogják kideríteni. Az úgynevezett szumir összefüggő szövegek (várázslatok, himnuszok stb.) sémita kezekben mentek keresztül és szinte elképzelhetetlen, hogy az asszír nyelv mellett még egy másik is, a szumir, évezredek óta fennállott volna. A szumir nyelv nyelvtani formái is sok aggodalomra adnak okot. A szumir nyelvtan minduntalan emlékeztet a babilóniai sémita nyelvtanra: a szumir sűrűn használja a status constructusnak igazi sémita mechanizmusát, ugyanazokat az időbet különbözteti meg, mint az asszír, igéjének van egy *su-* és egy *ta-an-*törzse, *-es* határozó végzése fedeződik az asszírral. Csodálatos, hogy a babilonok oly alaposan minden apróságig tájékozva voltak a szumir nyelvről. Sokkal valószínűbb, hogy a lajstromok, a melyeken az úgynevezett szumirképző elemeknek oly alapos elemzésével találkozunk, inkább grafikai céloknak szolgáltak, azaz megmutatták, milyen értelmet kapcsoltak össze a eok-szerű szótagokkal és szótagösszetételekkel, a melyekéit a sémita formák ideográfiái átírásánál alkalmaztak. Mindamellet nem tagadja azonban *Delitzsch*, hogy még nagyon sok talány vár a megoldásra, habár egy sem olyan, a mely a szu-

mirizmus ellenfeleinek okoskodását meg tudná dönteni. A sémita babiloniaknak igazaik volt, a mikor Nebo istenüket vallották írásuk föltalálójának s az a körülmény, hogy soha és sehol sem tettek említést szumir-akkád népről, csak azt bizonyítja, hogy ez a nép egyáltalában nem is exisztált.

A föntebbiekből látható, hogy *Delitzsch* teljesen és minden föntartás nélkül átpártolt *Halévy* elméletéhez, a minek az lett legelső következése, hogy *Delitzsch*, a ki eddig a lipcsei egyetemen évek óta fölolvasásokat tartott a szumir nyelvről és nyelvtanról, most megszüntette előadását oly nyelvről, a mely szerinte nem exisztált és így történt, hogy a fiatalabb nemzedék is vagy antiszumirista lett, vagy pedig erről a kérdéstről egyáltalában nem nyilatkozott. Azonban a régibb szaktudósoknál is nagy föltűnést keltett a dolog. *Sayce* a nyelvtudomány nevében tiltakozott *Delitzsch* rendszere ellen s azt mondta, hogy *Delitzsch* azzal a kórságával, hogy mindent sémitagyökökre akar visszavezetni, nagyon ártott jó hírnevének. *Sayce* végül azt a tanácsot adta a tudósoknak, hogy ha az asszír filológiát előbbre akarják vinni, úgy rázzák le magukról a rabbinista tendenciát és fogadják el a nyelvtudomány rendszerét és eredményeit. *Schrader* azt mondta az asszír nyelvtanról irt bírálatában, hogy *Delitzsch* fejtegetése egyáltalában nem győzte meg a tudósokat arról, hogy az a mód, a melyet az

írástalanok megmagyarázásainál követett, célhoz tudna vezetni s a könyv megjelenése után is egészen bizonyos marad, hogy az ékírást nem-semita nép találta föl. *Bezold* kifejtette, hogy *Delitzsch* állításai éppen csak arra alkalmasak, hogy nem-semita nyelv föltevését még jobban megerősítsék. *Haupt* azt a reményét fejezte ki, hogy *Delitzsch* nemsokára ki fog ábrándulni téves gondolkodásából. Később látni fogjuk, hogy *Haupt*-nek ez a reménye a legnagyobb mértékben beteljesedett; *Oppert* is pillanatnyi és múltó tévedésnek mondta *Delitzsch* elpártolását,

Jensen 1890-ben igen érdekes könyvet irt a babiloniaknak a világ keletkezéséről ési beosztásáról vallott nézeteiről (*Die Kosmologie der Babylonier*, Straseburg, 1890.), a melyben a kozmikus tárgyaknak és fogalmaknak megfelelő asszír szavaik mellé a megfelelő szumir szavakat is tette. *Halévy* részletesen ismertette ezt a könyvet s kimutatni igyekezett, hogy az állítólagos szumir elem csak azok előtt létezik, a kik a hagyományt, még ha esztelen is, többre beesülik az eredménynél, a mely észszerű okokra és részrehajlatlan, önkényességtől ment vizsgálatra támaszkodik.

Ebből az időből *Halévy* tanának még két hívéről kell megemlékeznünk. Az egyik *J. F. McCurdy*, a ki 1891-ben a *Presbyterian and reformed Eeview*-ban azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az ékírás sémita találmány, a másik *Jager*

Márton, a ki kijelentette, hogy minden tekintetben egyetért *Halévy* nézeteivel, a melyek megállnak a tudomány ítélőszéke előtt.

Rátérünk már most egy munkára, a mely egyszerre és alaposan véget vetett az antiszumirizmus hóbortjának. Ez a hóbort elérte immár virágzásának delelő pontját és már attól lehetett félni, hogy magával ragadja az egész tudományos világot s korunk szégyenére oly elméletet csempéssz be a tudományba, a mely elejétől végig jóformán első látására tarthatatlan volt. Legfőbb ideje volt tehát, hogy egyszersmindenkorra végezzenek vele. Samassumukin királynak, Assurbanipál törvéneke föliratai közt találtak egy kétnyelvűt is. *Lehmannnak* ez a dolog annyira föltűnt, hogy érdemesnek tartotta a kérdést még egyazier alaposan megvizsgálni s vizsgálatának eredményéről terjedelmes munkát írni. Könyvében mindenekelőtt röviden elmondta, hogy mi okozta az ékírás nem-semita eredetének föltevését s azután sorra megcáfolta a szumir nyelv existenciája ellen fölhozott argumentumokat. Arra a kérdésre, vajjon elképzelhetetlen-e nem-semita nép- és nyelveleninek létezése, *Lehmann* határozottan nemmel felelt. Okai a következők:

1. Nem-indogermán és nem-semita karakterű nyelvek ősrégi időben Babilónia tőszomszédságában, részben indogermán és sémita nyelvek mellett ugyanegy országban voltak használatban;

miért lett volna ez éppen Mezopotámiában lehetetlen?

2. Annak, hogy az antiszumiristák a babilóniai művészetet sémitának mondják, sem értelme, sem jelentősége nincsen, mert a sémita művészet függő viszonyban van a babilóniaihoz s ennél fogva nem lehet tudni, vajjon ez eredetileg sémita volt-e?

3. Sémita szavaknak nem-semiták által való kifejezéséhez teljesen megfelelő analógiát nyújt a pehlévi nyelv, a hol sok szó sémita jelekkel vaugyan írva, de mégis iráni nyelven olvasandó. Ugyanezt látjuk az ó-örmény főuraitokban is, a hol asszír szavakat ideográfiailag alkalmaznak.

Lehmann már most fölveti a következő kérdést: Fölhoztak-e az antiszumiristák elfogadható pozitív argumentumokat annak a bebizonyítására, hogy Babilóniában nyelvkeveredés ki volt zárva? *Lehmann* erre a kérdésre is határozottan nemmel felel. Az antiszumiristák fő bizonyítéka ebben a tekintetben az, hogy az okiratokban egyetlen egyszer sem tétetik említés a szumir nyelvről, csak-hogy ennek az az óriás zavar volt az oka, a mély szumiristák és antiszumiristák között a nyelv elnevezése dolgában támadt s *Lehmann* hosszasan fejtegeti a *szumir* és *akkád* elnevezés fogalmát s arra a következtetésre jut, hogy az akkádok voltak a sémita babiloniak, a szumirok pedig a nem-semita lakosok. Hogy a szumir nyelvről nem tétetik említés, azt *Lehmann* úgy magyarázza, hogy a

szólajstromoknak csak az volt a céljuk, hogy élő és Babilóniával szomszédos nyelvekből való szavakat idézzenek. De a sumir akkor már vagy kihalt vagy kihalófélben levő nyelv volt. Amaz ellenvetés ellen, hogy éppen első Szárgon és Nárám-Szin legrégebbi föliratai sémiták, holott Gudeának és elődjének (lát-szólagosan.) sumir föliratai későbbi korból valók, *Lehmann* azt hozza föl, hogy Babilónia legrégebbi kulturfejlődésének kezdetéről való fogalmainkat alaposan meg kell változtatnunk és ezt a kezdetet néhány évezreddel hátrább kell tenünk. Hogyha Nárám-Szin ezelőtt hatezer esztendővel a sémita nyelv kifejezésére a sumirok által föltalált ékírást használta, úgy ebből csak azt lehet következtetni, hogy már sok évszázaddal előbb kezdték a sumir nyelvet azokkal az írásjelekkel följegyezni, a melyekből később az ékírás fejlődött. Ezenfelül abban az időben, a melybe a legrégebbi hírek visszanyúlnak, Babilónia északi felét majdnem egészen sémiták szállták meg, déli felét pedig nem ugyanabban a mértékben. Csak miután Hammurábi észak-babilóniai uralkodó elfoglalta a déli részt, jelentek meg kétnyelvű (sumir-semita) föliratok. Ennélfogva a Hamimurábi idejéből való dél-babilóniai föliratok sumiroknak tekintendők.

Lehmann azután áttér amaiak a bizonyítására, hogy a sumir nem babilon-semita allográfia; rámutat arra, hogy az előbbi sumiristák

azt a végzetes hibát követték el, hogy valamennyi gyököt, a mely közös volt a babilóniaiban és a szumirban, kivétel nélkül szumirnak nyilvánították. Azt a lehetőséget, hogy az átvétel ellenkező irányban történt, tekintetbe sem vették. Az antiszumiristák azután ugyanezt a hibát ellenkező irányban még sokkal nagyobb mértékben követték el, a mennyiben azért, mert a szumirban semdtpa alkatrészeket találtak, az egész sízumir nyelv létezését kétségbevonták. A szumár szókinszre vonatkozólag kifejti, hogy az antiszumiristák egyetlen oly tételt sem tudtak fölállítani, a mely a tudomány mai színvonalán megállná a helyét. Könyvében külön fejezetet szentelt az úgynevezett *ujsumir'* nyelvnek, a mely eddig *eme-szál* elnevezés alatt volt ismeretes; kifejti, hogy a szumiroknak az *eme-szálam* kívül még öt tájbeszédük volt: *eme-gál'*, *eme-gud(da)*, *eme-szuh(a)*, *eme-te-nád* és *erad-szi-di*. Könyvének utolsó része a nyelvalkatról szól. Azt találja, hogy *Halévy* és *Delitzsch* a kérdés emez oldalának nem szenteltek elég figyelmet és ha *Halévy* azt mondja, hogy a hieratikai még az asszírnál is asszírabb, úgy ez *Halévy* elméletének legélesebb elítélése, mert asszírnál asszírabb annyit tesz, hogy nem asszír; *Delitzschnek* az az állítása, hogy az allográfiai igének, miként az asszírnak, egy *su-törzse* és egy *ta-törzse* van, egészen elesik; *su-törzs* egyáltalában nincs, miként *Hommel* kimutatta, a *ta-* előszócska pedig *da*-val és *ra*-val váltakozik, úgy, hogy az asszír iftál *t*-jével

való összehasonlítás teljesen lehetetlen. Status constructus sincs a szumirban és az egész hasonlatosság arra szorítkozik, hogy a nomen régens a noanen rectum előtt áll. De ez az állás a szumirban nem eredeti, hanem megfordítva. *Lehmann* a leglényegesebb eltéréseket a következőkben foglalja össze:

1. Az asszír flektál, a szumir agglutinál.

2. Az asszírban a magánhangzók a legfontosabb eszköz az egy szótörzsből kifejlődött formák kifejezésére és megkülönböztetésére; a szumirban határozottan ellene mond a magánhangzók eme funkciójának: *a)* a törzs merev változhatatlansága, *b)* a bizonyos fokig kimutatható hangzóharmonia.

3. Az asszírnak nyelvtani neme van, a szumirnak nincs neme.

4. Az asszírban előszócskák vannak, a szumirban csak utószócskák találhatók.

Lehmann ezután azt a kérdést vizsgálja, vajjon a szumirt be lehet-e sorozni valamelyik nagyobb nyelvcsaládba, de azt találja, hogy ez a kérdés még nemi érett meg a döntésre. Végül rátér a babiloniaknak a káldokhoz való viszonyára. Herodot Babilónia lakosságát babilonnak, de papjait, a kik írott közleményeket hagytak hátra, káldoknak mondja. A papi osztály eredetileg külön néptörzs volt a tulajdonképpeni régi Szumir területén; a viszony tehát körülbelül ugyanaz volt, mint az iráni mágusoknál, egyszóval: a káldok

szemitizált szumirok voltak. Mindebből megcáfolhatatlanul az következik, hogy voltak szumirok és volt szumir nyelv.

Lehmann könyvét a kritika nagy tetszéssel fogadta és valamennyi tudós, még az antiszumiristák is elismerték, hogy *Lehmann-nak* fényesen sikerült a szumir nyelv létezését bebizonyítaná. Csak *Halévy* ragaszkodott tovább régi elméletéhez. Le sumérien préhistorique című dolgozatában még egyszer összefoglalta argumentumait, de a végén kénytelen volt elismerni, hogy tévedett, a mikor azt állította, hogy a szumir nyelv egyáltalában nem létezik, mért *Lehmann* könyvéből igenis meggyőződött e nyelv exisztenciájáról, csak hogy ez a nyelv a sémita asszir-babilóniai nyelv volt. A többi antiszumirista nem volt oly makacs, mint mestere. *Delitzsch* volt a legelső, a ki elpártolt tőle és kevéssel *Lehmann* könyvének megjelenése után kijelentette, hogy újra hisz a szumir nyelv létezésében.

Már most csak az van még hátra, hogy a legutóbbi években kifejtett irodalmi működésre vessünk egy rövid pillantást. Ez idő szerint nagy a tevékenység a szumirológia terén. Mióta *Bezold* katalogizáló műve lehetségessé tette összefüggő szövegek áttekintését és táblasorozatokká való egyesítését, azóta megkezdhették rendszeres földolgozásukat is. Ezen a téren *Tallaqvist*, *Zimmern* és *Leonard W. King* szereztek nagy érdemeket. Ó-babilóniai uralkodók történeti szövegeit *Jensen*

és *Winchler* dolgozták föl. E nagyrészt még nagyon homályos föliatok kiderítésével *Henzey*, *Scheil* F. V. és *Thureau-Dangin* foglalkoznak. Legfontosabb mű ezen a téren kétségtelenül *Hilprecht* H. V. könyve: *Old Babylonian Inscriptions chiefly from Nippur*. *Hilprecht* különösen azt tűzte ki föladatául, hogy a legutóbbi amerikai expedíciónak nippuri fölfedezéseit ernyedetlen szorgalommal és ügyes kézzel hozzáférhetővé tegye. *Hilprecht* előadása szerint az emberi kultúrának Nippurban talált maradványai a Kr. e. hetedik évezredből valók és valószínűnek látszik, hogy ugyanezen a helyen — most ássák ki a tizedik várost s ez alá még hat város van temetve — még sokkal régibb kulturmaradványokat is fognak találni. Végül még megemlíjtük *Hommel-nék* szumir nyelvtanát: *Sumerische Lesestücke* (München, 1894.), a mely különösen kezdőknek hasznos szolgálatokat tesz.

Ezzel befejeztük a szumir kérdés történetének ismertetését, a mely a visszafejlődésnek nagyon tanulságos példáját mutatja. Gyönyörűen indult, óriás lépésekkel haladt előre s aránylag nagyon rövid idő múlva úgy látszott, mintha a tudósok teljesen megfejtették volna. Valamennyien egy nyomon haladtak, valamennyien meg voltak győződve, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsoporthoz egy tagja s ezt oly dogmaként hirdették, a melyben annak, a ki a kérdéssel foglalkozott, még csak kételkedni sem volt szabad.

Aztán bekövetkezett a szumir nyelv exisztenciája ellen intézett támadás s ekkor megtörtént az a furcsa dolog, hogy ebben az évekig elhúzódó elke-
sередett harcban egészen háttérbe szorult az a nagy eredmény, a melyet a tudósok eddig elértek s az urál-altáji rokonság teljesen másod-, sőt harmadrangú kérdés lett. Ezt a második korszakot a stagnáció korszakának lehetne nevezni; a lét kérdése mellett alárendelt fontosságú kérdésekről folyt a vita s az egész ügy, a helyett, hogy előbbre ment volna, egészen elposványosodni látszott. Ilyen auspiciumok közt indult meg a harmadik korszak, a mely az antiszumiristák határozott kudarcával végződött ugyan, de azoknak a vereségét is maga után vonta, a kik kezdettől fogva helyes nyomon haladtak, a kik óriás nehézségek leküzdésével, évenként át folytatott tanulmányozás után, szemmel láthatóan, kétségbevonhatatlanul megállapították a szumir nyelvnek az urál-altáji nyelvekkel és különösen a magyar nyelvvel való rokonságát.

Hogyan történhetett ez a szinte érthetetlen visszafejlődés? Hogyan volt lehetséges, hogy az, a mit a tudósok tegnap megállapítottak, ma összedől? Ennek a negatív eredménynek, azt hiszem, elsősorban két oka volt. Az egyik az volt, hogy a tudósok a nagy küzdelemben, a melyet a szumir nyelv exisztenciájáért voltak kénytelenek folytatni, folytonosan csak azt az egy célt látták maguk előtt, hogy az exisztencia kérdésében győzzenek s ebben a küzdelemben inkább lemondtak az

addig elért eredményről, inkább föladták a már bebizonyított rokonságot, csakhogy a főkérdésben, az exisztencia kérdésében győzzenek. Úgy voltak vele, mint az utas, a kit rablók támadnak meg s a ki csak azért, hogy életét megmentse, kész mindent föláldozni, kész az útonállóknak odaadni sok évi fáradozással keresett vagyonát. A másik ok, a miért a szumirológok sutba vetettek az urál-altáji rokonságot, az volt, hogy a tudósok, a kik ezzel a kérdéssel foglalkoznak, oly fogyatékos urál-altáji nyelvismeretekkel bírnak, hogy nem is volnának képesek ebben a kérdésben dönteni. Az őszintébbek közöttük nem is mennek annyira, hogy határozottan tagadnák ezt a rokonságot, hanem vagy bevallják, hogy fogyatékos nyelvismereitek miatt nem tudják ezt a rokonságot megállapítani, vagy pedig a tudományosság színével azt állítják, hogy a kérdés még nem érett meg annyira, hogy a nyelv hovatarozásának dolgában már most dönteni lehetne. Ehhez járul még az is, hogy a mi nyelvtudósaink alig vagy éppenséggel nem foglalkoznak a szumir kérdéssel, pedig ők volnának legelső sorban arra hivatva, hogy a rokonság dolgában döntsenek, mert hiszen az első korszak tudósai valamennyien azt hajtogatták, hogy az urál-altáji nyelvek és különösen a magyar nyelv ismerété nélkül nem lehet eredményhez jutni.

Ezek után még röviden ismertetni fogom azt a tevékenységet, a melyet a magyar tudósok a

szumir tudomány dolgában kifejtettek. Arról, hogy a mi tudósaink az ügyet előbbre vitték volna, természetesen szó sem lehet. Ehhez szükséges lett volna a társadalom és a kormány iniciatívája, a minek eddig még csak nyoma sem mutatkozott. Talán, ha majd egyszer ráterelik erre a ránk nézve annyira fontos kérdésre mind a két tényező figyelmét, meg lesz majd nekünk is adva a mód arra, hogy a civilizált nemzetek versenyében részt vegyünk.

1887-ben megjelent *Giesswein* Sándor dr.-nak egy igen érdekes könyve ezzel a címmel: *Mizrcám és Asszur*. Két kötetből áll, a melyek elseje elég részletesen foglalkozik a szumirokkal is. Elmondja benne az ékiratos emlékek ásásának és megfejtésének történetet és főbb körvonalaiban ismerteti benne a szumir nyelvet is, melyet a magyarral rokon nyelvnek mond. A következő fejezetekben ismerteti a azumirok vallását s ennek hatását az asszírok és a zsidók vallására. Nyelvészeti fejtegetését a következő szavakkal rekeszti be: Az *akkád* (*Giesswein* ezt az elnevezést használja a *szumir* helyett) nem anyja a finn-ugor nyelveknek, sem a török-tatár nyelveké, hanem ezeknek egyik testvérje, illetőleg nagynénje; oly viszonyban van ezekhez, mint a szanszkrit nyelv a modern indogermán nyelvekhez. Ha első tekintetre a különbség nagyobbnak látszik az *akkád* és az *urál-altáji* nyelvek között, mint a szanszkrit, és pl. a román vagy germán nyelvek között, úgy

meg kell gondolnunk, hogy attól az időtől fogva, midőn az akkád nyelv megszűnt élő nyelv lenni, egészen ama korig, a melyben az urál-altáji nyelvek egyike-másika (magyar, mandzsu, török) irodalmi nyelvekké lettek, — a mely kortól fogva azoknak legrégebb alakjait ismerjük — majdnem háromezer év telt el. Háromezer éven keresztül tehát nem kísérhetjük az akkád és az urál-altáji nyelvek párhuzamos fejlődését. Egészen másképp áll a dolog az indo-germán nyelveknél, a hol a főbb nyelvcsoportoknak ezer, sőt több ezredévi fejlődését követhetjük. Ha a latin, gót és ó-felnémet nyelvek ismeretlenek volnának, a francia vagy német viszonya a szanszkrithoz éppoly távoli és a rokonság éppoly nehezen volna fölismerhető, mint az akkád és a magyar vagy a török nyelv között. Az akkád nyelv mindezeknél az okoknál fogva nyelvészeti tekintetben is fölötte fontosnak ígérkezik és ha az assziriai és a babiloni könyvtárak még bővebb anyaggal szolgálnak és ennek alapos tanulmányozása által az akkád nyelv alakjai teljes biztossággal lesznek megállapíthatók, az az összehasonlítható nyelvészet, különösen pedig az urál-altáji nyelvészet száimára megbecsülhetetlen vívmány lesz.

Goldzieher Ignác a Budapesti Szemle 1891/évi 172. füzetében cikket közölt Arábia régi történetéről és e cikk egyik fejezetében a szumir kérdéssel, illetőleg *Halévy-vel* is foglalkozott E derék tudósunk e cikkben azt a véleményét fejezte ki,

hogy *Halévy* a szumiristák fölé kerekedett. *Goldzieher* ezt mondja a többi közt: *Halévy* nevét a legújabb időben a babilóniai ékiratok körül mozgó kutatások kapcsán szokták emlegetni, még pedig mint eretneket, ki az ékirat-tudomány általánosan elfogadott dogmája ellenében az ugynevezett akkád nyelv és akkád műveltség hajdani létezését egyenesen letagadja. Egyéb úton-módon magyarázza azokat a művelődési jelenségeket, a melyeket az iskola Elő-Ázsia ez ősi kulturnépére, az akkádra szokott visszavezetni. E kérdés bennünket magyarázat talán valamennyi nemzet között legközelebb-ről' érdekel; hiszen a létező nyelvek között leginkább a török nyelvek és a magyar nyelv azok, a melyekkel az akkádisták a hipotetikus ősnép nyelvét hasonlítgatták. Nem csekély merészséggel és bizonyára a meggyőződés nagyfokú erélyével vitatja *Halévy* vagy tizenöt év óta a tudós világgal szemben azt a téziát, hogy külön akkád nyelv, külön akkád-vallás és műveltség soha nem létezett Babilóniában; és hogy az okiratoknak az a neme, a mely a nép és nyelv föltevésére vezetett, nem egyéb, mint a közönséges asszir nyelvnek a közönséges ékirástól eltérő rendszerrel való grafikus kifejezése (allográfia), Ez állításokból aztán az a tény is következne, hogy ellentétben az általános felfogással, a mely az asszir kultúrát akkád alapra építi, e kultúrának eredete tisztán assziriainak volna. Ez állításáért, a melylyel *Halévy* eleinte egyedül állott, hosszú ideig sok gúnyt és kicsiny-

lést kellett a zseniális tudósnak szenvednie, de ő nem szűnt meg az akkádizmus erősen védett bástyáit ostromolni, írásban és élőszóval kegyetlenül üldözni. És e kitartó hadjáratának az az eredménye volt, hogy argumentumaival a legkomolyabb tudósok között is eddigelé igen tekintélyes híveket sikerült toboroznia, vagy legalább is az ellenfeleket nem csekély engedményekre szorította.

Ugyancsak *Goldzieher* egy évvel később, 1892-ben, az orientalisták kilencedik nemzetközi kongresszusáról jelentést tett a magyar tudományos akadémiának. *Goldzieher* ebben a jelentésében is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szumiristák ügye nagyon rosszul áll, hogy *Halévy* a stockholmi kongresszuson teljes diadalt aratott, hogy a szumiristák engedményeket voltak kénytelenek tenni, már pedig, úgymond, vajmi rosszul áll az oly tudományos elmélet ügye, a mely alkuhozásba kénytelen bocsátkozni az álláspontjához szigorúan ragaszkodó ellenféllel.

Torma Zsófiától 1894-ben megjelent *Ethnographische Analogien, ein Beitrag zur G-estaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Eeligionen*. A szerzőnő ebben a könyvében ismerteti Erdélyben 1875 óta folytatott régészeti kutatásainak eredményeit, a melyeket abban foglal össze, hogy a gyűjteményébe foglalt tárgyakon fölismerete azt a kultúrát, a mely az ősbabilóniai kulturelemekből kelekezett. Kifejti, hogy ugyanazo-

kat a jeleket, a melyek az ősrégi Babilonban a szumir nép hitelveit fejezték ki, még ma is, hat évezred múlva, csodálatos módon megtaláljuk az áriái népek etimológiájában, életében és szokásaiban. A szumir nép, az urál-altáji népcsaládhoz tartozó törzs, a finn-ugor és a török-tatár népfajok közt foglalja el helyét. A szumir nyelvnek nagyon sok eleme beleolvad a magyar nyelvbe, Az írózó ezután az Erdélyben talált régiségek nyomán azt igyekszik bebizonyítani, hogy a magyarok Ázsiából magukkal hozták a szumirok kultúráját, a mely egyébiránt, úgy látszik, évezredekkel ezelőtt nemcsak Ázsiában, hanem Európában, sőt Amerikában is hátrahagyta nyomait.

1897-ben megjelent *Ferenczy* Gyulának ily című könyve: Szumer és akkád, egy ős turáni nép a Tigris és az Eufrátes között. Nagyon rövid körvonalakban — az egész munka alig terjed száz oldalra — ismerteti mindazt, a mi az assziriológia terén addig történt. Röviden, igazán dióhéjba szorítva, elmondja a babilóniai ásások és az ékírás megfejtésének történetét s azután rátér arra a nagy nyelvészeti harcra, a mely a szumiristák és az antiszumirióták között folyik, *Ferenczy* valamivel részletesebben foglalkozik a szumirok nyelvével és nyelvtanával, a mely szerinte is sok rokonságot mutat a magyarral, azonban következtetései kissé erőszakosak, mert annyira még sem szabad menni, hogy a szumir és a magyar *épület* szót vagy a

szumir *alán* (szobor) és a magyar *bálvány* szót ugyanegy törzsre vezessük vissza, de ennek ellenére el kell ismernünk *Ferenczy-nek* magy érdemét, a mely abban áll, hogy ő volt az első, a ki könyvet irt a szumir-magyar rokonságról. Könyvének további fejezeteiben a szumirok vallásával foglalkozik s itt sok rokon vonást lát a szumiroknál és a miagy ároknál. A következő fejezetekbe A «, ezumirok őshazáját ismerteti és kimutatni igyekszik a turániság jogfolytonosságát és az őskori áriáknak és sémitáknak a turániakkal való érintkezését. A könyv néhány, kevésbé sikerült illusztrációval van ellátva.

Az Ethnografia 1898. évfolyamának első üzetében megjelent *Nagy Géza* dolgozata: Tanulmányok a szumirokról. *Nagy Géza* ebben a dolgozatában a két nyelv, a szumir és a magyar rokonságának álláspontjára helyezkedik. Megemlékezik a 1889-iki stockholmi kongresszusról s arról, hogy *Halévy* támadásának különösen nálunk volt nagy hatása, mert *Goldzieher* Ignác az akadémiának tett jelentésében azt mondta, hogy bizonyos fokú bátorság kell ahhoz, hogy valaki a szumir nyelvre hivatkozzék. A magyar tudományos világ különben is kezdettől fogva valami sajátságos tartózkodó állást foglalt el a szumir kérdésben és tudtaást sem akart venni arról, hogy az angolok, franciák és németek nagy többsége folyton úgy tárgyalja a szumirokat, mint az urál-altáji népcsalád egyik tagját, a mely tehát hivatva van arra,

hogy ősrégi nyelvével és kultúrájával fajunk etimológiájának igen sok homályos pontját megvilágosítsa, Mivel dr. *Hermann* K. A. az 1896-ik évi rigai kongresszuson megújította az urál-alfcáji eredet elméletét és bizonyítékokat hoz föl arra, hogy a szumir nyelvet ugyanolyan fonetikai rendszer és ugyanaz a hangzóilleszkedés jellemzi, mint az urál-altáji nyelveket, etimológiailag egyezés van köztük a főbb szavak, számnevek, névmások és igék között és ezekhez egy sorozata járul az azonos szavaknak, a mi nem lehet esetlegesség: ezt tapasztalva, a további magyar nyelvészeti és etimológiai kutatások semmi esetre sem mellőzhetik a szumir műveltség és nyelv által szolgáltatandó tanúságokat és szakitanunk kell az eddigi nemtörődés kényelmes álláspontjával. *Nagy* Géza ezután példákat hoz föl arra, hogy mi minden irányban értékesíthető a mi tudományos kérdéseinknél a szumir nyelv.

Az *Ethnografia* 1899. évi 2. és 3. füzetében *Mahler* Ede foglalkozik a szumir kérdéssel. Dolgozatában, a melynek A szumir ősnép nemzetisége a címe, azt mondja, hogy ez a kérdés, a melyben a tudomány legkiválóbb bajnokai különböző nézeteket vallottak, bennünket magyarokat annál közelebről érdekel, minthogy a szumir nyelvet azok, a kik tényleg létezett nyelv gyanánt elfogadták, abból a nyelvcsaládból valónak ismerték föl, a melyhez a mi nyelvünk is tartozik. Mindezekelőtt történeti áttekintést nyújt a szumir kér-

désnek eddigi fejlődéséről és megoldásának módjáról és rövid foglalatát adja mindannak, a mi az assziriológiai tudomány képviselői részéről a probléma megoldása érdekében eddig történt. Ezután megvilágítja a sumir nyelvnek a nagy urál-altáji nyelvcsalád turk-tatár ágával való rokonságiak A meglevő és már földolgozott anyag mindenestre elegendő arra, hogy a további kutatásokhoz alapult szolgáljon. Nem oszthatja azoknak véleményét, a kik úgy gondolkoznak, hogy mindent a jövőnek hagyjunk. Az eddig megfejtett sumir szövegek mennyisége elég már ahhoz, hogy a teljes biztossággal nyert szókincsről írassunk. A sumir nyelv grammatikai ismeretével is vagyunk már annyira, hogy e nyelv szerkezetének és rokonságának a föld már eddig ismert nyelvcsaládjával való összehasonlításától nem kell visszariadnunk. És kik lennének hivatottabbak a tudós nyelvészek között a sumirnak az urál-altáji nyelvekkel való rokonsági viszonyait kutatni, mint éppen a magyarok? Megvallja, hogy erre a tárgyra fordított minden gondossága mellett sem tarthat munkája igényt a teljességre. Hiányzott erre a szükséges anyag. Az assziriológiát a magyar egyetemeken eddig nem tanították és így az ezzel a tárgygyal összefüggő irodalom a helybeli könyvtárakban csak nagyon szűken található meg. *Mahler* cikkének végén rá-
tér a hikszoszokra, a kik évszázadokon keresztül uralkodtak Egyiptom fölött és a kiket. *Mahler* szintén turáni, illetőleg urál-altáji népnek tart.

Galgóczy János a *Századok* 1899-ik évi 2. füzetében igen élesen kikel a *Marczali* Henrik által szerkesztett Nagy Képes Világtörténet ellen. Támadását különösen a nagy történeti munka első kötete ellen intézi, a melyben a többi közt a szumirokról van szó. Az assziriológiának egyik igen becses, sőt talán legbecsesebb része a szumirológia, a melynek már írott emlékei oly ősidőikre nyulnának föl, a hová az egyiptomi civilizáció kezdetét még a legmerészebb egyiptológ sem meri fölvenni. *Galgóczy* nem kívánja a magyar történetírótól, hogy Horvát-Istváncodjék és széles e világon mindenütt ösmagyarokat találjon, annyit azonban mégis elvárhatónak tart, hogy ha valaki oly földrész történetének megírásaira vállalkozik, a melynek ős népéről pl. a német *Hommel* nemcsak azt veszi észre, — mint *Lenormant*, *Amiaud*, *Haupt*, *Lacouperie* stb., — hogy az urái-altáji nép- és nyelvcsaládhoz tartozott, hanem azt is, hogy éppen rokon volt a magyarral és ezt szóegyeztetésekkel is bizonyítja: akkor elvárhatónak tart annyit, hogy ezt szintén meglássa és iránta magyar olvasóját is a kérdés mai állásához képest informálja. *Galgóczy* ezután éles bonckés alá veszi a kötet tartalmát és nyomról-nyomra kimutatni igyekszik annak hiányosságát és fogyatékoságát.

1900-ban jelent meg *Ferenczy* Gyulának második könyve ezzel a címmel: A civilizáció bölcsője, a Nilus és Eufrátes mellékeinek legrégebb történelme. A könyv, mint címe is mutatja, csak

egy részében foglalkozik a szumirokkal. Ebben a részében foglalkozik a szumir nemzet megalakulásával, a szumirok nyelvével, a mely ma már egészei kétségtelenül a turáni nyelvcsaládnak egyik ága. Kissé különösnek találja, hogy az asziriológianak egyetemeken még ma sincsenek tanszékei. A következő fejezet a szumirok vallásiával foglalkozik s ezután következik a szumir társadalom és állam megalapításának ismertetése. *Ferenczy* végezetül részletesen tárgyalja a Szumirok történetét, a mennyire az ez idő szerint rendelkezésre álló anyagból összeállítható.

Az Ethnografia legújabb füzetében *Galgóczy* János újabb szumir szöveget címen nagy szorgalommal összeállított jegyzékét közli az eddig ismert szumir szavaknak és szófüzéseknek.

Ennyi az egész, a mit a mi tudósaink tevékenységéről össze tudtam állítani. Meglehet, hogy egy vagy más dolgozat elkerülte a figyelmemet, de ha még egyszer annyi volna is az, a mit a mi tudósaink a Szumirokról írtak, nem volna sok. Előbbre egyik tudósaink sem vitte a szumir ügyet s úgy látszik, hogy inkább kedvtelésből foglalkoznak vele, semmint életcélból. Pedig itt volna már az ideje, hogy komolyan foglalkozzunk vele; a külföldi tudósok részben egyoldalú tudományukkal és részben elfogultságukkal inkább ártanak, semmint használnak az ügynek és a szumirologiai tudomány csak akkor fog igazán föllendülni, ha majd a magyar tudósok kezdenek vele foglalkozni,

a kik egyrészt a magyar nyelvet, másrészt a szumir nyelvet alaposan ismerik és mind a kettőnek szellemébe teljesen behatolnak. Ez azonban csak nagy lesz lehetséges, ha egyetemeink a tudományos diszciplínák közé fölveszik a szumirológiát is és ha nyelvtudománnyal foglalkozó fiatalembereink életük céljául tűzik ki a szumir népnek és nyelvének tanulmányozását és a külföldön eddig elért eredményeknek önálló továbbfejlesztését. Erről azonban bővebben lesz szó az utolsó fejezetben, a melyben elő fogom adni, hogy milyen kötelességek várják ezen a téren a magyar társadalmat, a magyar kormányt és a magyar tudósokat.

III.

A Szumir nyelvtan.

E fejezet tartalma lesz hivatva dönteni abban a kérdésben, vájjon a szumir nyelv rokonságban van-e az urál-altáji nyelvekkel és különösen a magyar nyelvvel. Elő fogjuk venni mindazokat a kérdéseket, a melyek egy nyelvtanban tekintetbe jöhetnek és mindegyiknél igyekezni fogunk kimutatni a rokonságot. Ne higgye senki, hogy e rokonságnál fogva, ha még oly közeli volna is, képes lesz szumir szövegeket úgy elolvasni, mintha magyarok volnának. Nyelvtudósaink, egy része a törökkel, más része a finnel való közeli rokonságunkat állítja és mégis kinek jutna eszébe azt hinni, hogy a török vagy. finn szöveget minden nehézség nélkül el tudja olvasni? Ezenfelül azt se feledjük, hogy immár körülbelül ötezer esztendeje annak, hogy a szumir nép megszűnt szerepelni; helyükbe a babiloniak és az asszirok léptek és velük az asszir nyelv lépett a szumir helyébe. Ennyi idő múltán, még ha teljesen bizonyos volna is, hogy a magyar nép a szumirtól eredt, a

magyar nyelv annyi változáson ment keresztül, hogy a szumirban ma már csak nehezen ismerhetnénk rá. A francia és az olasz nyelv sokkal rövidebb idő előtt fejlődött ki a latinból, az olaszt csak Dante emelte irodalmi nyelv rangjára, és mégis merné-e olasz vagy francia azt állítani, hogy a másik nyelvét tanulás nélkül megérti? De ha mégis sikerülni fog nekünk bizonyítani, hogy a szumir nyelvtan szabályai teljesen ráillenek a magyar nyelvtan szabályaira, hogy a szumir nyelv szókincese majdnem azonos vagy legalább nagy mértékben rokon a magyar nyelv szókincsével, így ezzel egyúttal eldöntöttük a szumir nyelv hovátartozóságának kérdését is. E mellett még egy másik nagy nehézségről sem szabad megfeledkeznünk, arról ugyanis, hogy a szumir nyelvtudomány ma még nagyon fejletlen, a tudósok még csak jobbra tapogatóznak és teljesen rájuk illik, hogy *quot dapita, tot sien&us..xEg|éiszen biztos csak*

az, a mit Asszurbanipál Kétnyelvű szótárai-
ból tudunk s éppen e szótárak tartalma legal-
kalmassabb a rokonság megállapítására. Ezekben
a szótárakban megmondja ugyanis az író, hogy a
szumir ideogrammokat asszírul hogyan kell kiej-
teni; valahányszor már most egyszövegű, tisztán
szumir föliratokat találunk, a melyekben új szu-
mir szavak fordulnak elő, a tudósok mindig za-
varba jönnek, vájjon ezeket a szavakat ideográfiai
vagy fonetikai értékük szerint olvassák-e és így
természetesen a legtöbb esetben a valóságnak meg

nem felelő értékeket állapítanak meg, a melyek, tévedéseken alapulván, szinte kizárják a magyarral való rokonságot. De csak idő kérdése, hogy ebben a dologban is világosság derengjen; az, a mit eddig kiástak, oly elenyészően csekély ahhoz képest, a mi még a föld alatt van, hogy szinte bizonyosra vehetjük, hogy idővel még nagyon sok kérdés többnyelvű szöveget fognak kiásni, a mely lehetővé fogja tenni, hogy azt, a mit most még csak homályosan tudunk, teljes bizonyossággal megállapíthassuk. De ismétlem, hogy a magyar nyelv rokonságának megállapítására teljesen elég az az anyag, a mely eddig rendelkezésünkre áll; az újabb anyag legfőljebb arra való lesz, hogy azokat is meggyőzze, a kik még most kételkednek.

Nagyon természetes, hogy sok esetben nem szorítkozhatunk csupán a magyar nyelvvel való összehasonlításra; sok esetben a rokonságot csak úgy leszünk képesek megállapítani, ha segítségül veszszük a többi urál-altáji nyelvet és ha ily módon megalkotjuk az összefüggést. Néhol a protoméd nyelvhez is kell majd folyamodnunk, a melyről *Westergaard*, *Saulcy*, *Norris*, *Oppert* és *Mordtmann* megállapították, hogy szintén az urál-altáji nyelvcsaládnak tagja; ez a nyelv különösen fontos ránk nézve, mert a szumirok birodalmának tőszomszédságában beszélték.

Az antiszumiristák elsősorban azt a kifogást tették, hogy a szumir nyelvnek nincsen *cs*, *ez*, *gy*, *ly*, *ny* és *ty* betűje, a melyek nélkül ural-

altáji nyelv el sem képzelhető. Igaz ugyan, hogy ezekkel a betűkkel az asszír ábécében nem találkozunk, de hát az következik-e ebből, hogy a szumir nyelv is nélkülük szűkölködött? Hogyan tudjuk ma megállapítani, hogy a szumirok hogyan ejtették ki az egyes betűket? Ha a szumiroknak fonográfjuk lett volna, úgy ma egészen határozottan tudnók, hogy a föntebb elősorolt betűik megvoltak-e, így azonban le kell mondanunk arról a reményről, hogy ebben a kérdésben valaha világosan lássunk. De nem is ez a döntő, hanem a nyelv-tan. Egyébiránt *Sayce* elég alaposan kimutatta, hogy ezek a betűk is, vagy legalább egy részük, megvoltak a szumirban.

Az antiszumiristák előhozakodnak azzal is, hogy a szumir nyelvben nem találkozunk a magánhangzóknak azzal a harmóniájával, a mely az urál-altáji nyelveket annyira karakterizálja; van ugyan, mondják, a szumirban bizonyos vokálharmónia, de ez mem megy annyira, hogy pl, a felhangu ragok alhanguakká változnának, ha felhangú szóhoz fűződnek; azt az ösiszhangot, a melyet a magyar *szám-nak*, *szám-ból*, *szám-hoz*, *szem-nek*, *szem-bőli*, *szem-hez* szavakban találunk, hiába keresnők a szumirban. Erre két megjegyzésünk van: először, hogy a magyarban sem áll ez a szabály kivétel nélkül, példa rá: *ekkor*, és másodsor, hogy a régibb magyar nyelvben is azt látjuk, hogy a ragok megtartották eredeti hangzójukat, akár alhangú, akár felhangú szóhoz járul-

tak; így a halotti beszédben még efféle kifejezésekkel találkozunk: *hálálnék, jouben, puhulnék, másodszer* stb., de még néhány évszázad előtt is nem mondták: *nélkül*, hanem: *nálkül*. A magyar nyelv ezelőtt ezer esztendővel még abban az állapotban volt, a melyben ma van az ész, a votyák és a cseremis, a melyek még ma sem változtatják meg ragjaiknak magánhangzóját ési a melyben ezelőtt öt-hatezer esztendővel volt a szumir, a mely ugyanezt cselekedte.

Lássuk már most, hogyan állunk az *ö, ő* és *ü* betűkkel, a melyeknek hiányából szintén azt következtetik az antiszumiristák, hogy nem állapítható meg rokonság a magyar és a szumir között. Lucien *Adam* erre a kérdésre vonatkozólag a következőket mondja: Az *i, u, a*, és *á* magánhangzók jelentkeztek legelsőbbben, a következő magánhangzó az *o* és *e* volt s csak azután jelent meg az *ü* és az *ö*; az *é* betű, a mely hiányzik a törökben, a j akutban, a mongolban és a kalmukban, csak legutoljára képződött. Az urál-altáji nyelvek vokalizmusáiban tehát négy fokozatot különböztünk meg:

I. u, a, á, i.

II. u, o, a, á, e, i.

III. u, o, a, á, ö, ü, e, i.

ÍV. u, o, a, á, ö, ü, e, é, i.

Erre nézve a szumir nyelv a többi urál-altáji nyelvtől csak abban különbözik, hogy az *e* előbb jelentkezett, mint az *o*, mert az utóbbi betű

egyáltalában nincs is meg a szumirban. így tehát öt fokozatot kell megkülönböztetnünk az urál-altáji vokalizmus fejlődésében, a melyek közül a másodikat a szumir, a harmadikat a prötóméd, a negyediket a jakut, a török, a mongol és a kalmük képviseli:

I. u, a, á, i.

II. u, a, á, e, i.

III. u, o, a, á, e, i.

IV. u, o, a, á, e, i, ö, ü,

V. u, o, a, á, e, é, i, ö, ü.

A szumirban nincs sem *ö*, sem *ü*, mert még nem ismeri annyira a ragok harmonizálását s így e két hangzó hiánya nemhogy okot szolgáltatna az ellenvetésre, hanem ellenkezőleg, megerősíti a turánisták okoskodását és éppen az ellenkezőjén kellene csodálkoznunk. De ez még neim, minden; tény, hogy a szumirban megvolt a magánhangzók egyeztetésére irányuló törekvés, mert szabály volt, hogy a szógyökhöz járuló képzők vagy ragok magánhangzója mindig a tő magánhangzójához illeszkedjék. Sőt igen sokszor azt tapasztaljuk, hogy a szumir szóban egy és ugyanaz a magánhangzó végig megismétlődik, bármilyen hosszú legyen is a szó. Az összhang tehát teljes s ezt látjuk a meghosszabbító magánhangzóknál is, a melyekre nézve a szabály ez:

ü után mindig *e* vagy *i* következik,

e után mindig *i* következik,

i után mindig *u* vagy *a* következik,

a után mindig *i* vagy *u* következnek.

Hogy a szumirban hosszú és rövid magánhangzók voltak, erről írásmódjuk tanúskodott; így például ezt a szót: *tá* nem így írták *ta*, hanem így: *ta-a*, vagy ezt a szót: *zibi* (strucmadár) nem így írták: *zibi*, hanem így: *zi-i-bi*.

Áttérünk a szógyökökre, a melyek az anti-sumiristák szerint szintén nem állják ki az urál-altáji és különösen a magyar szógyökökkel való összehasonlítást, mert, azt mondják, a szumir szógyökök mind vagy magánhangzóval vagy egyszerű mássalhangzóval végződnek, holott például a magyarban ilyen szavakat is találunk: *most*, *nyolc*, *mind*, *hold*, *szarv stb.*, és mert továbbá nincsenek a szumirban több szótagú gyökök, a minőkkel a finn-ugor nyelvekben minduntalan találkozunk. Az utóbbi kifogást alaposan megcáfolja a szumir szókincs, a melyben ilyen szavakkal találkozunk: *ncmam* (istálló), *kubábar* (ezüst), *kuszhi* (arany), *szabar* (bronz), *urudu* (réz), *dubba* (táblácska), *sachwr* (por), *sabura* (kinyitni), *uszar* (part), *uhu* (tégla), *ncmga* (kerület), *sissze* (áldoziat), *zadim* (ág), *uszu* (egyetlen), *lamma* (óriás), *agarin* (anya), *uru* (termékenység) és még nagyon sok más többtagú gyök.

Az ellenvetés még inkább vészit értékéből, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar nyelvben csak néhány évszázad óta mutatkozik az a tendencia, hogy a szógyököket egyszerűsítse; így ezeket a szavakat: *Zsolt*, *Szerencs*, *Szabolcs*, *Pakozd*,

Bars, a tizenötödik században még így írták: *Zulta, Zerenche, Zabolsu, Pákoztu, Borsit*.

A szumirban nagy hajlandóság van a végső magánhangzó elhagyására; sok szónak két főformáját látjuk, így: *dara* és *dar* (faj), *enu* és *en* (ur), *túri* és *tur* (átmenni, belépni), sok más isizónál pedig csak a mássahangzóval végződő formát ismerjük, Ez a véghagyás sokszor szemünk láttaira megy végbe; így a *má* (föld) szóból a *da* individualizáló rag hozzáadásával *máda* lesz s ebből képződik a *mád*. A határozott névelő hiányát sokszor a *bi* harmadik személyű névmás hozzáfűgésztésével pótolták, így: *arma-bi* (az isten) helyett azt mondták: *anna-b*. De ez a hajlandóság nem ment sohasem két végű mássalhangzó alkalmazásáig; így: *tiszehu, ilba* (ismeretlen értelmű szavak), *gaszmu* (Zarpanit istennő mieilékneve), *tidnu* (hátsul), *bibra* (öröm). Ezt az öesizeihuzódási tendenciát a magyarban is megtaláljuk, mert ezeket a szavakat: *hó, jó, só, szó*, hajdan így Írták: *hava, java, sava, szava* s ez a forma még ina is megvan e szavak egyes számú tárgyesetében és többesszámében; a *fő* régi formája *feje* volt s még most is megvan a *fejedelem-ben*; az *ur egykor ura* volt, innen van: *uraság, uradalom* stb. De ezt a kontrakcióra való hajlandóságot máskülönben is megtaláljuk a magyarban; így a finn *sziln'á* magyarul *szem*, a finn *suoto* magyarul *só*, a finn *syd'án* magyarul *szív*.

Halévy azt is mondja a többi közt, hogy a

szumir szógyökök nem változnak meg, akár főnevekkül, akár igékkül használják, holott a magyarban a gyök végső mássalhangzója sokszor áthasonul a hozzáfűzött szótag kezdőbetűjévé, hogy vele egyetlen hangot alkosson; így *varujok* vagy *valjok* helyett *vagyok*, *tetszjék* helyett *tessék*, *örömvél* helyett *örömmel* stb. Ez a kifogás sem alaposabb a többinél, először azért mert semmivel sincs bebizonyítva, hogy a szumirban nem voltak-e ugyanily hangzóelváltoztatások, minthogy a szumir szógyökök legnagyobb része ideogramokban jutván el hozzánk, fogalmunk sincs arról, hogy a ragozásban és a hajtogatásban hogyan ejtették ki azokat, de azután föltéve, hogy mi is ideogramokkal írnánk, ötezer év múlva ki lesz képes megállapítani, hogy mi a szavakat hogyan ejtettük ki? Ki fogja megállapítani, hogy a *fáradt*, *széledt*, *áradt* szavaknak milyen volt a kiejtésük? A hangzóelváltozásnak különben meglepő példáját látjuk a szumirban is, például ebben a szóban: *charra* (ember, a hol az *a* véghangzó a gyökhöz tartozik és nem meghosszabbítás), a melynek többese: *charrine*; itt tehát a jobb hangzás kedvéért a második *a* *i*-vé változott át. Azt látjuk továbbá, hogy a magyarban a szebb hangzás okáért a rag kezdő mássalhangzója elesik; így például: *sas-a*, *lyuk-a*, *juh-a*, e helyett: *sas-ja*, *lyuk-ja*, *juh-ja*. Ugyanezzel a szabálylyal találkozunk a szumirban is; itt a többesszám egyik képzője *-mész*; azt látjuk, hogy a *-mész* kezdő *m* betűjét elveszti és

-esz lesz belőle; például *inlálesz* (mérlegeltek, fizettek), a gyök *lál*; *ingenesz* (helyeztek, tettek), a gyök *gen*. Hogyha pedig a gyök a-val vagy u-veil végződik, úgy az -esz még további változásom is keresztülmegy és az eufónia szabályai szerint lesz. belőle: -asz vagy -xisz, sőt még arra is találunk sok példát, hogy a rag kezdőbetűje átváltozik a gyök végbetűjévé és *gár* (tenni) igéből lesz *ingármesz* helyett: *ingárrász*, *sar* (írni) igéből lesz *insarmesz* helyett: *insar-rász*, *gub* (megerősíteni) igéből lesz *ingubmesz* helyett *ingubbusz*. Más esietakben írneg azt látjuk, hogy a jobbhangzás kedvéért egy m betű becsúszik két magjánhangzó közé; így a *ká* (írni) ige részesülője nem *ká-a*, a hogyan a szabály megkövetelné, hanem *Tcáma*, *dun* (mfcnni) részesülője nem *dun-a*, hanem *dunma*, a mit valószínűleg így ejtettek ki: *dumma*.

Ellenfeleinknek még egy ellenvetéséről kell itt megemlékeznünk. Azt mondják ugyanis, mint fentebb említettük, hogy a szumirban a szógyököket, akár főnevek, akár igék, megkülönböztetés nélkül alkalmazták, holott például a magyarban nuegkülönböztető ragokat használnák például *szó* és *szólni*, *hely* és *helyezni*; épp így, ha a gyök ige, csak egy rag hozzáfűggesztése által változhatik át főnévvé; így: *olvas* és *olvasás*, *él* és *élet*. Erre vonatkozólag *Riedlhez* folyamodunk, a ki nyelvtanában azt mondja, hogy ama szógyökök közül, a melyeknek eredeti egyszótagú formájuk-

ban ma is határozott értelmük van, némelyeknek főnévtermészetük, másoknak igetermészetük van; így: *les* (Hinterhalt) és *les* (auflauern), *fog* (Zahn) és *fog* (erfasst). Ugyanezt látjuk a jakutban és a mandsuban is. Ez valószínűleg megmaradt még az ősi állapotból, a midőn, miként a baszk nyelvben még ma isi látjuk, megkülönböztetés nélkül használták a szógyököket főnevekül és igékül. Ha tehát még a magyarban is sok ősi szógyököt találunk, a mely ige is meg főnév is egyúttal, miért csodálkozunk ezen a szumirban, a mely több ezer esztendővel idősebb a magyarnál? E mellett azonban a szumirban is találunk nagyon sok szógyököt, a melyet már a szokás az egyik vagy a másik kategóriába sorozott és a mélyet csak mint igét, vagy csak mint főnevet ismerünk. Az utóbbiak nagyobb része természetesen több szótagú, de valószínűleg ezek is származtatott szavak, csakhogy még ma nem tudják őket alkotó elemekre fölboncolni.

Térjünk már most át a származtatott szavakra. *Halévy* iskolája itt fölhívja a figyelmet a szumir nyelvnek egy sajátosságára, a melylyel egyetlen finn-ugor nyelvben sem találkozunk, hanem igenis az asszírban, s ez a gyök megkettőzése, a mikor az alapértelemnek erősebb kifejezést akartak adni; így: *mi* (sötét), *mimi* (nagyon sötét); *bár* (kötelék), *bárbár* (köteg); ugyanilyen a héber *gúl* (forgatni) és *gálgál* (kerék), *rab* (nagy) és *rábráb* (nagyon nagy). Az antiszumi-

ristáknak ebben sincs igazuk, mert ha csak a magyart vesszük, itt is számtalan gyökisméltést látunk, így: *főfő, különkülön, dibdáb, diribdarab, dinomdánom, hejehuja* stb. Egyébiránt ez a képzés olyan elemi és oly természetes, hogy nem hiszem, hogy csak egyetlen nyelv is volna a világon, a melynél ne fordulna elő.

A szumirban a főneveket, a mellékneveket és az igéket rendszeren úgy képezitek, hogy miként a magyarban ragokat tettek a szógyökök után; ez alul azonban, bár ritka esetekben, kivételnek is volt helye. Négy oly képzőt ismerünk, a mely csak a gyök elé járulhatott, csak hogy ma már ezekről is bebizonyult, hogy nem előszócskák, hanem egészen különálló szavak voltak, a melyek tehát a szabályt éppenséggel nem változtatták meg. Ezek a szavak: *nam* (minőség, sors), pl. *wam-ungal* (királyság;), *nam-gab* (szabadság), *nam-ad* (atya-ság), *nam-tur* (gyermekség); *id* (hely, helyiség), pl. *id-huszvra* (nyugvó sátor), *id-lal* (ciszterna), *id-bat* (székhely), *id-már* (lakóház); *lfi*, a mely megfelel a magyar *a fci*-nek, pl. *hi-pal* (a ki csal, csaló), *hi-lal* (a ki fenntart, fenntartó); *Gr*, *-e*, a mely a folytatást, a következőt fejezi ki, pl. *pia* (alapítás) és *cu-pin*. (épület), *gir* (kezdet) és *e-gir* (folytatás), *nim* (fölemelni) és *e-nim* (magas). De még ha úgy volna is, hogy ezek a szócskák előszócskák voltak, még ebből sem következnek az, hogy a szumirok vétettek az urál-altáji nyelveknek ama szabálya ellen, a mely nem tűri meg az elő-

szócskákat. Akárhány példát idézhetünk a magyarban, a melynél azt látjuk, hogy ez a nyelv igenis ismeri és használja az előszócskákat, így: *legjobb*, *legeslegszebb*, de azután a *meg-*, *ki-*, *be*, *át*, *hátra-*, *túl* stb. stb. megannyi előszócska, a melynek létezését és természetét nem lehet eltagadni. Igaz ugyan, hogy ezzel a nyelvtani jelenséggel az összes finn-ugor és török-tatár nyelvek között csakis a magyarban találkozunk, de ez egy bizonyítékkal több arra, hogy az összes urál-altáji nyelvek között a magyar a szumirnak a legközelebbi rokona. Megjegyezzük még, hogy a szumir *nam* teljesen azonos a magyar *nem* (faj) szóval és a szumir *id* teljesen azonos a magyar *itt* szóval s a magyar *id*-tel éppúgy képezhetünk szavakat, mint a szumirok képeztek az *id*-del, pl. ittlét.

E mellett azonban még egyszer megjegyezzük, hogy a szumir szavakat, miként az összes urál-altáji nyelvekben, rendszeren úgy képezték, hogy ragokat illesztettek a szavak mögé. A leggyakoribb szóképző ragok voltak:

-ga, a mely a hozzátartozást és függést fejezte ki, így: *Ica* (beszélni) és *ka-ga* (hívás, név), *mi* (sötét) és *mi-ga* (esti szürkület), *kubappár* (pénz) és *kubappár-ga* (bírság), *dtm* (hatalmasnak lenni) és *dan-ga* (hatalmas), *ji* (jónak lenni) és *ji-ga* (jó), *zi* (élni) és *zi-ga* (élő *sze* (boldogság) és *sze-ga* (boldog).

-ik, a melylyel főneveket és mellékneveket képeztek, pl. *hul* (gonosz) és *hid-ik* (gonosz-

tevő), *nir* (kormányozni) és *nir-ik* (fejedelem), *uddu* (fölemelni) és *udda-ik* (kiváló).

-*da* képzőnek egyenesítő és részletező értéke van, pl. *bu* (hosszúnak lenni) és *bu-da* (hosszú), *mu* (név) és *mu-da* (híres), *tar* (törvényt ülni) és *tar-da* (bíró), *a* (víz) és *a-da* (vízfolyás, folyó).

-*ba* részt fejez ki, pl. *Tea* (száj) és *ha-ba* (szájnyílás), *bat* (fal, kerítés) és *bat-ba* (torony). .

-*ma* rendszeren ország- és helynevekhez járult, pl. *Urunu-ma* (Ur kerülete), *Unu-ma* (Unu városi).

-*ka* az összességet fejezi ki, pl. *Urunu-ma-ka* (Ur kerület összessége).

Az utolsó példa azért is nagyon érdekes, mert azt mutatja, hogy olyan szavakból, a melyek már egy képző hozzáfüggesztése által formálódtak, újabb képzőrag hozzáfüggesztésével új szavakat lehet képezni, egészen úgy, mint pl. ebben a magyar szóban: *hal-hat-atlanság*.

A szumir szavakat úgy ragozzák, hogy a ragozat egyszerűen a szógyökhöz illesztik; az előbbieket csak annyiban szenvednek változást, hogy a hangzóharmónia szabályainak alá vannak vetve. Íme egy példa:

Nominativus: — *adda* (atyá).

Akkuzativus: — *adda* (atyát).

Genitivus: — *adda* (atyáé, atyának).

Dativus: -*ra*, -*r*, *adda-ra* (atyának)

Illativus: -*Tcu*, *adda-hu* (atyához).

Inesszivus: *4a, adda-ta* (atyában).

Szuperesszivus: *-ge, adda-ge* (atyára).

Szublatus: *-gelál, adda-gelál* (atya felett, atyán felül).

Delativus: *-lálge, adda-lálge* (atya alá).

Ablativus: *-na, addarna* (atyától).

Adesszivus: *-la, adda-la* (atyába).

Posezesszivus: *4al, ada-lal* (atyáé, atyá-nak).

Komitativus: *-hit, adda-kit* (atyával).

Instrumentális: *-li, adda-li* (atya által).

Equativus: *-gim, adda-gim* (mint atya, atyaként).

Oppozitívus: *gáb-, adda-gab* (atya ellen, atyával szemben).

A többesszám *-mész* képzője, egészen úgy, mint a magyarban, a szógyök és az esetrag közé kerül, így: *adda-mesz* (atyák), *adda-mesz-ra* (atyáknak). Ugyanez a szabály áll, úgy a szumirban, mint a magyarban, a birtokragra nézve is, a mely közvetlenül a szógyök után következik; például *adda-nu* (atyám), *adda-mu-ra* vagy *adda-mu-r* (atyámnak), *adda-mesz-mu* (atyáim), *adda-mesz-mu-ra* (atyáim-nak). Tisztán és félreismerhetetlenül magyar ragozás ez, a melyet nem lehet semmiféle más nyelv ragozásával összetéveszteni. De nemcsak a sízerkezet hasonló, hanem a rokonság még sokkal tovább megy. Xem lehet pusztán véletlen, hogy az inesszivus a szumirban *-ta*, a magyarban pedig *-tt*, pl. amott, Pécsent;

hogy a szumir ablativus (a mely sokszor genitivus is) *-na*, a protomédiban szintén *-na*, az údban *-nai* és *n*, a mordvinban és lappban *-en*, a finnben *-n*, a törökben *-in*, a mongolban *-jin*, a mandsuban *-ni* és a magyarban *na(k)*; hogy a genitivusnak tulajdonképpen sem a szumirban, sem a magyarban nincsen ragja (az atya kése); hogy a szumir dativus (*-ra*) teljesen megfelel a magyar szuperesszi vusnak (*-ra, -re*), a melylyel értelemben is rokon; hogy a szumir illativusz (*hu*) anynyira rokon a magyar *-hoz-zeil*, hogy sok helyen még most is *-Tio-nak* ejtik ki; hogy a szumir szublativus (*-gelal*) magyarul *felül*, hogy a szumir equativus (*gim*) magyarul *hént* stb.

Az urál-altáji szellemről tanúskodik az is, hogy mindezek a ragok eredetileg szógyökök voltak, így a *-ra* gyöke *ra* (feléje menni), a *-hu* gyöke *hu* helyezni, tenni, a *-ge* gyöke *ge* (a mi lent van), a *-lal* gyöke *lal* (megltölteni, elvenni), a *-gab* gyöke *gab* (mell), a *-gelál* össze van téve *ge* és Záp-ból (fent+lent), a *lálge* pedig *lál-ból* és e-ből (lent+fent). Az összes finn-ugor nyelvek a mai napig megtartották azt a képességüket, hogy egyes szavaikból esetragokat képeznek; legjobban látjuk ezt a magyarban, hol *bél-ból* lett a *bele* és *-ba*, be a *távolból* lett a *-tól, -től*, a *kép-ből* lett a *-képen* s a &or ia időhatározó lett. Hasonló dolgokat konstátálhatunk az összes urál-altáji nyelvekben s ez az oka annak, hogy a ragozásban oly nagy eltérések mutatkoznak; mindegyik nép saját szótárának se-

gítségével folytonosan *nj* ragokat alkotott és alkot még ma is és ha ezen a nyomon akarnók az urál-altáji nyelveket összehasonlítani, úgy erről a vállalkozásról nagyon hamar le kellene mondanunk; eredménynek az is nagyon elég, a mit főntebb a magyar és a szumir ragozás hasonlatosságáról kimutattunk, a mihez még a hangzók harmóniája és a ragoknak a szavak után való illesztése is járul. Annyi ezer év múlva ennyi hasonlatosság valóban meglepő!

Az antiszumiristák azt állítják, hogy a szumir többszám képző *-mész* (igéknél *-esz*) és a magyar *-fc* között nincsen semmi rokonság. Ebben sincs igazuk és hogy mily alaposan tévednek, megmutatja Müller Miksa *Letter om the turanian languages*, a mely könyvének 200. lapján a következőket mondja: „The old ugric termination of plural is *ás*. This exists in the Syrianian *jas* (*ás*); in Lapponian the *s* becomes *h*, in Finnish *t*, Avhich exists in the Ostiakian *et*. According to Castrén, the originál form of the plural was *t*. This is changed in *Hungárián* and Lapponic into *lc*, in Kamassian into *je, san, san*. In Turkish the originál sign of the plural was *s* or *t*; this *t* in Osmanly became *Jc*; but *lar* is now used as a secondary formation of the plural in Turkish.” Müller bizonyítása szerint tehát a szumir *mész* vagy *esz* és a magyar *h* között nagyon közeli a rokonság.

De volt ám a szumimak még egy másik töb-

besszám képzője is: *ene* vagy *en*, a melyet azonban nem alkalmaztak úgy, mint a *mesz~t_y*, a mennyiben ugyanis a szószerkezetben nem következett a főnév után, így például *ennun-ak-en*, magyarul: a kötelességekért, vagy: *un-ma-l-ene*, magyarul: az emberek közt. Ez a többesszám képző is megvan a magyarban, mert ezekben a szavakban: ketten, hárman, sízazan, ezren, sokan, hányan, az *an* és *-en* többesszám képző, a mit az is bizonyít, hogy e szavak után az igét mindig többesieizamba kell tennünk, például: ketten voltak, sokan lesznek.

Némely tudósok szerint a szumirnak duálisa is volt; *Lenormant*, *Oppert*, *Hommel* és mások állítják, *Haupt* és *Delitzsch* tagadják. Amazok fölhoznak egy csomó urál-altáji nyelvet, melynek még; ma is van kettős száma és azt állítják, hogy a többi közt a magyarban is megvolt, de elveszett belőla Egyébiránt szerintük is a szumirban nagyon ritkán használták a duálist és inkább csak páros tárgyak ntegjelölésére alkalmazták. *Kasz* vagy *kát* (kettő) szóval fejezték ki, például *szi-kát* (szempár), *pi-kát* (fülpár).

Érdekesnek tartom még megjegyezni, hogy miként a magyarban, úgy a szumirban is három esetet lehetett rag nélkül kifejezni: a nominativust (adda, atya), a giemitívust (adda, az atya [gyermeke]) és az akkuzativust (adda, a magyarban bár ritkábban, többnyire költőknél: elvesztetem gyermekem, csodatevő, háztűznézési).

A szumlirban, miként a magyarban, nem is-

merik a nemek megkülönböztetését s a szumir ezen a hiányon egészen úgy segít, mint a magyar. A magyarban összetett szavakat alkotunk, a melyeknek második eleme *nő* vagy *né*, például *királynő*, *barátnő*, *mosónő*; ugyanezt cselekedte a szumir is; összetett szavakat képezett, a melyeknek második eleme *-rák* volt, így: *tur-rak* (leány), szó szerint: *fiu+nő*; *dam-rak* (feleség), szó szerint: *férj+nő*. Annaira volt ez két szó, hogy például a birtokragot a két szó közé illesztették, például *dam-bi-rak* (felesége), szó szerint: *férj+e+nő*. Ezt látjuk a magyarban még ma is efféle szóösszetételeknél: *lelkem furdalása*, e helyett: *lélekfurdalásom*, *ura a háznak*, e helyett: *házi úr*.

A szumir genitivusról kell még néhány szóval megemlékeznünk, a mely eltérni látszik a magyartól, de csak látszik, mert valósággal ugyanegy szabály szerint képződött mind a kettő. Azt már mondtuk, hogy a szumirban a puszta szógyökkel képezték a genitivust és hogy ez a szabály a magyarban is megvan, például: az atya háza. Nagyobb eltérésnek látszik azonban az, hogy a szumirban a genitivus rendszeren a nominativust követi, például: *e ungal* (a király háza), szó szerint: *ház király-(nak)*.

De erre az eltérésre is akárhány példát találunk a magyarban, így például: egész légióját az angyaloknak küldte segítségére; csakhogy a mi a szumirban szabály maradt, az a magyarban az idők folyamán kivétel lett. Azonban ez a szabály

megmaradt más urál-altáji nyelvekben is. így a cseremisiz még ma is ezt mondja: *erga Dávidén* (Dávid fia), a votyákban is ezt látjuk: *pi inmarlen* (Isten fia), a protomédben: *tar Kurasna* (Cirus sarja). Azonban még a szumirban is találunk akárhány kivételt e szabály alul, így például: *mun-tik* (homlokzat), szó szerint: téгла+homlok; *ma-tik* (a hajó előrésze), szó szerint: hajóelő-rész; *kiku-tik* (felső emelet), szó szerint: szék-hely+elő-rész.

Még egy másik eltérést kell fölemlítenünk, a mely a magyar és a szumir között mutatkozik és ez az, hogy a szumirban a melléknév a főnév után következik, a magyarban pedig a megfordított sorrendet látjuk. Így: *a nagy ház* szumirban *e gúl* (ház nagy), a hatalmas istenek: *an davigar mesz* (isten hatalmasak). Azonban ez az eltérés nem bizonyítja azt, hogy a szumir nem tartozik az urál-altáji nyelvcsaládhoz, mert pl. a votyákban, a magyarnak ebben a közeli rokonában is a főnév mögé teázik a hozzátartozó melléknevet. Két ősrégi turáni nyelv közül az egyik, a sizúzai, állandóan a főnév elé tette 'a melléknevet, így: *gik szwnkik* (hatalmas uralkodó), míg a másik, a protoméd, a szumirok példáját követte s a főnév mögé tette a melléknevet, így: *ku irszarra* (nagy király), szó szerint; király nagy; *annap irsarra* (nagy isten), szó szerint: isten nagy. Azonban ezt az eltérést bőven helyreüti egy másik szabály, a melylyel a szumiron és a többi urál-altáji nyelv-

ven kívül egyetlen más nyelvnél sem találkozunk és ez az, hogy a míg minden más nyelvnél a főnév és a melléknév két külön, önálló szó, a mely egymással nemben, számban és esetben megegyezik, addig a szumirban állandó szabály, hogy maica a főnév teljességgel hajlíthatatlan és csak a melléknév kapja meg a többesszám, a birtokos névmás és az eset ragját. Ugyanezt látjuk a magyarban is, csak hogy természetesen annál a körülménynél fogva, hogy a melléknév a főnevet követi, megfordított sorrendben. így azt mondják a szumirban: *an dangarmesz* (a hatalmas istenek), szó szerint: isten hatalmasak; *an danga-meszá-ni* (hatalmas istenei), szó szerint: isten hatalmasai; *an dwaga-mesz-ra* (a hatalmas isteneknek), szó szerint: isten hatalmasaknak. Habár nem tagadható, hogy a ma élő urál-altáji nyelvek és a szumir nyelv között erre a pontra vonatkozólag eltérés mutatkozik, de másrészt azt is ölni kell ismerni, hogy ugyanitt más tekintetben oly analógiát találunk a szumir és a magyar között, a mely a rokonságot egészen kétségtelenné teszi.

A szumir ékiratokon kétféle számrendszerrel találkozunk, a hatvanas és a tizedes számrendszerrel; amannál a fokozat 1,10,60,600 (60x10), 3600 (60x60), a másikon pedig 1, 10, 100, 1000. Mind a két rendszer szerint egészen 60-ig egyformán jelölték a számokat. Az egységet **Y**

fejezi ki és tízen alul annyiszor ismétlődik, ahány

egység van a számban foglalva; így: $\text{II}2$,

$\text{IV} 4$, $\text{VV} 5$, $\text{VII} 9$; a 10 jele \leftarrow s ez is
annyiszor ismétlődik, a hányszor tíz foglaltatik
a számban egészen 60-ig; így: $\ll 20$,

$\lll 30$, $\llll 40$, $\lllll 50$;

a tízes és egyes számokat úgy jelöljük meg, hogy
előbb a tízes számot írjuk le és csak azután az
egyest; így: $\lll\text{II} 22$.

Hatvantól fogva eltér a megjelölés. A hatva-
nas rendszer szerint kétféle mód van a számok
kifejezésére: a szám és a sokszoros nevének hasz-
nálata. A számokkal való megjelölés, a melylyel
a Szenkerében talált mértani táblákon találko-
zunk, tökéletesen megfelel annak, a melyet a kör-
nek fokokra, percekre és másodpercekre való fel-
osztásánál még ma is használunk ($1^\circ V 1''$). A
60 itt új egységek sorozatának típusává válik, a
melyeknél 60^2 vagy 3600-ig ugyanazokat a jele-
ket használjuk, mint az első fokozat egységeinél.
A másodfokozású számok, vagyis a 60 sokszoro-
sai megelőzik az elsőét; így: $\text{VII} 61 (1 \times 60 + 1)$,

 62 (1×60+2), 70 (1×60+10),

 114 (1×60+50+4), 120 (2×60)

 143 (2×60+20+3),

716 (11×60+50+6), 3376 (56×60

+16), 3579-en vagyis 59×60+59-en felül a számok új sorozata kezdődik, a melynek egysége 60³ vagyis 3600, s a mely a másik kettő elé helye-

ződik; pl. 4096 (1×3600+8+60+16),

 9261 (2×3600+36+60+21),

24389 (6×3600+46+60+29).

tatik egészen százig, pl. 70, vagy pedig a

 50-nek felel meg, hogyha tizes szám követ-

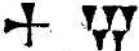
kezik utána, pl. 60 (50+10),

70 (50+20) stb. A 100 jele az 1000-é

 (10x100); példa:
 1121, 20517,
 128633.

A két számrendszer közül a hatvanas mindenestre a régebbi, mert a legrégebb leleteken kizárólagosan ezt látjuk; a tizedes rendszer csak később fejlődött ki a sémiták befolyása alatt; az utóbbi határozottan az asszírok találmányá, a melyből egy-két számnak a neve is átkerült az újabb sumir nyelvbe, így *me* (100), a mely héber és asszír nyelven *mea*.

Térjünk már most át magukra az egyes számokra. Eddig megállapították az első öt számnak a nevét, ezek:

<i>id</i> (egy)	
<i>kat</i> (kettő)	
<i>isz</i> (három)	
<i>nin</i> (négy)	
<i>gid</i> (öt).	

Ezek közül *id*-hez és *hat* (*hasz*)-hoz semmi kétség sem fér. A háromra nézve eltérők a vélemények: *Lenormant* szerint *isz*, *Sayce* szerint *essza* vagy *issza*, *Haupt* szerint *pesz*, *Hommel* szerint *gusz*. Hogy *Lenormant* szerint *szán* vagy *szana*, *Haupt* szerint *tattaba* vagy *tattava*, *Hommel* szerint *nim*. Öt *Lenormant* szerint *bár*, *Sayce* szerint *pára*, *Haupt* szerint *szút*, *Hommel* szerint *gid*. Hat valószínűleg *asz* volt, hét pedig *szesz* vagy *szeszna*. A nyolcat és a kilencet még nem ismerjük. A tíz *von*, *van*, *un*, *gun*. Ezenkívül még tudjuk, hogy 20 *gaszan*, 30 *guszín* vagy *iszín*, 40 *nimin* vagy *ninin*.

A föntebbiekből látható, hogy a számok kiejtése dolgában meglehetősen nagy eltérés mutatkozik, de ennek is megmagyarázzuk az okát. Az Asezurbanipál palotájában és még egy-két helyen talált szótárak megmagyarázzák az asszíroknak, hogy a szumir szavakat hogyan kell kiejteniük; már pedig ezeken a táblákon csupán az *id*, *hat*, *nin*, *gid* és *van* számnevek fordulnak elő és csak ezekről tudjuk, hogy asszír nyelven hogyan ejtették ki. A többi számnak fonetikai följegyzését még eddig nem találták meg és a szumirológok inkább csak sejtik és analógiákból következtetik fonetikai kiejtésüket. Lássuk már most, hogy ezek a szumir számnevek mennyiben felelnek meg az urál-altáji nyelvek számainak:

1. szum. *id*, magy. *egy*, finn *ihszi*, észt *üksz*, lapp *aht*, cseremis *ih*, mordvin *veihe*, zírjén *ötih*,

vogul *ekve*, ősatyák *id*, jakut, ujgur és török *bir*, csuvasz *per*,

2. szum. *kat*, magy. *kettő*, finn *kákszi*, észt *kaksz*, lapp *kvekte*, cseremisiz *fcfc*, mordvin *kavto*, zirjén *kik*, vogul *kit*, osztyák *kat*, jakut *ikki*, ujgur *iki*, török *iki*, csuvasz *ikke*.

3. szum. *isz*, magy. *három*, finn *kolme*, észt *kolm*, lapp *kolma*, cseremisiz *tom*, mordvin *kolmo*, zirjén *kujim*, vogul *korom*, osztyák *csudem*, jaikut *üs*, ujgur *üs*, török *ucs*, csuvasz *vissze*.

4. szum. *nin*, magy. *négy*, finn *nelje*, észt *nelli*, lapp *nielj*, cseremisiz *nil*, mordvin *nile*, zirjén *kvait*, vogul *kot*, osztyák *csut*, jakut *alta*, ujgur *altj*, török *olta*, csuvasz *alti*.

5. szumi *grid*, magy. *öt*, finn *viiszi*, észt *viisz*, lapp *vit*, cseremisiz *visz*, mordvin *väte*, zirjén *vit*. vogul *et*, osztyák *vet*, jakut *6im*, ujgur *bis*, török *fces*, csuvasz *pilik*.

6. Szum. *asz*, magy. *hat*, finn *kuuszi*, észt *kuusz*, lapp *kot*, cseremisiz *kut*, mordvin *koto*, zirjén *kvait*, végül *kot*, esztyák *csut*, jakut *alta*, ujgur *altj*, török *alti*, csuvasz *olta*.

7. szum. *szez-(na)*, magy. *hét*, finn *szeice-mvan*, észt *szeice*, lapp *cec*, cseremisiz *szim*, mordvin *sziszem*, zirjén *szizim*, vogul *szit* osztyák *tfofcei*, jakut *jedi*, ujgur *szai*, török; *jigi*, csuvasz *szicce*.

10. szum. *von*, magy. *tíz*, finn *kimmenen*, *eszi kümme*, lapp *lokke*, cseremisiz *Zw*, mordvin *kémen*, zirjén *dosz*, vogul *luzeju*, osztyák *jan*,

jakut *on*, ujjur *láva*, török *on*, csuvasz *vonna*.

A fentebbiekből láthatjuk, hogy a számoknál meglepően nagy a rokonság a szumir és az urál-altáji nyelvek, de különösen a magyar nyelv között. Az eddig ismert szumir számok közt alig van csak egy is, a” mely a legnagyobb mértékben hasonlatos, sőt majdnem azt merném mondaná: azonos ne volna a magyarral. Csak a 3-ra nézve tér el a szumir a magyartól, de itt meg azt látjuk, hogy a szumir szó majdnem teljes épségében megmaradt a török-tatár nyelvekben- A *von* (10) szót ma már nem használjuk ugyan önállóan a magyarban, de annál inkább összetételeikben, pl. hatvan, nyolcvan, felhangú szavaknál a hangzók harmóniájához képest: negyven, ötven stb.

A törtszámokat a szumirban így fejezik ki:

számoknak van külön elnevezése, ezek: *bár* (fél) és *szusszand* (harmad). Az első, figyelembe véve azt, hogy az urál-altáji nyelvekben a *r* minduntalan átváltozik Mé, megfelel a magyar *fél*, a finn *puoli*, az észti *pool*, a lapp *beele*, a zürjén *pöö*, a mordvin *pel*, a cseremiszi *pele* és az osztyák *pelek* szavaknak, a melyeknek mind ugyanaz az értelmük van.

A szumirok a rendszámokat úgy képezték, hogy az alapszámhoz *Team*, *ka* vagy csupán *k-t* csatoltak. Ez a sízabály megvan- a magyarban is, a hol a rendszámok szintén *k* betűvel végződnek, így; *idkam* (első), *katkam* (második), *isikam* vagy *iék* (harmadik). A magyarban kivételt tesz a *első*, de ez a kivétel megvan a szumirban is, a hol *aslam* elsőt jelent. A \$zumir sokszorozó sízámokat még nem ismerjük.

A szumir és a magyar nyelv összehasonlításánál a legnagyobb súlyt kell fektetnünk a névmásokra. Igaz ugyan, hogy a szumiriológok neim támaszkodnak csupán ezekre, hogy a Szumir és az urál-altlaji nyelvek rokonságát megállapítsák, hiszen már az eddigiekből is láttuk, hogy az egy törzsből való leszármazás még csak vita tárgya sem lehet, de erről még jobban meg fogunk győződni a következőkben, mert a szumir névmásoknak az urál-altlaji nyelvekéivel való rokonsága rendkívül meglepő és egyúttal jelentős is. Ha a nyelvtudósok csak ezt tudták volna megállapítani, már ez is elég lett volna arra, hogy a rokonság kiderüljön, de mikor ehhez még annyi sok más hasonlatosság és azonosság is járul, úgy még a kételkedőknek is a mi álláspontunkra kell helyezkedniök. Mert nemcsak távolabbi vagy közelebbi hasonlatosságról van szó, hanem egészen másról: oly azonosságról, a mely nem lehet pusztán a véletlen műve.

A szumir névmás a következő:

Első személy:

Szumir:	mu	mina	mu, ummj	mu
Protoméd:	u	mi	m	
Magyar:	én	engem	m k	m
Finn:	ma, mina	minun	n (ni)	ni
Észt:	ma, minna	mo, minno	n	
Lapp:	mon	mo	m	m
Cseremiszk:	min	minin	m	m
Mordvin:	mon		n	m(n)
Zirjén:	me	menam		m
Osztják:	ma	mana	m	m
Szamojéd:	man	man	n	m
Jurák:	man	man	m(dm)	m(u)
Jakut:	min	mig-iana	ben (men)	m
Török:	ben	ben-im	im	m
Burját:	bi	mi-ni	m(o)	m
Mongol:	bi	mi-nu		
Nyercsinszk:	bi	mi-n	bi	bi
Mandsu:	bi	min-i	bi	mini

Második személy:

Szumir:	zu, zae,		iz, zu	zu
Protoméd:			ta, (ti), sz	
Magyar:	te	téged (et)	sz(l)	d
Finn:	siná, (sa)	sinu (n)	s, (t)	si
Észt:	sa (sinna)	so (sinno)	d	
Lapp:	ton	to	k	t
Cseremiszk:	tin	tin(in)	t	t
Mordvin:	ton		t(k)	t
Zirjén:	te	te-nad		d
Szamojéd:	tan	tan	nd	l
Jurák:			d(t)	r(l)
Török:	szén	szén-in	szén	
Burját:	si	si-ni	s	s
Mongol:	si	si-nu		
Nyercsinszk:	szi	szi-n	szi	szi
Mandsu:	szi	szin-i	szi	

Harmadik személy:

Szumir:	an (na)	in, nin	ni) na, ne) in (an, un,
Protoméd:	ni (tavi)		ni)]
Magyar:	ön	n	n
Finn:	han	hn	
Észkt:	need		
Lapp:	v		
Cseremiszt:			
Mordvin:			a, n
Zirjén:	nja	njs	njs
Szamojéd:			n
Jakut:	kini (onu)		a (en)
Török:	ol (on-un)		i(in)
Burját:	ene		n
Mongol:			.
Nyercsinszk:	nunan	n	n
Mandsu:	i (in-i)	i	

E mellett a szumirok a magukban álló személyéé névmásokat még következőképpen is kifejezték: 1. személy: *dob*, 2. személy: *muri* vagy *men*, 3. személy: *abba* vagy magánhangzóval végződő szó után: *bab*. Ezek a névmások bizonyos igemódoknál az ige elé járulnak és vele egy szóvá forrnak össze, de személyes névmássá csupán a harmadik személyben válnak, a mikor a névmás *bi~vé* változik át.

Még egy érdekes jelenséget kell itt megemlítenem és ez az, hogy az urál-altájji nyelvek legnagyobb része a személyes névmás többesszámú első személyét úgy képezi, hogy a magánhangzót átváltoztatja. Ugyanezt látjuk a szumir nyelvben is. A következő összeállítás szemmel láthatóan mutatja ezt a rokonságot:

	Egyes szám:	Többes szám:
Szumir:	nti	me
Magyar:	én (-em)	mi
Finn:	ma	me
Észt:	ma	meie
Lapp:	mon	mi
Cseremisiz:	min	má
Mordvin:	mon	min
Zirjén:	me	mi
Osztják:	ma	men
Szamojéd:	man	me (mi)
Török:	ben	biz-ler
Nyercsinszk:	bi	bu
Mandsu:	bi	be

A szumir névmás többesszámu második és harmadik személyénél eltérést látunk; a *ti* úgy képződik, hogy a *zu-hoz néne* járul (*zunene*), az *ők* pedig úgy, hogy a *m-t (ő)* megkettőzik és lesz belőle: *néne*. A *ne* mind a két esetben többesszámképző és teljesen megfelel a magyar *-en* többesszámképzőnek (ketten, ezren). Erre csak a cseremisizben találunk analógiát, a hol *ők* szintén *néne*. A harmadik személy megkettőzésének példáját a magyarban is látjuk, a hol *önön* nem fejezi ugyan ki a többesszámot, de mégis megerősítést, fokozást jelent.

A mutató névmás a szumirban *bi*, továbbá (*jan* és *ana*; az utóbbi kettő bizonyára rokonságban van a magyar *azon* és *ama* szavaikkal; az utóbbi különösen azért, mert kezdő- és végbetűje sokszor átváltozott, a szerint, hogy milyen betűvel kezdődött vagy végződött az előző -vagy a következő szó.

A visszatérő névmást a magyarban úgy ké-

pezzük, hogy a személyes névmás elé teszszük a *mag-* szócskát, így: *magam*, *magad*, *maga* stb. A mordvinban a *pra* (fej) szócska járul a névmás elé, így; *prank* (az én fejem magam), *prat* (a te fejed-magad) stb. A cseremiszenben a *ske* (test, személy) szócskát teszik a névmás elé. A szumirban tökéletesen ugyanezen a módon képezik a visszatérő névmást és pedig olyképpen, hogy az *im* (dicsőség, hírnév) szócskát teszik a névmás elé, pl; *im-mu* (az én dicsőségem-magam), *im-zu* (a te dicsőséged-magad), *im-na* (az ő dicsősege-magai.)

A visszamutató névmást sokszor kihagyják a szumirban ée ilyenkor elégséges, ha a mellékmondatban! a részesülőt használják. Érdekes, hogy ott, a hol a névmást alkalmazzák, különbséget tesznek személyek és tárgyak között, egészen úgy, mint a magyarban, a hol a *ki* személyre és a *mely* tárgyra vonatkozik. A szumirban személyeknél a *mulu* (a ki), tárgyaknál *gár* (a mely) szócskát használják. Mind a két szócska, mint később látni fogjuk, rokon a magyarral; *mulu* a magyarban: mely, a mely, a melyik, *gár* pedig dolog s mint ige megfelel a magyar *gyár* (*tani*) szónak.

A mi a hatáirozatlan névmásokat illeti, ezeknek alaptípusa: *náme* (minden, bármi) és *námnám* (senki, semmi), a melyet, miként a magyarban, mindig a tagadó szócska követ. A *náme* összeköthető a visszatérő névmással; így azt mondják: *mulu náme* (akárki) és *gár náme* vagy *gár nám* (bármi) és *pár náme* (bármikor). Egyéb határo-

katlan névmások: *ud-báb* vagy *pár-báb* (bármikor) ezekből a szavaikból: *ud* (idő, iidő) és *bab* (más); *sza-te* (mind a ki), a melynek eredetét még nem ismerik; *a na* (minden a mi), *gár mna*, a melynek ugyanaz az értelme; *bár-ku* (egymás elleni), *bár-ta* (egymásban), *bár-bi-ta* (egymással). Az egyik és másik ellentétét a *midu* (ember) szó ismétlésével fejezik ki, pl.: *mulu mulu-ra in-yár-ri* (egyik tesz a másiknak; szó szerint: emiber embernek tesz); *mulu mulu-gim* (az egyik mint a miásik; szó szerint: ember emberként). Ugyanezt látjuk a cseremiszenben is, a hol az *edem* (ember) szót ismértlik, pl.: *edem edemcm tá&ken* (egyik a másikat szorongatta) és a zírjénben, a hol a *mórt* (emiber) szó ismétlődik, pl. *morta mortösz szetaszni* (egyik a másikat el fogja árulni).

A szumár nyelvtannak legeredetibb része kétségtelenül az ige s különösen ennél a beozéd-résznél kell konstatálnunk, 'hogya az urál-altáji nyelveknek <s különösen a magyar nyelvnek ismerete nélkül lehetetlen a szumir nyelv hovátartozóságát megállapítani. Évezredek multak el azóta, a mikor a szumir ígét úgy hajtogatták, a mint a következőkben meg fogjuk mutatni s a legutolsó szumir írott emlék s a legrégebb magyar írott följegyzés óta ismét évezredek multak el és mégis mit látunk? Az ige-hajtogatás szabályai hét-nyolcezer esztendő előtt a szumiroknál egészen ugyanazok voltak, mint ma a magyarban és más urál-altáji nyelvekben. A szumirológok és még inkább

az antiszumirológok azt hitték ugyan sokáig, hogy a szumir és a magyar igeajtogatás között nincsen semmi hasonlatosság s amazok ezért arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szumir az ural-altáji nyelvcsaládban egészen különálló helyet foglal el, az utóbbiak pedig diadalmaskodva kiáltották: íme, ennyire jutottak tudományukkal! Maguk is is kénytelenek bevallani, hogy a két nyelv nem húzható egy kaptafára! Az egészből azonban az tűnik ki, hogy sem az egyik, sem a másik irány művelői nem tanulmányozták az ural-altáji nyelveket és különösen a magyar nyelvet, miért különben lehetetlen lett volna, hogy első pillantásra föl ne tűnjék nekik e nyelvek közeli rokonsága még az igeajtogatás dolgában is.

Minden szumir igező alkalmas arra, hogy megkettőzés által új ige adjon, a melynek frequentatív, fakitív vagy intemizatív értelme van. így *xirn* (hagyni) igéből lesz *umum* (elhagyni), *hu* (eltávolítani) igéből *huhu* (messzire visszamenni), *szí* (teljesíteni) igéből *sziszi* (befejezni), *hur* (elválni, föllázadni) igéből *Tcurhur* (ellenségeskedni), *mu* (adni) igéből *mumu* (visszaadni), *gám* (hajolni) igéből *gámgám* (mteghajolni), *pám* (emlékezni) igéből *pampám* (kihirdetni), *hík* (birni) igéből *tuhtuk* (birtokba helyezni) atb. A megkettőzött igező néha, bárcsak kivételesen, intranszítív értelemei bir, pl. *mái* (megtölteni) és *málmál* (tele lenni, létezni), *gár* (tenni, csinálni) és *gárgár* (létezni). A megkettőzés néha tökélet-

len, de ez csak a szebb hangzás kedvéért van, így e helyett: *gárgár* ezt is mondjuk: *gágár*, vagy e helyett *dibdidtbdí* (elvenni) ezt mondják: *dibdibdí*. Oly igéknél, a melyek főnévből és igéből származtak, csupán a második szótőt ismétlik meg, pl. *ud-du* (kimenni) és *ud-dudu* (kiválni, kimagaslani). Az igjeképzésnek ezt a módját más uralaltáji nyelveknél is látjuk, habár ma már nem oly nagy mértékben, mint a szumirban; így a magyarban *kotkodácsol*, *tereferél*, *inogbinog*, *csendülbendül*, *zsongbong*, *hímezhamoz* tökéletesen ugyané szabály szerint készült. Miként a magyarban, úgy a szumirban is a miegkettözött ige teljesen új szó, a melynek éppen úgy megvan a saját hajtogatása, mint az eredeti igitőknek.

Még egy másik, igen nevezetes hasonlatosságot látunk a szumir és a magyar ige között. A magyar igének megvan ugyanis az a sajátossága, hogy bizonyos szócskáknak és ragoknak beillesztésévé mindig más és más értelmet tudunk az igitéknek adni; ilyen *-hat*, *-ogat*, *-at*, *-tat* stb. Így pl. a *zár* igéből képezhetjük ezeket: *zárhat*, *zárathat*, *zároгат*, *zároгathat*, *zároгattathiat* stb. Ugyanezt látjuk a szumir nyelvben is, a mint ezt a következőkben részletesebben fogjuk ismertetni.

A szuanir igeragozás rendkívül gazdag és már ez is kizárja azt, hogy a szumir föliratok az asszírnak ideográfiai átírásai legyenek. Megkülönböztetjük a *prepozitiv* ige-hajtogatást, a melynél a névmás és az ige értelmét megváltoztató

szócska az ige elé kerül, és a posztpozitív igehajtogatást, a melynél a hajtogatás egészen úgy történik, mint a magyar nyelvben és a többi urál-altáji nyelvbéli. A perifrasztikus ragozás, a mely a *men* (lenni) segédigével történik, megfelel a mi szenvedő alakunknak. Mindegyik igeragozásnál az ige értelmét tízféleképpen módosíthatjuk, a szerint, a mint egy vagy más igekötőt teszünk az első hajtogatás szerint az ige elé, a második szerint pedig az ige mögé. Ezek: 1. az egyszerű ige 2. a kauzativus *tan*, 3. a viszonyossági és kooperatív *ra*, 4. a gratifikativus *szu*, 5. a marasztaló *mun*, 6. a gyarapító *imma*, 7. a fokoztató és erősítő *ra-dan*, 8. a marasztaló kauzativus *mun-da*, 9. a [^]marasztaló gratifikativus *mwv-sza* és 10. a gyarapító kooperativus *imrmara*. Mindegyik ige bár [^]milyen kötőszócskával állító és tagadó formában használható; az utóbbi esetben a *mu*, *me* vagy *nam* (nem) tagadószócskát teeszük az ige elé. Lássuk már most, vájjon abban, a mit legutóbb elmondtunk, megállapítható-e a rokonság a szumir és a magyar között. Az antiszumirológok azt állítják, hogy egyetlen urál-altáji nyelvben sem tudunk arra példát, hogy az ige értelmét megadó szócska (*ra*, *szu*, *raj-dan* stb.) az ige elé kerüljön és semmi sem különbözteti meg az urál-altáji nyelveket annyira a többi nyelvcsaládoktól, mint az, hogy ezek a partikulák mindig az ige mögé kerülnek s ez az oka annak, hogy az urál-altáji nyelvekben nem prepozíciókat, hanem posztpozí-

ciókat találunk. *Halévy* iskolájának mint a többi másban, ebben sincs igaza, mert hogy csak a magyarnál maradjunk, a melyből minduntalan (rosszul alkalmazott) példákat idéz, itt is azt látjuk, hogy egyetlen ige sincsen, a mely elé úgynevezett prepozíciót ne tudnánk tenni, azaz a mely meg ne tűrné, hogy a posztpozíció az ige elé kerüljön, sőt mi több, az egyenes szórendjükből ki nem forgatott mondatokban csakis ezt látjuk. Hogy az ezer meg ezer szóból csak egynéhányat idézzünk: hátradólni, félrebeszélni, általlépni, keresztülszűrni stb. De vannak azután bizonyos esetek, a mikor ez a rend fölbomlik s a partikul a az ige mögé kerül, pl. ne beszélj félre. Ugyanez a szabály dominál a szumirban is, a hol a főntebb emiített szócskák az igék elé járulhattak és az ige után is következhettek, a szerint, a mint értelmük ée a szórend megkövetelte. Ez a szabály tehát mind a két nyelvre nézve egyaránt áll.

A másik ellenvetésük az antiszumiristáknak az, hogy a szumirban a tagadószócska (*mu_f me* vagy *nam*) mindig összeforrt az igével, holott a magyarban a *nem* vagy *ne* teljesen önálló szó, a melyet az igével sohasem lehet összeforrasztani. Erre az a feleletem, hogy ez az eltérés csak látszólagos, mert igaz ugyan, hogy a tagadó szócskát két szóban írjuk a magyarban, de a kettő annyira együvé tartozik, hogy el sem választható egymástól és csak rendkívül ritka kivételekben lehet valami más szót közéjük szűrni. Pusztá vé-

letlen, hogy a magyar nyelv helyesírása nem úgy fejlődött, mint a szumiré, mert ha a folytonosság meg lett volna, úgy ma ezt: *nem látom*, bizonyára így írnók: *nemlátom*.

A jelen időt a szumirban úgy képezzük, hogy az igetőhöz *e* vagy *a* betűt függesztünk, vagy pedig a végső mássalhangzót megkettőzzük és csak ezután illesztünk hozzá egy a hangzók harmóniájának megfelelő magánhangzót; a múlt időt ellenben úgy képezzük, hogy meghagyjuk az ige-törzset egyszerű alakjában; pl. *in-lál* (mérlegelt, fizetett), *in-lál-e* (mérlegel, fizet); *in-ku* (helyezett), *in-ku-e* (helyez); *m-ffár* (tett), *in-čfár-e* (tesz); *in-gub* (megerősített), *in-gub-ba* (megerősít) stb. A többes sízám különbözik a két időnél; a multidőnél ritkán *mész*, gyakrabban *esz*, *usz* vagy *asz* a hangzók harmóniája szerint; a jelen idő többesözáma *ne* és *ene*. Mind a 'két többesszám-képzőnek a magyarral való közeli rokonságát már föntebb kimutattuk.

Ha a jelentő módot akarjuk kifejezni, úgy a személyes névmást egyszerűen az ige elé teszszük. Ezek a személyes névmások, melyek szintén a legnagyobb mértékben rokonok a magyarral, a következők: 1. személy: *mu* vagy *im* (én), 2. személy: *iz* vagy *z* (te, megfelel a magyar *sz-nek*, például *jársz*, *irsz*), 3. személy: *in*, *an*, *un*, *ni*, *na*, *ne* (ő, megfelel a magyar *-en-nek*, pl. *teszen*, *megyén*). Ezek a névmások a többesszámiban nem változnak meg, egyetlen eset kivételével, a melyre

később fogunk rátérni. A többesszámot, mint már előbb említettük, az igéhez fűzött többesszámképzőről ismerjük meg.

A kérdő alakot egészen úgy képezik, mint a jelentő módot csakhogy az ige elé ezt a kérdő szócskát teszik: *abamu?* (kicsoda?)

A kötmódot úgy képezzük, hogy az ige elé illesztjük a *gan* szócskát, a melyből a szomszédbetűk befolyása alatt *ga*, *cha*, sőt néha *a(ha)* is lesz. A *gan* értelme vagy *legyen* vagy *ez*; mind a kettőnek ugyanegy gyöke van. Az ilyen formák: *ga-gár* (tegyen), *cha-bab-dib* (hozzon), *cha-barii-šár* (irjon), elemezve így) fordítandók: sit+facere vagy hoc+facere; sit+illefferüe vlagy hoc+illefferref; sit+illefillud+scribere vagy hoc+illefillud+scribere. A képzésnek ez a módja egyáltalában nem idegenszerű az urál-altaji nyelvekben; így hogy csak egy példát idézzünk, a zirjénben a kötmódot úgy képezik, hogy az ige elé a *meg* szócskát teszik pl. *ádzesz*, (lát), *meg ádzesz* (lásson).

A szumir óhajtómódot az asszír fordítások hol a kötmóddal, hol a parancsoló móddal adják visezia, minthogy az asszír igének nincsen óhajtómódja. A szumirban úgy képezik, hogy a jelentő mód névmása elé *u* szócskát tesznek, a mely azonban esetleg el is maradhat, így pl. *u rarb-tach-e* (intézkednék), a melyben *u* az óhajtómód képzője, *ra* viszonyossági szócska, *b* személyes név-

más, *rach* az igető, *e* a jelen idő képzője. Ugyanez a szó így is előfordul: *ra-b-tach-e*.

A személytelen parancsoló módot úgy képezzük, hogy az igetőhöz *a* betűt függesztünk, pl. grárra (tégý), dwrat (menj), *tuka* (bírj). Az *a* betű néha el is marad s ez is rávall. a magyar nyelvvel való rokonságra, w hol szintén a aoüssizür alig kiejthető *j* betű fejezi ki a parancsoló módot.

A határozatlan módban semimiféle rag; sem járni az igetőhöz. Az állapotjelző (gemindium) eredetileg a határozatlan mód inesszivusa, mteart úgy képezzük, hogy az igetőhőzi *ta* szócskát függesztünk, de mihelyt ily módon megformálódott, telj esten függetlenné válik és főnév módjára hajtogatható, csakhogy többeszáma az egyestől nem különböztethető meg. A hanyatló (szupinum) is eredetileg a határozatlan módból képződött *la* szócska hozzáfüggesztésével s ez isi, miként az állapotjelző, rendesen hajtogatható főnévvé változik át, a melynek még az a sajátossága is van, hogy ige módjára is ragozható. Így vagyunk a részesülővel is, a mely szintén hajtogatható, csakhogy nincs többeszáma, így: *gut dudua* (az ökrök jáirván) és nem *gut duduámesz*. a mi különben szintén mtegfelei a miagyar nyelv szabályának. A részesülő úgy képződik, hogy az igetőhöz *a* betűt ilesztünk.

Az okoztató szócska (kauzativ) a szumirban, miként már tudjuk: *tan*, a mely ím névmás után *ta-va*, a *bab* névmás után *dan~ni* és *n* betű

útin *da-ví* változik át. Mind a négy formában szinte meglepő a hasonlatosság az urál-altáji nyelvek okmutató képzőjévé; így a magyarban *-at*, *-tat*, a finnben *-tan*, a lappban *-tani*, a zürjénben *-ta*, a votyákban *-t*, a török-tatár nyelvekben *-tar* vagy *-dar*. Erre azt mondják ugyan az antiszumiristák, hogy ez az analógia azért neon áll, mert az urál-altáji nyelvek okmutató szócskája a magyar *tenni* (*tétetni*), a finn *tehdá*, a mordvin *Uján*, a török *etmeJc* szavakból származik és ennél fogva a magyar *-at*, *-tat* nem okmutató képző, hanem a főigével összeforrt segédige; de ezzel szemben azt jegyezzük meg, hogy a szumirnak is van *te* igéje, a mely teljesen megfelel a magyar íenni-nek.

A viszonyossági szócska: *ra*, a mely mindig az igegyök elé járul. Ez a *ra* teljesen megfelel a protoméd *ir* viszonyos névmásnak, a mely szintén igék elé járul s hangzásban és értelemben, teljesen megfelel a magyar *-ra-nak*, a mely abban az esetben, hogyha ige elé kerül, *rá-vá* változik át. A két nyelv rokonságának igen nevezetes bizonyítéka, hogy mind a két nyelvben a tagadó szócska *ra*, illetőleg *rá* és az ige közé kerül; pl. *ba-rarn-temál-e-ne* (nem támládnak együtt), a magyarban pedig: *rá* nem illik, *rá* sem hederítenek.

A gratifikatív szócska: *szu*, a melynek eredeti értelme: *kéz*, azután: ajándék, jótett; az a sajátoseága, hogy a tranzitív igét intranszitivá tteezi, vagy pedig, ha már intranszitiv, fokozza jelentőségét. Minden a személyes névmás elé ke-

rül, csak a parancsoló módban közvetlenül az ige elér.

A permanzív szócska: *mun*; mindig a névmás és az ige közé illeszkedik. Értelme mindig objektív és két névmásnak, alanyinak és tárgyának,, jelenlétét tételezi föl, az utóbbi azonban rendesen csak alattomban értődik, egészen úgy, mint a magyarban, a hol szintén nem szükséges a tárgyi névmást kifejezni, pl. látom, e helyett: látom *őU* teszem, e helyett: teszem azt.

A nagyobbító szócska (augmentatív):. *Imma*, a mely sokszor *immi-vé* változik át. A névmás rendesen az *imma* és az *igen* közé kerül. A *nu* tagadó szócskát az *imma* elé teszik s ebben az esetben a két szócska *numma-vi* olvad össze.

Az együttható szócska (kooperatív vagy intenzitív) a *ra* és *dan* szócskák egyesítése: *rardan?* aſ asszír szövegekben a páel-lel van lefordítva, a nélkül, hogy a fordítók a kooperatív értelmet visszaadni igyekeztek volna. A *vadán* mindig a névmás és az ige közé kerül.

A *munda*, *munszu* ée *immara* szócskák oly ritkán fordulnak elő, hogy értelmezésükkel talán kár lesz az olvasó figyelmét fárasztani.

Mindazok a szabályok, a melyeket eddig elősoroltunk, a prepozitív igeragozásra vonatkoznak. A posztpozitív igeragozás úgy történik, hogy a ragot egyszerűen az igetőhöz kapcsoljuk; így a jelentő mód jelen idejében:

1. szem.: *-mu* (magyarban *-om*)

2. szem.: *-zu* (magyarban *-sz*)

3. szem.: *-nin* (magyarban *-en*)

Többes szám: 1. szem.: *-wie* (magyarban *-muk, unk*)

2. szem.: (ismeretlen).

3. szem.: *-ne* (magyarban *-nek*).

Az igeragozásnak ez a módja, a melynek a magyarral való rokonsága kétségbevonhatatlan, ritkább volt, mint a prepozitív, de azért itt is elég példa maradt fenn, a melyből megtudjuk, hogy ennél a ragozásnál is alkalmazták az ige értelmét módosító szócskákat, így: *gár-ta-min*) (tétet), *Chul-mun-szi-b* (tisztelt engem félelemmel), *ak-imma-ra-n* (hatalmasan közreműködött). A poszt-pozitív igeragozásnak nincsen tagadó formája.

A szumir nyelv harmadik, körülíró igeragozásánál a *men* vagy *ven* segédigét használták. Arra akárhány példát találunk, hogy a szumir *m* Tagy *v* betű a többi urál-altáji nyelvben *n* és *l* betűvé változott át és így teljesen bizonyos, hogy a szumir *men* vagy *ven* segédige egészen azonos a magyar *lenni* és *van*, a finn *ólen*, az észt *ollema*, a zürjén *völnij* votjákum, a mordvin *ulemsz*, a cseremisiz *ilem*, az osztyák *üdem* és a török *ólmok* segédigékkal. Miként valamennyi urál-altáji nyelvben, a szumirban is rendetlenül ragozzák ezt a segédigét Eddig csak következő formáit ismerjük: *men* (vagyok, vagy, van), *mále-men* (én vagyok), *záe-men* (te vagy) és *dba-mem* (*ki van?*). A ra-

gozásnak ennél a módjánál a tagadó szócska: *mea*. Példák: *málé gin men* (le vagyok telepedve); *záo mách men* (te fenséges vagy). A szórend tehát teljesen ugyanaz, mint a magyarban.

A fõntebbiekbõl azt láttuk tehát, hogy a szumirban háromféle igeragozás van; ezek közül a kettõ, a posztpozitív és a körülíró, teljesen megfelel a magyarnak és a többi urál-altáji nyelvnek. De az igeragozásnak ezt a két módját csak ritkán alkalmazták a szumirban és jelentõségük inkább nyelvtani, semmint összehasonlító nyelvészeti. Rendesen a prepozitív igeragozást használták és ez az, a mire *Oppert azt* mondta, hogy semmiben sem emlékeztet az urál-altáji nyelvek igeragozóiására, *Halévy* pedig: hogy a kettõ teljességgel összeférhetetlen. De hát igaz-e ez? Lássuk csak, miként áll a dolog. *Castrén* és *Müller Miksa* a mongol és a mandsu igét a turáni ige legkezdetlegesebb típusának tekintették, a mely teljesen változatlanul megmaradt, míg a többi rokon nyelvénél annyira módosult, hogy még! a sorrend is megváltozott. így a kínaiban még ma is az ige elé kerül a személyrag és sohasem mögéje. Az emberi elme ezt a sorrendet tekintette legtermészetesebbnek és legelsőnek. E vélemény helyességét az is bizonyítja, hogy a mandsu nyelv most megy át abba az állapotba, a midõn a személyragot az ige végére kezdi illeszteni. Ugyanezt a jelenséget látjuk a szibériai nyercsinõzki kerületben is és csak egy-két évszázaddal ezelõtt ment végbe a burjátok-

nál. *Schiefner* bebizonyította, hogy a burjátok ezt az új elvet a jakutok befolyása alatt vették be, a nyercsinszkiek pedig most ugyanezt a burjátok behatása alatt teszik.

Nagyon érdekes a mandsu igét a szumirral összehasonlítani. Jelentő módjukat egészen egyformán képezik: névmás + ige + időrag. Így a jelen időben a mandsu: *bi-ara-mpi* (irok), *szi-ara-mpi* (rsz), *ere-ara-mpi* (ir), a minék teljesen megfelel a szumir *mu-sar-ri*, *iz-sar[^]ri*, *in-sar-ri*. Miként a szumirban, úgy a mandsuban is lehet a névmás és az ige közé az értelmet módosít*) szócskákat illeszteni; így: *bibaha-fi ara-mpi* (tudok irni), vagy *bi baha-fi ara-ha-bi* (tudtam irni). A több szóra való szétválasztás itt csak helyesírási szokás, de a képzés elve mind a két nyelvben teljesen ugyanaz. Azonban ne maradjunk csupán a mandsu igénél, mert ha az összehasonlításra csupán ez az egy nyelv kínálkoznék, úgy magunknak is be kellene ismerni, hogy ezen az alapon nem lehet a rokonságot megállapítani. De mit szólnak az antiszumiristáfc ahhoz, ha azt mondjuk és be is bizonyítjuk, hogy a legtöbb finn-ugor nyelv a tagadó formában még ma is a prepozitív igeragozást használja? A sorrend mindig: tagadó szócska + személyrag + ige, vagy: tagadó szócska + személyrag + módhatározó + ige, egészen úgy, mint a szumirban. Ezt látjuk különösen a cseremiszbén, a mordvinban és még több más nyelvben is. Így a cseremiszbén: *istem* (tenni);

állító formában: *iste-m, iste-t, ista* (teszek, tészsz, tesz:)., tagadó formában: *a-m-ista, cu-t-ista, ak--ista* (nem teszek stb.). Ugyanezt látjuk a szumirbairól is: *mi-mugár, nu-z-gár, nu-n-gár* (nem teszek, nem tészsz, nem tesz). A cseremis nyelvénél is ugyanezt tapasztaljuk; így ezt az igét: *ramamsz* (vásárolni) állító főmájxi óhajtó módjában így ragozzuk: *rama-zan, rama-za-t rama-z-o* (vásárolnék, vásárolnál, vásárolna), a tagadó formában pedig: *ila-za-n ráma, ila-za-t ráma, ila-z-o ráma* (nem vásárolnék stb.), vagyis ezeknél a nyelveknél is a személyrag az ige elé kerül.

Ezen az alapon már most tovább mehetünk és rátérhetünk a finn igére. A finnben a tagadó szócska: *e*, a mely mindig összeolvad az ige személyrag:ával és így lesz: *en, et, ei, emme, ette, eivat*, a melyeket így kell szétbontanunk: *e-n, e-t, ei, e-mme, e~tte* és *ei-vát*. Ebből tehát látjuk, hogy a prepozitív igeragozás a finn nyelvben is megvan; igaz ugyan, hogy az idők folyamán a ragozásnak ez a módja megszűnt, de a tagadó formában még ma is. megvan teljes épségében s a föntebb idézett. három példából meggyőződhattunk, hogy valamennyi urál-altáji nyelvben eredetileg csak a prepozitív igeragozást ismerték és csak később, a nyelv fejlődésével fejlődött ki egyúttal a posztpozitív igeragozás is. Nyilvánvaló tehát, hogy még az eltérő igeragozás dolgában sem szükséges kétségbeesett eszközökhöz folyamodnunk; elég, ha figyelmesen a dolgok alapjára pillantunk, hogy el-

tűnni lássuk az összeférhetetlenséget, a mely a szumir prepozitív és a többi urál-altáji nyelv posztpozitív igeragozása között állítólag fennforog. Élő urál-altáji nyelvekkel való összehasonlítás alapján itt is meg tudtuk állapítani azt a helyet, a mely a szumir nyelvet a nyelvcsaládokban megilleti és be tudtuk bizonyítani a szumirnak az altáji nyelvekkel való rokonságát.

Több urál-altáji nyelv megtartotta a tagadó igét, a mely az állító igeragozás után képződött, a hol a személyragot, mint a szumirban_x az ige elé teszi, a helyett, hogy hátratenné. Ez a tagadó forma nem keletkezhetett a mostani állító formából, a mely kizárólagosan posztpozitív. Ebből a formából természetesen csak oly tagadó forma származhatott vQlna, a melynél a tagadó szócskát az ige mögé illesztik, mint a törökben, vagy a tagiadó szócskát az ige elé teszik, mint a magyarban, az észtenben és az osztyákbam, a hol ez a mód a régi prepozitív igeragozás elveszésének kompenzálására szolgál. így már most természetesnek találjuk, hogy ebből az igeragozásból, a melynél eredetileg az ige elé tették a személyragot, oly tagiadó forma keletkezett, a milyent ma a cseremiszenben, a mordvinban, a zirjénben, a votyákbam és még a finnben is látunk; mintegy következménye ez annak az egyre nagyobbodó igyekezetnek, hogy az egyes nyelvtani elemek hátratétessenek. Mind ebből észszerűen az következik, hogy az urál-altáji nyelvek az igeragozás dolgában a fejlődésnek há-

rom fokozatán mentek keresztül: ezek a fokozatok:

1. A személyragnak az ige elé való illesztése*.

1. A személyes névmásnak egyszerűen az; ige mögé való tétele, és

2. A hátratett személyes névmásnak ezemélyraggá való átváltoztatássá.

A tungmz nyelvek megjegecesedtek ebben az első fokozatban és igéjüket még ma is egészen úgy ragozzák, mint a régi szumirok. A finn-ugor és a török-tatár nyelvek eljutottak már a harmadik fokozathoz, de több finn-ugor nyelv megtartotta a tagadó igeformát, az eredeti szerkezetnek utolsó-maradványát. A mi a szumir nyelvet illeti, nyilvánvaló, hogy nyelvtenát az első stádiumból a másodikba való átmenetele közben formálta, a mikor megkülönböztetés nélkül az ige elé vagy az ige mögé lehetett tenni a személyragot, s ez a magyarázata annak, hogy az eddig kiasott emlékeken az: igeragozásnak mind a két módjával, a prepozitívval és a posztpozitívval találkozunk.

A szumiir ige tehát sehogy sem szolgál akadályul, hogy ezt a nyelvet a nagy turáni nyelvcsaládba sorozzuk, mert még a látszólagpsi eltérések is olyanok, a melyeket e nyelvek fejlődéséből könnyen megmagyarázhatunk, sőt a fentebbiek után csak természetesnek találunk.

A szumir nyelvben, az urál-altáji nyelvek szellemének megfelelően, nagyon sok utószócskát találunk, a mi szintén a szumirnak és a magyarnak

közeli rokonságáról tanúskodik. Miként a magyar, a szumir is függetlenül, szótárának kincséből képezte utószócskáit, de idővel önálló nyelvtani existenciára tettek szert s ez világosan bizonyítja szintaktikai szerepüket, utószócska minőségüket, miért hogyha tovább is főnevek maradtak volna, úgy okvetetlenül az általuk dominált szó elé, nem pedig utána kerültek volna. Egyébiránt némely utószócskánál az elemzés kiderítette, hogy esetrag, a melynek önálló szóként való használása kiveszett a nyelvből; ugyanazt látjuk a magyar nyelvnel is, a hol a legtöbb esetragot régi önálló állapotára vissza lehet vezetni.

Az eddig megtalált szumir utószócskák a következők:

ki (-val, -vel), eredeti értelme: hely.

much (-ra, -re), eredeti értelme: rátenni, hozzátenni, szülni.

szaga (-ban, -ben között), *szá* (sziv) szóból.

anna (-on, -en, felett), az *anna* (magas, emelkedett) szóból.

kita (-val, -vei), eredetileg a *ki* inceszivusa.

száta (-ban, -ben, között), eredetileg a *szá* (sziv) inesszivusa.

taku (-tól fogva, óta), a *ta* szó illativusa.

bárgu (felül, -on kívül), eredetileg *bár* (magas) szuperesszivusa.

A szumir utószócskák használatánál is szembeötlő hasonlatosságot látunk a magyar nyelvvel. A magyarban ugyanis az utószócskához illesztjük

a személyragokat, *pl.nek-em, beléén, benn-e, belöl-ünk* stb.; ugyanezt látjuk a szumirban is, pl. *ki-na* (vele), *much-nm* (felettem), *much-na* (felette), *szága-ani* (benne), *báрге-ene* (kívülük).

A szumir nyelvben az utószócskákon kívül sokszor körülírást is használtak, úgy miként a madárban a *következtében, dolgában, szemben* stb. szavakat alkalmazzák s ilyenkor a szumirban is, miként a magyarban, a függő szó többnyire a sajátító esetben vari.

Áttérünk miár most a határozókra sí itt mindenek előtt miegemplítjük a szumir nyelvnek egy sajátosságát., a mely a legnagyobb mértékben a magyarra emlékeztet *s* a mely talán egjymaga is alkalmas volna a két nyelv rokonságának megállapítására. A szumirban ugyanis úgy képeznek a melléknévből határozót., hogy a melléknévhez a *-bi* szócskát függesztik. Ez a *bi* nem egyéb, mint a harmadik személyű személyes névmás és a melléknévvel kapcsolatosan bizonyos állapotot fejez ki: így például *gedbi* (nagyon) szó szerint ezt jelenti magyarul: *nagy ő*. Lásuk már most az analógiát a magyar nyelvben. Itt a melléknévből úgy képezünk határozót, hogy amahhoz *-n* betűt vagy *-on, -en, -ön* szótagot hozzáfüggesztünk. Micsoda ez a betű vagy ez a szótag? Nem más, mint a harmadik személyű személyes névmás, a mely önállóan még most is megvan az *ön* szóban, az *en*-ben az efféle névmásnál: *en*-maga és az *-en* igeragban pl. *tesz-en, vesz-en,*

megy-en, a mi tulajdonképpen ezt teszi: *tesz ő, vesz ő, megy o*, Midőn tehát a melléknévhez a végből, hogy határozót képezzünk belőle, -n betűt vagy -ott, -en, -ön szócskát függesztünk, tökéletesen ugyanazt cselekeszszük, a mit a sznimirok tettek, azaz bizonyos állapotot fejezünk ki és *nagyon* tulajdonképpen azt jelenti: *nagy ön*, vagyis *nagy ő*.

Az összes urál-altáji nyelvekben s így a szumirban is megvan az a képesség, hogy számtalan szóból tud hely-, mód- és időhatározót alkotni. A képezés módja eltér ugyan az egyes nyelvekben, de a szelleme mindegyik nyelvben ugyanaz. Az eltérés nem nagyobb a szumir és a magyar közt, mint az utóbbi és a hozzá legközelebb álló urál-altáji nyelv között. Az eddig megtalált főbb szumir helyhatározók a következők:

szi (előtt, előre), a *szi* (szemi;) szóból.

tik (előre), a *tik* (homlok) szóból.

gah (síziemben), &*gáb* (miéül, előrész) szóból.

bár (fent), a *bár* (emelkedett, felső rész) szóból.

ib (bénít), az *ib* (belső) szóból.

uddu (fent), az *uddu* (fölemelkedés) szóból.

anta (fent), az *an* (ég) szó inesezávusisa

kita (lent), a *ki* (föld) szó inesszivusa.

száta (bent), a *szá* (SEÍV) SZÓ inesszivusa.

sziku (előre), a *szi* (szem) szó illativusa.

A főbb időhatározók a következők:

uarata (régén, egykor), az *uara* (régí) szó inesszivusa.

sziduta (egykor, azelőtt), a *szí-du* (előremenni, megelőzni) összetett ige határozatlan nódjának inesszivusa.

egirta (ezután, jövőben), az *egír* (következés) szónak inesszivu&a.

parnámeku (jövőben), a *párnámé* (jövendő) szó illativusa,

udbabku vagy *parbcibucu* (minden esetben), az *udbab* vagy *parbdb* szó illativusa.

A módhatározók közül a következőket idézem:

imte (magjaiban, magától).

bárra (viszont).

barku, barta (viszonyosan).

Sajátszerű módon képezett határozók a következők:

nam (soha), a *nu* tagadó szócskából.

enna vagy *ene* (még, viszont).

inne (előre).

táán (összesen, összevéve).

Főnevekből és melléknevekből, miként fentebb emiítettük, a *bi* szócska hozzáfüggesztésével képezünk határozókat; így *gal* (nagy) — *galbi* (nagyon); *mach* (igen nagy) — *machbi* (igen nagyon); *dán* (hatalmai) — *dánbi* (hatalmasan); *tukundi* (ítélet) — *tuhundibi* (ítélve).

Volt ezenkívül a határozók képzésének egy másik módja is, a mely abból állott, hogy a része-

sülőhöz *-sz* betűt ragasztottak. A különbség a kettő között az, hogy ha azt akarom mondani: hatalmasan *.uralkodom*, úgy *hatalmasan* szumirul: *danbi*, mert én cselekszem hatalmas ember módjára, de ha azt mondom: hatalmasan megerősítem a várat, úgy a *hatalmasan* szót így kell szumirban visszaadnom: *danasz*, mert nem én vagyok hatalmas, hanem a várat teszem azzá. Ilyen, igékből képzett- határozók:

tilla, végező

tiltasz, végezve.

duna, haladó

dunász, haladva.

sziduna, megelőző

szidunász, megelőzve.

gubba, megerősítő

gubbasz, megerősítve.

Megemlítjük még, hogy a votyákban és a mordavinban is *-sza*, illetőleg *-sz* hozzáfüggettesztésével képezik az igehatározókat; de még ha nem volna is ez a hasonlatosság, meggyőzően konstátálhatnánk, hogy a szumirban a határozók képzése teljesen megfelel az urál-altáji nyelvek szellemének.

Az antiszumiristák roppant nagyra vannak azzal, hogy a szunírok az assziri *ua(va)* kötőszócskát használták éte azt mondják, hogy az efféle kölcsönvételnek nem találjuk analógiáját az ismert nyelvekben. Ez; sem igaz, mert hogy többet ne említeek, a török betű szerint az arabéból vette át kötőszócskáját, azaz itt is egy turáni nyelv sémita nyelvtől vett kölcsön. De a turáni nyelveknek egyáltalában karakterisztikus vonása a kötőszócskákban való nagy szegénység. A mandsu nyelv és

az északi tunguz nyelvek még ma is végképpen szükölködnek nélkülük és az egyes szavakat minden összekötő szó nélkül egyszerűen egymás mellé helyezik. Ugyanezt tapasztáljuk e családnak valamennyi többi nyelvénél is. Kivételt csak a mongolban látunk, a mely a *Jciga* és *ba* szócskákat használja, a protomédbem és a szúzaiban, a melyek az *áh* szócskát alkalmazták, s a finnben, az észten és a lappban, a melyekben a *ja* az összekötő szócska. E szavaknak óriás eltérése is arról tanúskodik:, hogy mindegyik nép, jóval a nyelvcsalád tagjainak különválása után, függetlenül képezte kötőszócskáit. Nem kutatom itt a módját annak, hogy miként képezték, de fontosnak tartom annak a konstatálását, hogy valamennyi többi turáni nép, szükségét érezve annak, hogy nyelvét kötőszócskával gazdagítsa, kénytelen volt azt idegen forrásból kölcsön venni; így már emiittem, hogy a török az arabshoz folyamodott; a votyák, a zirkjén, a cseremis, a mordvin, a vogul, az osztyák átvette az orosz *i*-t; a magyar a szláv *izse-bol* (*izsa*) vette az *és* kötőszócskát, a mely még ma is tiszta eredetiségjében megvan a Halotti beszédben; a livóniai a német *und-ot* vette kölcsön- és *un-t* csinált belőle. Senkit sem lephet meg tehát, hogy a szumir, legalább az eddig napvilágra hozott emlékekben, az asszír kötőszócskát vette kölcsön, hogy saját szótárának ezt a hiányát pótolja. Abban az időben, a melyből a ránk jutott legrégebb szumir emlékek erednék a két nyelv már nagyon

sokáig exisztált egymás mellett s a szumirok a kötőszócska dolgában ugyanazt tették, a mit sokkal később a többi turáni nyelv cselekedett.

Egyébiránt a későbbi nyelvrutatásnak marad föntartva annak a megállapítása, vájjon az *vu* (*va*) nem-e eredeti szumir kötőszó és nem úgy áll-e a dolog, hogy *az* asszírok vették tőlük át. Nekem legalább úgy rémlik, hogy a magyar *-va*, *-ve* igeképző eredetileg kötőszócska volt, mert a mikor ezt mondom: járva gondolkodom, úgy ezt így is mondhatom: járok és gondolkodom, s ebből azt kellene következtetni, hogy a seumár *ua* (*va*) ugyyszólva teljes épségében megmaradt a magyar nyelvben és az összes turáni nyelvek között csakis ebben.

A sznimirok az *ua* mellett a *hama* kötőszócskát is használták, a mely a magyar *is* és 65-nek felelt meg. Még egy, kevésbé használt kötőszó volt *hita*, a mely szintén a magyar *és*-nek felelt meg; pl. *adda Tcita turuszbi* (az apa és fia).

-ként a szumirban *gim*; a fonetikai hasonlatosság mellett még az is feltűnő, hogy a *gim* mindig a hozzátartozó szó után következik. Néha & szó elé kerül, de ilyenkor átváltozik *gimrhu-vi*, & mi teljesen megfelel a magyar *miként-nei*. A *mi?* vagy *minő?* kérdő szócska a szumirban: *mena?* Igen sűrűn használt szócska az *an*, a mely bizonyítást, erősítést, igenlést fejez ki és a melyet a legtöbb esetben nem lehet lefordítani; az asszír szövegek rendszeren mellőzik is fordítását. A *gan*

(ez) névmásból eredt és sokszor átváltozik egyszerű a-vá vagy *ha-vá*. Rávall a magyar *ám* erősítő szócska. Még kevésbé fordítható más nyelvre az *en* és *enene*, a mely, úgy látszik, csak az állítás megerősítésére és a figyelem fölhívására való volt.

A mi a fölkiáltó szócskákat illeti, eddig csupán azokat ismerjük, a melyeket vallási fohászkodások vagy bűvös mondások végére tettek és a melyek a mi ámen-ünknek felelnek meg. Ezek a fölkiáltó szócskák: *kaka* és *kakama*. Az első a *kaka* (a szót megerősíteni) igének határozatlan módja, a másik pedig multidejű részesülője.

Hátra van még, hogy néhány szót mondjunk a szumir szókötéstánról. Miként a többi urálaltáji nyelvben, úgy a szumirban is a mondat szavai bizonyos változhatatlan sorrend szerint következnek egymásután és a más nyelvcsaládban oly gyakori szórendváltoztatások a szumirban rendkívül ritkák.

A sajtátító mindig az alany után, a melléknév mindig a főnév után következik. Ezt a szabályt már hosszasan fejtegettem és kimutatni igyekeztem, hogy a többi turáni nyelv szellemévé, sőt a magyaréval is teljesen összeegyeztethető. Erre tehát szükségtelen visszatérnem. Csak azt jegyzem meg még egyszer, hogy ez a szabály annyira változatlan, hogy a sajtátító esetnek nincs is ragja (a mi különben a magyar nyelvnek is sajtátossága, pl. a ház kapuja, a gyermek feje).

Az ige a mondat végén szerepel, a tárgy és az alany után, hogyha az utóbbi ki van fejezve. Valamennyi turáni nyelvben ez az elv érvényesült és csak nagyon ritkán van alula kivétel. A szumirban is csak a következő három esetben tesznek kivételt:

1. ha több világosságot akarunk adni beszédünknek, mint pl. ebben a jogi kifejezésben: *túra babák idbi*, gyengévé (azaz beteggé) tette a kezét, mert ha a szórend ez lett volna: *idbi túra bahak*, úgy értelme kétséges lehetett volna;

2. ha a költői ritmus és kadencia megkövetelte, miként az ősrégi énekekből eredő közmondásoknál; így a következőben, a melynél a ritmus első olvasásra szembe ötlük:

Izdune mungadu
aszia kurrageja
nidun ungado
aszazu kurra.

magyarul: Elmégysz, kifosztod — az ellenség földjét — eljött, kifosztotta — földedet, az ellenséget;

3. ha az állítmánynak több tárgya van, a mit különösen a bűvös mondásoknál látunk.

Midőn a mondat alanya határozottan ki van fejezve és nem értődik alattomban az igében, mindig az első helyet foglalja el a mondatban. A szumir szókötéstanak egyik sarkalatos alapelve, hogy a meghatározó mindig a meghatározott után következik.

A tulajdonító esetben levő főnév az alany után következik, hogyha az utóbbi ki van fejezve és megelőzi a tárgyesetet. Ez a szabály lehetővé teszi, hogy a tulajdonító esetet egyszerűen a helyzet által, esetrag alkalmazása nélkül fejezzük ki. Ez alul azonban van egy fontos kivétel. A régi szumir királyoktól ránk maradt föliratokban az istennek, a kinek a fölirat szól és összes epithetcon-jainak megtisztelő hely jut s a fölirat mindig ezzel a névvel kezdődik, jóllehet tulajdonító esetben van, utána pedig a királynak, az ajánlás szerzőjének neve következik, noha ez a mondatnak alánya. Az isteni névnek juttatott tiszteleti hely aztán annyira szabálylyá válik, hogy még csak esetregra sincs szüksége a tulajdonító eset kifejezése végett. Az ige csak a második mondatban következik.

Az inesszivusban vagy az illativusban levő szó, a mely a mondat tárgyára vonatkozik, az ige előtt vagy az után is állhat, de az előbbi gyakoribb.

Az instrumentális a tárgy és az ige közé kerül. Hogyha két egymás után következő te inesszivussal végződik, úgy az elsőt az instrumentálissal kell fordítanunk. De az instrumentális visszanyeri rendes helyét, hogyha két egymás után következő szó közül az egyik az inesszivusban, a másik pedig az instrumentálisban van; ilyenkor az inesszivusban levő szónak nincsen esetragja annál a szabálynál fogva, hogy az inesszivne, a mikor értékét helyzete adja meg, meg-

előzi a mondat összes elemeit, az alany kivételével, sőt néha még azt is.

A függő mondat a főnév után következik, a melytől függ. Ez ellenkezik ugyan a finn-ugor és a török-tatár nyelvek sorrendjével, de a függő mondat helye mindig viszonyban van a sajátító és a melléknév helyével. Azoknál a finn-ugor nyelveknél, a melyek megkülönböztetés nélkül az alany elé vagy mögé tehetik a sajátító esetet vagy a melléknevet, mint a votyáknál, a függő mondatot tetszés szerint előre vagy hátra tehetjük. Míddőn a szumirban a függő mondat oly igét tartalmaz, a mely a mondat többi elemeit dominálja, úgy az ige mindig ragozott részesülőben van. Ebben az esetben visszamutató, névmással kezdődhetik (embereknél *mvlu*, tárgyaknál *gár*) és az alany mögé kerül, a melytől függ. A függő mondatban a részesülő helyébe grat-val végződő melléknevet is alkalmazhatunk, de ebben az esetben nem maradhat el a bevezető visszamutató névmás. Ebből látható, hogy az alapelv itt az, hogy ne mondjuk: *az ember, a ki tesz*, hanem: *az ember, a ki tevén*, vagy: *az ember tevén* vagy: *a tevő ember*. Hasonló esetben a többi turáni nyelvekben is ezt a szabályt alkalmazzák.

A közbevetett mondat sokszor *ua (va)* kötőszócskával kezdődik. Az ily módon bevezetett mondat függő mondat is lehet, ha aaa alanyra vonatkozik, de ebben az esetben csupán melléknévből vagy főnévből állhat, a *lenni* ige alattomban értődvé;

így: *é ua kiakeni* a templom — is —szentélye, azaz: a templom, a mely szentélye; épp így lehetne mondani: *é gár kiakaeni*, a templom, a mely szentélye; *an mulu gál*, isten, a ki nagy.

A szumir nyelv szellemének teljesen ellené van, hogy a függő mondat megelőzze azt a szót, a melyre vonatkozik, de azért mégis előfordul s ilyenkor *mulu* vagy *gár* névmással kezdődik a mondat. Ebben az esetben ezt mondjuk: a ki tesz valamit, az ember stb. vagy: tevén valamit, az ember stb.

Két függő mondat rendszeren egyszerűen egymás mellé helyeződik; kötszó alkalmazása ebben az esetben nagyon ritka.

Ezek a rendszeren változás; alá nem eső szófüzési szabályok, a mint látható, rendkívül egyszerűek és magukon viselik a legrégibb őskor jellegét. A szumir, a mely igéjét annyira tudta fejleszteni, hogy még a leghalványabb árnyalatokat is ki tudta vele fejezni, megtartotta teljességgel kezdetleges és majdnem elemi szókötését. Egészen vissza lehet vezetni a determinálónak a determinált mögé való helyezéséig, a turáni nyelveknek eme sarkalatos elvéig, a mely e nyelvek egész nyelvтанát karakterizálja. A mandsu nyelv még mia is ősi eredetiségében megtartotta ezt az elvet s annak ellenére, hogy másként helyezi el a sajátító esetet és a melléknevet, bámulatos hasonlatosságot mutat a szumir szófüzéssel. Ettől az egy ponttól eltekintve, valamennyi főbb szabály mind a

két nyelvben teljesen ugyanaz. Az óriás időbeli és térbeli köz mellett is meglepő hasonlatosságot találunk a szumir és a turáni nyelvek mekanizmusa között, de ez a hasonlatosság természetesen legnagyobb azzal a nyelvvel, a mely legjobban megőrizte kezdetlegességét és eredetiségét és a mely ebben a kezdetleges állapotában és elszigeteltségében megmaradt egészen a mi napjainkig. Ez az oka annak, hogy a mandsu szókötéstan ma is rendkívül egyszerű és legközelebb esik a szumirhoz; ez az oka annak, hogy mind a két nyelvben találkozunk a személytelen igeragozással, a melynél az alanynak nincs szüksége személyes névmásra, és ez az oka annak, hogy a mandsu főnév, miként a szumir (és mint előbb kimutattuk, a magyar is három esetnél), nem szorul esetragokra s a szó helyzete által fejezi ki az esetet. A legrégebb Ur országbeli királyok fölirataiban úgyszólván egyetlen esetragot sem találunk (az inesszivus kivételével, a mely még akkor *te* volt), holott a prepozitív igeragozás már akkor teljeseit, ki volt fejlődve; az esetragokkal való hajtogatás csak később fejlődött ki s ha a korban egymásután következő emlékeket tanulmányozzuk, úgy egész határozottan megállapíthatjuk a szumir nyelv fejlődésének egyes korszakait.

A szumir szókötésnek legszembeötlőbb és legeredetibb jellemvonása, a mely egészen eltérő fizionómiát ad neki az ókornak valamennyi többi nyelvtől: az agglutinatív irány hatalma, a mely

ebben a tekintetben még a magyar nyelvet is meghaladja. Teljes mellékmondat, hacsak nem ige-mondat, egészen úgy hajtogatható, mint egy összetett szó. A szumir nyelvnek ezt a tendenciáját legjobban fejezhetjük ki ezekkel a szavakkal: A sajátító esetet követelő vagy melléknév által kísért főnév névmásai és esetragjai nem maga a főnév után, hanem a sajátító eset vagy a melléknév után tételnek; még a sajátító eseteit is, a mely a főnév és az esetrag közé kerül, melléknév kísérheti, a mely még mindig elveti magától a ragot. Ez a szabály kizárólagosan csakis az urál-altáji nyelvekben alkalmazható, holott az áriái és a sémita nyelvek szellemével egyáltalában nem fér össze. A szumirban az agglutináció összes elemei érintetlenek maradnak, sem meg nem változnak, sem meg nem csonkulnak. Vegyük ezt a példát: *buzichi án galgalenaia* (a nagyon nagy istenek áldásában), szó szerint: áldása istenek nagyon nagyokban; vagy ezt a másik példát: *namszil tur szakniku* (idősebbik fia életének megóvásaért), szó szerint: életmegóvás fiú idősebbikéért; itt a melléknév által kísért alany: *tuvr szak*, egészen különálló kis csoportot alkot, a mely a nagyobbik csoportban bennfoglaltatik, a mely azonban mégis annyira megtartja egyéniségét, hogy külön birtoknévmást kap. Egyszóval, a szumirban a közös raggal összekötött polyszintetikai csoport közbevetett külön szavakból alkotott mondat marad, a melyet új fajtájú egységben ragoznak.

Egyébiránt már fõntebb elmondottuk, hogy vannak finn-ugor nyelvek, a melyeknél tökéletesen ugyanezt a szabályt látjuk; így a csere-miszben és a zirjénben, a hol, midőn egy melléknév egy főnévhez járul, vagy midőn egy főnév egy általánosabb főnevet specializl, a minősítő a minősített mögé kerül, miként a szumirban a melléknév a főnév mögé és csoportosításuk anynyira szoros, hogy egyetlen szetett szónak lt-szanak és hogy csupán egy esetragot kapnak, a melyet a minsítetthez illesztenek. Így a biblia cseremisiz fordításában olvassuk: *oszpod jumam tininami*, az Úr, istened; vagy: *oszpod Jizuszcw, kepsmij ur* Ur Jézusnak teste, vagy: *tolen Gevszema-mama szolaska*, eljött Getzemne faluba. Ezek a példák, miként mtagyar fordításukbl láthatjuk, a magyar nyelvre is tökéletesen ráillenek. Oly esetben, a midőn nem rag, hanem utószócska fejezi ki a csoportosított szavak viszonyát, elég, ha ezt a szócskát csak egyszer teszzük a mtaidat el; így a zirjén bibliafordításban: *aszlasz Filipp vk gtir Irodiada vszrvd*, szó szerint: Fülöp testvéred feleségének, Herodisznak okáért.

Valamennyi finn-ugor nyelvben sarkalatos szabály a melléknév hajtogathatatlansga. A szumirban ennek ellenkezőjét látjuk ugyan, de ez onnan van, hogy ebben a nyelvben meg van fordítva a főnév és a melléknév sorrendje s így itt ugyanennek a törvénynek megfordított alkalmazását látjuk. ltalnos alapelv az, hogy a főnév

és mellékneve annyira összeforr, hogy mind a kettő beéri egyetlen esetraggal s ezt az esetragot a kettő közül az kapja meg, a mely második helyen áll: a finn-ugor nyelvekben a főnév, a szumir nyelvben a melléknév.

Az összes finn-ugor nyelvek bizonyos fokig csirájában föltüntetik az agglutinációt, a mely a ezumirban oly nagyon kifejlődött és állandó szialbálylyá lett. Az eltérés csupán a közös tendencia eredményeinek többé vagy kevésbé elterjedt alkalmazásában mutatkozik.

Midőn tárgyak csoportja, bármily hosszú is, ugyanegy esetben van, mégha e csoport mindegyik szavát mellékhév vagy tőle függő sajátító kísérné is, az egész egyetlen poliszintétikai csoportnak tekintendő, a mely ugyanama szabályok alá esik, mint egy valóságos összetett szó s a helyett, hogy a csoport minden egyes szavához esetragot függesztenénk, ezt az esetragot csupán az egész csoport végére teszszük. E végből azonban szükséges, hogy az ugyanegy csoportba összeillesztett szavak egyszerűen, minden kötőszócska nélkül következzenek egymásután, mert a kötőszócska közbeszúrásával azonnal több különböző mondatrésze szakítanók a csoportot és mindegyikének a végéhez oda kellené illesztenünk az esetragot A most ismertetett elv következtében az ajánló föliratok fején az istenség összes, bármily nagyszámú címeinek fölsorolása az istenség nevével együtt egyetlen csoportot alkot, a melynek

agglutinativ egységét a fősorolt szavak utolsójához függesztett tulajdonító eset ragja: *ra* jelöli meg, míg ha az ilyen módon egybecsoportosított címek némelyike magában teljes mellékmondatot alkot is. íme néhány példa:

Ud enu gál án-kia kilálmach ánunna Udun(ki)ma szüla ungalanir Bumaburiasz, magyarul: A napnak, az ég és a föld nagy urának, a legfőbb fentartóniak Larza élő Szellemének, királyának, Burnaburiásznak; szó szériát: Nap-, úr nagy az ég és a föld-, fentartó legfőbb-, szellemi Larza élő-, királya-, Burnaburiáseiak.

Uru-ki ungal kurra wngaianir Kurigalzu, magyarul: Az istennek, a ki megvilágítja a földet, a Kelet királyának, az ő királyának, Kurigalzumak'; szó saeirint: Megvilágító a föld-, királya a Kelet-, saját királya-, Kurigalzunak.

Dingiri nim charszak meturchik idakée munszukubi taarak En-zuna nümener Kudur-matug unuda Jamutbala tur Szimtisühah ua Rim-Aku tární sziba imtvk Mul-ge(ki) kusza Urun(ki)ma ungal Udim(ki)rna ungal kiengi Akkadge, magyarul: Az istennőnek, a hegy úrnőjének (latárnak), a ki tiszteletet gerjeszt, a ki föl-emeli aat, a ki neki áldozatot hoz, a gyarapodás ura (Szin, a hold istene) leányának, Kudur-Mabugnak, Jamutbal vidéke uralkodójának, Szimtisühah fiának és Rim-Akunak, az ő fiának, Nippur dicsőséges pásztorának, Ur intézőjének, Larza királyának, Akkád vidéke királyának: sad sze-

rint: Az istennő — úrnő — a hegy — gerjesztő — tisztelet — fölemelő — áldozathozsója — leány — az 4- gyarapítója — leány+ukfnlak — Kudur-Mabug — uralkodó — Jamutbal — fiu — Szim-tiszilhak — és — Rim-Aku — fia — pásztor — dicsőséges — ifippur — uralkodó — Ur — király Larza — király — vidék — Akkád fölött.

Ha az esetrag helyében a különböző isteni címek felsorolása után különülő utószócskát látnánk, úgy olyan sízerkeet állna előttünk, a mely a legtöbb urál-altáji nyelvbeni használatos; de szándékosan választottam ezt a három, példát, a mtely minden kétségjet kizár a ragok természetét illetőleg, mert különösen ebben nyilvánul a szumir szófűzéstan eredetibe.

Sayce a *Journal of philology*-ban közölt cikkében azt mondja, hogy a turáni nyelvek összehasonlításánál ma még nincsen más kulcsunk, mint az eigyszerü hasonlatosság és a következtetési Még nem állapították meg azt a törvényt, a mely lehetővé teszi, hogy tudományos biztossággal kövesük ugyanama szógyöknek a különböző nyelvekben való módosulásait. De nemesak a szókinés korlátolt, hanem a nomád népeknél az egyes szavak is folytonos változásoknak vannak alávetve. Az elszigetelve fejlődő nyelveknél, mondja *Müller Miksa*, az egyéni sajátosságok oly jelentőséget ölthetnek, hogy teljesen megváltoztatják a nyelvtnak és a szótárnak látszólagos felszínét. Hogyha

egyszer az agglutináció munkája megkezdődött és hogyha nincs irodalmi vagy társaság, a mely azt bizonyos korlátok közé szorítja, úgy két szomszéd-falu alig néhány nemzedék után nem fogja többé egymást megérteni. Ez történt Amerikában, Kína és India határán és északi Ázsiában, a hol az o«z-tyákok, noha ugyanegy nyelvet beszélnek, annyi külön formát és szót teremtettek, hogy tiz-tizenöt mérföld távolságban élő emberek alig tudják egymást megérteni. A nomád törzsek beszédje bizonyos megszabott körben mozog és annál a nagy könnyűségnél fogva, a melylyel folytonosan új szavakat képeznek, könnyen érthető, hogy két szomszéd rokon törzs alig néhány emberöltő után alig vagy éppenséggel nem fogja egymást megérteni. Ehhez járul még az apróbb törzsek folytonos vándorlása, a Közép-Ázsiában minduntalan bekövetkező politikai változás, a számtalan kölcsön vett szó, a melyet a saját régi szótárukat mindig elvetni kész törzsek az idegen népfajok szókincséből merítettek, és ha mind ezt figyelembe vesszük, úgy legfeljebb azon az egy dolgon lepődhetünk meg, hogy a különböző turáni nyelvekben még mindig annyi, közös szógyököket találunk. Ha most megkíséreljük a szumir szókincsnek a különböző modern nyelvekkel való összehasonlítását, úgy a nehézség még jobban fokozódik. Nemcsak óriás, szinte megfoghatatlan időbeli és térbeli köz mutatkozik attól a vidéktől, a hol a különböző tunguz tájszólásokat beszélnek,

egészen Káldeáig, hanem a társadalmi viszonyok különbözősége is fönnforog, a melynek hatása sokkal jelentékenyebb volt, mint ahogy ma meg tudjuk ítélni. Oly népnek nyelvével, a mely kiváló helyet foglalt el a civilizáció megalapításában, a mely tudományos. Írásrendszert talált fel és virágzó világbirodalmat alapított, össze kell hasonlítanunk szétszórt barbár és nomád hordák nyelvét. És még így iő bámulatba ejt ama szavak nagy sokasága, a melyek egymáshoz hasonlítanak a szumirban és a modern turáni nyelvekben. Legérdekesebb az, hogy a hasonló szók a legközönségesebb tárgyakat jelölik meg és hogy a rokonság elsősorban a legkifejezettebb turáni nyelvekkel, ezek közt különösen a magyarral állapítható meg. A finnugor nyelvekkel és kiváltképpen a magyarral való rokonság hasonlíthatatlanul nagyobb, mint. a török-tatárral, noha sok űzöt találunk, a melynek úgy a szumirban, mint a törökben ugyanegy gyökere van, de erre az analógiára a magyarban és a törökben is számtalan példánk van.

Példák beszélnek s mielőtt áttérünk a szumir szókincs közlésére, szükségesnek véljük néhány példával igazolni, hogy a legközönségesebb és legegységesebb szavaknak a szumirban és a finnugor nyelvekben ugyanegy közös gyökerük van. Lássuk ezeket a példákat, a melyek minden magyaráznál jobban győzhetnek meg mindenkit eddigi állításaink igazságáról.

Szumir: *pil*. Magyar: *fül*. Protoméd: *peri*.
Lapp: *beele*. Zirgén: *pel*. Votyák: *pel*. Mordvin:
püe. Cseremisiz: *peles*. Osztyák: *pet*. Vogul: *pel*.

Szumir *tim* (tam). Magyar *tó*. Zirjéai: *ti*.
Osztyik: *teu*. Vogul: *tuó*.

Szumir: *szár*. Magyar: *szél* (Ráad). Finn:
szúrje. Észt: *szórva*. Zirjén: *cela*. Mordvin: *cvr*,
szire, *szir*. Cseremisiz: *szir*, *szőr*. Osztyák: *szil*,
szül. Vogul: *szél*, *szil*.

Szumir: *id*. Magyar: *itt*. Protoméd: *it*.
Votyák: *inti*.

Szumir *ad*, *adda*. Magyar: *atya*. Protoméd:
atu, *adda*, Lapp: *attye*. Vogul: *ataj*. Cseremisiz:
etye. Osztyák: *ata*.

Szumir: *aj*. Magyar: *agg*. Finn: *eij&*
Lapp: *aija*. Zirjén): *aj*. Vogul: *jaj*.

Szumir: *ar*. Magyar: *orr*.

Szumir: *szi* (szilim). Magyar: *szem*. Finn:
szúrne. 'Eszi: *szüm*. Lapp: *caime*. Zirjén: *sziru*
Votyák: *szin*. Mordvin: *szeime*. Cseremisiz:
szinze. Osztyák: *sziem*. Vogul: *szem*.

Szumir: *szá*, *szí*. Magyar: *szív*. Finn: *szi-*
den. Észt: *szüdde*. Zirjén: *szolem*. Votyák: *szü-*
lém. Mordvin: *szedei*. Cseremisiz: *szim*. Osztyák:
szemm. Vogul: *szim*.

Szumir: *huzu*. Magyar: *hus*. Moirdvin:
kishe. Osactyák: *kosszem*.

Szumir: *gir* (hasítani). Magyar: *gerezd*.
Finn: *horo*. Zirjén: *ger*.

Szumir: *hal*. Magyar: *hal*. Finn: *hala*.

Észt: *hala*. Lapp: *guole, kuele*. Votyák: *kala*.
Mordvin: *fari*. Cseremisiz: *kői*. Osztyák: *kul*. Vo-
gul: *kul, chul*. Mongol: *kai*.

Szumir: *til*. Magyar: *téli*. Protoméd: *tar*.
Finn: *tejszi*. Észt: *teisz*. Lapp: *tevasz*. Zirjén:
tir. Votyák: *tir*. Osztyák: *tet*.

Szumir: *chal* (ölni). Magyar: *halni*. Finn:
kuolen. Észt: *Jcólen*. Zirjén: *hula*. Votyák: *haló*.
Mordvint: *kulin*. Cseremisiz: *kolem*. Osztyák: *kar*
dem, chadem. Vogul: *kaiem*.

Szumir: *tur* (gyermek). Magyar: *sarj*.
Protoméd: *tar*. Finn: *ter* (csak a *ti-ter* (leány)
szóban van még hasmálatban). Mordvin: *czora*,

Szumir: *nab*. Magyar: *nap*. Osztyák: *nai*.

Szumir: *uru* (him, férfi). Magyar: *ur*.

Szumir: *ttrud*. Magyar: *réz*. Finn: *rauta*
(vas). Észt: *raud*. Lapp: *route*.

Szumir: *achtu*. Magyar: *okádni*. Finn:
okszeman. Osztyák: *achtem*.

Szumir: *chulam*. Magyar: *hallani*. Finn:
kvfen. Észt: *kulen*. Lapp: *guttat*. Zirjén: *küa*.
Votyák: *kilo*. Mordvin: *kulan*. Cseremisiz: *kolcm*.
Osztyák: *chudem*. Vogul: *kuol, kul*.

Szumir: *adama*. Magyar: *áalom*. Lapp:
odem. Zirjén: *on*. Votyák: *um*. Mordvin: *udomsz*.
Cseremisiz: *om*. Osztyák: *adem, odam*. Vogul:
ulem.

Szumir: *tab*. Magyar: *tap-(osztani)*. Finn:
tapán. Észt: *taban*. Lapp: *tapaiet*.

Szumir: *has*. Magyar: *hasítani*. Votyák: *kaczi*. Osztyák: *kaczech*. Vogul: *készei*.

Szumir: *sar*. Magyar: *sor*. Finn: *sorea*. Észt: *sora*. Zirjén: *zor*. Votyák: *zir*. Osztyák: *sur*. Vogul: *sir*.

Szumir: *chir*. Magyar: *hir*. Finn: *kirjun*. Észt: *kirun*.

Szumir: *an* (ég, isten). Zirjén; *jen* (isten). Votyák: *in* (ég), *inmar* (isten). Szamojéd: *a, na*.

Szumir: *mi* (vij). Magyar: *éj*. Finn: *jó*. Észt: *6*. Lapp: *ija*. Zirjén: *voj*. Votyák: *üj** Mordvin: *ve*. Cseremisiz: *jut*.

Szumir: *ária* (folyó, folyás). Magyar: *ár*. Finn: *jervi* (tó). Észt: *jerv*. Lapp: *javrre*. Cseremisiz: *jer*. Mordvin: *erke*. Saalmojéd; *jeuro*.

Szumir: *aláka* (láb). Magyar: *gyalog** Finn: *jalka*. Észt: *jalg*. Lapp: *juólke*. Cseremász: *jal, jol*.

Szumir: *char, kar*. Magyar: *ökör*. Finn: *herke*. Észt: *herg*. Lapp: *hergge*. Zirjén: *kör*. Osztyák: *kar, char*. Vogul: *kar, char*. Szamojéd: *kuru*. Török: *öküz*. Burját: *erekur*. Tunguz: *hvikur, ukur*.

Szumir: *gisdin*. Magyar: *kecske*. Észt: *kicz*. Votyák: *kecs*. Tatár: *kéje*.

Szumir: *lam*. Magyar: *lengni*. Finn: *lennen*. Vogul: *lem*.

Szumir: *gum, chum* (férfi). Magyar: *him*. Zirjén: *komi*. Osztyák; *chui*. Vogul: *kum, chum*.

Szumir: *nené* (anya, néne). Magyar: *néne*.
Votyák: *anaj*. Osztyák: *ana, ane*. Vogul: *m*.

Szumir: *unu* (lakás, székhely). Magyar: *hon*. Finn: *huone* (ház). Ész: *honé*. Lapp: *huona*.

Szumir: *uru*. Magyar: *vár, város*. Proto-
inéd: *urun*.

Szumir: *Jcar* (kerítés). Magyar: *karó*.
Finn: *kari*. Ész: *kari*.

Szumir: *sutul*. Magyar: *csatolni*. Finn: *si-
toa*. Ész: *siduma*. Lapp: *csadnat*. Mordvin:
sódon.

Szumir: *nam*. Magyar: *nem* (minőség).
Protoméd: *niman*.

Szumir: *túra* (gyenge, törekeny). Magyar:
törni. Finn: *törri*.

Szumir: *akku*. Magyar: *agg*. Protoméd:
yikku. Finn: *ukko*. Osztyák: *ika, iga*.

Szumir: *anan*. Magyar: *enni*. Finn: *cm-
nan*. Mordvin: *andam*.

Szumir: *kat*. Magyar: *kéz*. Finn: *kete*,
Ész: *keszi*. Lapp: *ket, kiét*. Votyák: *ki*. Mord-
vin: *ked*. Cseremis: *ket, kid*. Ósattyák: *ket*. Vo-
gul: *kat*.

Súlyt fektettem arra, hogy csupa olyam sza-
vakat válasszak ki, a melyek több rokon nyelvben
fordulnak elő s a melyek ennélfogya kétségbe-
vonhatatlanul az urál-altáji nyelvcsaládhoz tar-
tozó nyelveknek közös szókinését alkotják. Szá-

mos más példát, a melywnknél a magyarral való közeli rokonság szembeötlő, a következő fejezetben fogok közölni, A föntebbieken kívül még nagyon sok példát idézhettünk volna, a melyeknél ma már bajos ugyan a magyarral való rokonságit megállapítani, mert az évezredek folyamán a megfelelő szavak kivesztek a nyelvünkből és mások kerültek helyükbe, a melyek azonban még ma is megvannak más, a magyarral közeli rokon nyelvekben; így pl.: *gal* (nagy) ma már csak a zirjén *Icai* szóban van meg; a *Ica* (stzáj) rokon szava a cseremisiz *ho*, a hol ugyanazt jelenti; ilyen továbbá a *gu* (árok), a melyet votyákul és zirjénül is *gu-gült* mondanak. De mindezekre a dolgokra nem akarok most részletesebben kiterjeszkedni; céloznak teljesen elegendő a föntebb közölt néhány példa, a mely még a kételkedőket is meggyőzheti a szumir és a magyar nyelv rokonságáról. Az összehasonlító nyelvtudomány föladata lesz, hogy azt, a mit itt csak mjegpenditettem, alapos tanulmányozás tárgyává tegye s az enyémmel alaposabb tudománynyal és nagyobb ismeretekkel világosságot vessen erre a bennünket magyarokat első sorban érdeklő kérdésre.

A föntebbiekből világos, hogy a szógyökök, különösen az egytagúak, közösek az összes uráltáji nyelvekben s így a szumirban is. Az idézett példák erről meggyőzhetnek ugyan mindenkit, de azért mégis a nagy gyűjteményből, a mely rendelkezésünkre áll, közöljük még a következőket:

<i>Finn-ugor szógyökök:</i>	<i>Szumir szógyökök:</i>
<i>kai, kit</i> (has-it, kés)	<i>kut</i> (vágni, hasítani)
<i>kir, hir</i>	<i>kir</i> (hir, szó)
<i>kor, kér</i> (kérni)	<i>km</i> (kérni, szerezni)
<i>kon, ken, gen</i> (egyenes, i-gen-es)	<i>gin, gen</i> (egyenes)
<i>tar, túr, ter</i> (tarolni)	<i>tar</i> (letarolni, levágni)
<i>kar, kor, ker</i> (kerek, kör)	<i>char</i> (kör)

A szógyökök hiasonlatosságára különösen azért fektetek nagy súlyt, mert ma már jóformán csak ezek nyújtanak módot a rokonság, megállapítására. A szumirt oly óriás időköz választja el a még ma is élő nyelvektől, hogy valósággal csodaszámba megy, hogy a rokonság még ennyire is fönn tudta magát tartani. A mi pedig az ezekből a gyökökből származtatott szavakat illeti, nagyon természetes dolog, hogy mindegyik nyelv az évezredek folyamán önállóan, egymástól függetlenül s egymásra ügyet nem vetve, fejlesztette azokat s így történt, hogy a ma élő urál-altáji nyelvek egyre jobban távolodnak eredeti típusuktól, az ősi eredetiségében megjegecesedett szumir nyelvtől,

Ezzel befejeztem a szumir nyelvtani ismeretét. Gondosan kerültem minden kockáztatott tétel fölállítását, nehogy olyan színben tűnjek föl, mintha a rokonságot mindenáron meg akarnám állapítani, hanem ellenkezőleg, minden állításomat, a mennyire a szumirológia mai állása megengedi, bebizonyítani igyekeztem és súlyt fektettem arra, hogy előadásom a matematika bizonyosságával hasson. Kimutatni iparkodtam, hogy a hangtan, a nyelvtan és a szóegyezés szempontjá-

ból eltagadhatatlanul közeli rokonság áll fenn a szumir és a magyar közt, hogy ez a rokonság sokkal nagyobb, mint a magyar és bármely más élő nyelv között és már most csak az van még hátra, hogy az eddig ismert szumir szavak gyűjteményét közöljem, a mely talán szintén hozzá fog járulni a kételkedők meggyőzéséhez.

Előre bocsátom, hogy ha már a szumir-nyelvtanról előadottak mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a magyar nyelvtannal való rokonságához semmi kétség sem fér, úgy a következő, a szumir szókincsről szóló fejezet a legutolsó kétséget is el fogja oszlatni e rokonság iránt; pedig a szókincs dolgában is még csak a kutatásnak legelején vagyunk és Asszurbanipál szótárai nélkül még jóformán semmit se tudnánk. Úgy volnánk a szumir szavakkal, mint az etruszokkal; ezer meg ezer számra vannak előttünk, de eddig alig tudtak közülök csak egy-kettőt is megfejteni.

IV.

A szumir szókins.

Az előző fejezetben, azt hiszem, elég meggyőzően sikerült bebizonyítanom, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja és hogy ebben a nyelvcsaládban a magyar nyelvhez áll legközelebb. Az óriás időbeli hézag ellenére is, a melyet a ma rendelkezésünkre álló anyaggal sehogysem tudunk betölteni, annyi az azonosság, s a hol eddig nem mehetünk: a rokonság és a hasonlatosság, hogy egyáltalában kétaég sem férhet, állításunk igazságához, sőt sokkal méhezebb volna állításunknak ellenkezőjét bebizonyítani. Persze egészen másként állna a dolog és a mi föladatunkat is jelentékenyen megkönnyebbitené, hogy ha azt az időbeli hézagot, a mely a szumir nyelv kiveszése éa a magyar nyelv föltűnése közt fönnáll, be tudnók tölteni. Hogyha ez sikerülne, úgy a legtermészetesebb módon, minden okoskodás nélkül, előttünk állna a két nyelvnek azonossága vagy közeli rokonsága.

Csakhogy a bizonyításnak ez a legegyszerűbb módja nem áll rendelkezésünkre és csak azt tudjuk, hogy milyen volt a szumir nyelv ezelőtt öt- vagy hatezer esztendővel és milyen volt a magyar nyelv mondjuk: ezelőtt ezer esztendővel s az így támadt mégy-ötezer évi hézagot, legalább ez idő szerint, semmivel sem tudjuk betölteni. Meglehet azonban, hogy idővel segítve lesz ezen a bajon. Hiszen a szumir nyelv fölfedezése is olyan dolog, a melyre ezelőtt ötven esztendővel még senkisémm volt elkészülve és íme, ma már ismerjük a nyelv szerkezetét, szókincsének egy részét és történetéből egyet-mást, Ki tudja, hogy a régi Babilónia és Perzsia területén; nagy szorgalommal és hozzátehetjük: nagy szerencsével folytatott ásások még miket fogjak napfényre deríteni? Ki tudja, nem fog-e sikerülni azokat az összekötő kapcsokat megtalálni, a melyekkel megállapíthatjuk, hogy mi történt a szumirokkal leigázásuk után és a magyarokkal világtörténeti szereplésük előtt?

Ne felejtsük el, hogy sok évezreddel ezelőtt az urál-altájiak domináltak az ó világion; az övék volt egész Ásia, csupán Arábia és a két India kivételével, századokon keresztül ők uralkodtak Egyiptomban és a legújabb tudományos földérítés szerint Európában is virágzó államokat alapítottak. Tanúság rá az etruszk nép, az urál-altáji népcsaládnak ez a rendkívül tehetséges és művelt faja, a mely évezredekön keresztül uralkodott Itáliában és a melytől a barbárként be-

özönlő rómaiak műveltségüket vették. Tanúság rá a baszk nép, á mely Spanyolországi északi és Franciaország déli részén mind e mai napig meg tudta őrizni ősi eredetiségét éa bizonyság rá a finn nép, a mely ősi idők-től fogva minden külső befolyástól menten megtartotta nyelvét és szokásait.

Az már kétségtelenül megállapított dologi hogy évezredekkel ezelőtt, a mikor az áriái és semita népek még nomád életet folytattak és semiben sem különböztek a vad népektől, az uraltáji népek a kultúrának igen magas fokán voltak. Erről tanúskodnak a szumirok, a protomédok és sok más kisebb-nagyobb urál-altáji nép, a mely sok évezreddel ezelőtt ismerte az írást és ápolta a művészeteket s a melyektől a helyükbe lépett áriaiak és sémiták kultúrájukat vették. Erről tanúskodnak a kínaiak, a kik számos évezreddel czlött alapították meg államukat s a kik ősrégi idők előtt maguktól találták föl az írást és oly fokig fejlesztették eredeti, minden külső befolyástól ment művészetüket, hogy még mia is csodálatra készítetik az európaiakat. Erről tanúskodnak a japániak is, a kik szintén számos évezreddel ezelőtt kerültek szigetbirodalmukba, a hol az ő sajátos eredeti kultúrájukat tovább fejlesztették. Csak néhány évtized óta kezdik fölvenni az európai kultúrát, a mit sajnálnunk kell, mert abban a mértékben, a melyben Japánban az európai civilizáció terjed, ugyanabban a mértékben pusztul egy ősrégi ural-

altáji kultúra és a fölkelő nap birodalmában ugyanazt a processzust látjuk végbamemni, a mely évezredekkel ezelőtt Mezopotámiában és Elő-Ázsiában ment végbe. A legérdekesebb példák egyike erre Palesztina, a hol eredetileg szintén urál-altáji nép lakott s a legújabban megkezdett ásások özönivel hozzák napvilágra az ősrégi urál-altáji emlékeket. Mózessel s az ő halála után Jósuával élükön a zsidók elfoglalták ezt az urál-altáji országot s a részben lenyűgözött, részben elpusztított néptől vették át az akkor általános urál-altáji kultúrát. A régi lakosság nyoma egészen kiveszett; csak a hegyek és a folyók nevei maradtak meg. így például a *Jordán* és a *Tábor* neveket semmiképpen sem tudjuk sémita eredetre visszavezetni, míg ellenben urál-altáji eredetük kétségbe sem vonható.

Az évtizedek óta folytatott ásások már nagyon sok érdekes és nevezetes dolgot hoztak napvilágra; egészen megváltoztatták az őskorról alkotott fogalmunkat és a megszokottól nagyon is eltérő világításban tüntetik föl az urál-altáji népek ősrégi kultúráját. De mi az eddig elért eredmény ahhoz képest, a mit még csak a jövő munkálkodástól várhatunk? A mezopotámiai kutatás is még csak legelején van és tömördek sok kincset, tudományos és anyagi értelemben véve, rejt a kétfolyamköz földje. És hol van még Elő-Ázsia, Fönícia, Palesztina, hol Perzsia? Ha majd mindaz napvilágra kerül, a mit ma

még évezredes sötétség takar, csak akkor lesz itt az ideje annak, hogy amaz ősrégi urál-altáji népek történetét, fejlődésük menetelét, kultúrájuk fokozatos emelkedését minden kétséget kizáróan megállapítsuk és kimutassuk, miképpen származott át ez a kultúra oly népekre, a melyek addig barbár vadságiban tengődtek. Az eddigi ásások is nagyon sok fontos dolgot derítettek ugyan ki, de ez semmisem ahhoz képest, a mit a jövődő kutatástól várunk.

A jövődő kutatás helyeit jóformán még nem is ismerjük. Az a föld, a hol kezdettől fogva mindig és kizárólagosan urál-altájiak laktak, ez idő szerint még teljesen el van zárva a tudósok előtt. Kinát értjük, a hol a földtakaró bizonyára még a mezopotámiaiaknál is sokkal érdekesebb dolgokat rejt, a melyek talán legelső sorban volnának hivatva arra, hogy fölvilágosítást adjanak arról a nagy időbeli hézagról, a melyről már többször megemlékeztünk. Kína történetének eredete bizonyára visszamegy arra az időre, a mikor Babilóniában a szumirok uralkodtak és ha módunkban volna, hogy az emberiség legrégebb történetének kútforrásait Kinában kutassuk, úgy fáradozásunkat már a legrövidebb idő alatt bőséges siker jutalmazná. De, fájdalom, Kiria ma még el van zárva a világitól; néhány tengerparti városa inkább a kereskedelem, semmint a tudomány számára van nyitva és még nagyon sok idő fog beletelni, a míg az ősi, urál-altáji kultúráját féltő és

az európaiakra joggal gyanakvó kínaiak meg fogják engedni földükön a tudományos kutatást.

Így vagyunk Japánnal is, a hova könnyebben férközhetnek ugyan az európaiak, nagyobb is a civilizáció, de eddig még csak nem is gondoltak arra, hogy az emberiség őstörténetének emlékeit itt keressék. Pedig ha valamely ország, úgy minden bizonynyal Japán az, a hol a munka szinte elmaradhatatlan sikerrel kecsegtetne. Japán tudvalevőleg a földrengések országa; a föld egyetlen táján sem pusztítanak ezek az elemi katasztrófák oly gyakran és oly erővel, mint éppen itt és tapasztalásból tudjuk, hogy minden nagyobb földrengés el szokta temetni a sújtott vidék ősrégi kultúráját. Nagy földadat várakozik tehát a tudósokra úgy Kínában, mint Japánban, mert mind a két ország számos évezred óta műveit, írni tudó és a kultúrának igen magas fokán levő népeknek volt a hazája. Azok a hatalmas európai nemzetek, a melyek Japánra miár ráhúzták az európai civilizáció köntösét és most Kínával ugyanezt készülnek tenni, hódító hadjárataikban hatalmuk gyarapítása és kereskedelmük biztosítása mellett mellékesen még arra is gondolhatnának, hogy a tudománynak tegyenek szolgálatot és hogy a két ország kormányát rábíráják, hogy területükön engedjék meg a tudományos kutatást. Lám Perzsiában milyen nagy eredményt ért el a francia kormány. Szerződést kötött a sahval, a ki addig hallani sem akart arról, hogy birodalmának földjét kikutassák, és e szer-

zödés értelmében megengedte, hogy az ősrégi városok romjait kikutassák, csak azt kötve ki magának, hogy a kiásott emlékek és kincsek egy részét neki szolgáltatassák át. A francia kormány dicséretes eljárásának máris óriás sikere volt, mert hogy többet ne mondjak, *Hammurábi-nak* négyezer év előtt készült kétszáznyolcvankét szakaszos törvénygyűjteményét a perzsa Szuzában találták meg.

De térjünk vissza fejezetünk tárgyára, a sumir szókincsre, a melynek a sumir és a magyar nyelv rokonságának megállapításánál nem kevesebb bizonyító ereje van, mint a nyelvtannak. Mielőtt azonban ezt a szókincset ismertetnők, szükségesnek véljük a dolgok megértése végett a következőket előrebocsátani.

Az eddig ismert sumir szavak száma meglehetősen nagy és ha igazuk van a nyelvtudósoknak azzal, hogy egy vad nép szókincse alig teez többet három-négyszáz szónál, úgy fogalmat alkotunk magunknak a sumir nyelv gazdagságáról és a sumir nép műveltségéről, a mely már az eddig kiásott emlékek szerint is annyi szóval rendelkezik, hogy bármely fejlett nemzettel fölvehet a versenyt. De a ki a sumir szavakat a magyar szavakkal összehasonlítja, az arra a meglepő tapasztalatra fog jönni, hogy míg e szavak egyrésze egészen magyaros, addig másrésze semmi hasonlóságot se mutat föl a magyarral. Ez a dolog kétségbeejtő volna ránk nézve, a kik a két nyelv rokonsá-

gát akarjuk kimutatni, ha nem ismernők egyszerű magyarázatát. Ez a magyarázat a következő: Asszurbanipál (a görög Szardanapál és a bibliai Aszenáppár) könyvtáraiban, a melyet *Layard* és *Rasszám* Hormuzd 1850-ben ástak ki Kujundsikban, számos agyagtáblát találtak, a melyek tartalmukra, szerkezetükre és összeállításukra nézve semmiben sem különböztek a mai szótáraktól és nyelvtanoktól. Asszurbanipál, a ki a Krisztus előtti hetedik század első felében uralkodott és a kit az egykorú emlékek a tudomány és a művészet nagy barátjának mondanak, szükségét érezte annak, hogy a szumir nyelvet, a mélyet az ő idejében már csak a papok és a tudósok beszéltek, megmentse az utókor számára, és e végből számos agyagtáblán ismertette a szumir szavakat és a szumir nyelvtan szabályait. Ezeket a szótárakat egészen úgy állította össze, a hogyan mi ma szótárainkat készítjük, azaz, az első rovatban közölte a szumir szót, a másodikban annak kiejtését asszír helyesírás szerint, a harmadikban pedig asszír fordítását. E szótárak tanulmányozásából a tudósoknak mindenekelőtt azt sikerült megállapítani, hogy az ékírást nem az asszírok találták ki, hanem a szumiroktól vették át és csak úgy alkalmazták nyelvükhöz, a melyre egyáltalában nem illik. Csak egy példát akarok idézni a sok közül. Szumir nyelven égboltozat: *anna*, amit ékírásban megfelelő ideogrammal fejeztek ki. Asszír nyelven az égboltozat: *samu* (héberül: *samájim*, arabul:

samáun). A mikor tehát ezt az ékírásos ideogrammjelet csupán niint szótagjelzőt használták és nem adták neki az *égboltozat* jelentőséget, úgy mind a két írásrendszerben a neon sémita szumirban és a sémita asszírban, nem *sam* (a *samu* szóból), hanem *an* (az *arma* szóból) volt a hangzó értéke. Ebből pedig megcáfolyhatatlanul kitűnik, hogy a szumirok, nem pedig az Eufrát vidékére hódítóként betörő sémiták voltak az ékírás föltalálói. Minthogy ugyanis az ékírás eredetileg képírás volt, minden egyes, akár szumir, akár sémita-babilóniai föliraton az öeazes hangértékeket vissza tudjuk vezetni a szumir kifejtésnél alapul szolgáló képre.

Azonban Asszurbanipál szótárai még egy más dologról is meggyőzték az aaöziriológokat, arról ugyanis, hogy a szumirok igen sok szavat ideogrammokkal fejeztek ki, azaz az írott szót nem olvasták úgy, a hogyan írva volt, hanem egészen másképpen, a mit csak úgy tudunk magunknak megmagyarázni, hogy az ékírás, mint imént. mondtuk, eredetileg képírás volt. A később ideogrammokkal irt szavakat eredetileg képekkel jelölték meg és midőn utóbb a képek helyébe ékbetűk léptek, ezeket a betűket nem fonetikai értékük szerint, hanem régd jelentőségük szerint ejtették ki. Egy példával érthetőbbé fogom tenni a dolgot. Ha például a szumirok azt akarták írni: A férfi belépett egy házba, úgy egymásután három képet írtak, a mely férfit;

házat és lábat jelentett és az emberek körülbelül megértették, hogy mit jelentenek ezek a jegyek. Szumir nyelven férfi: *mulu*, ház: *i* és belépni: *iu*; azonban a mondat nem így szólott: *mulu i tu*, hanem: *mulu ia an-tu*, a mint mi sem mondanók: férfi ház belépett, hanem névelőt és ragot is alkalmazunk. Így tehát a szumirok nem érték be sokáig ezzel a primitív megjelöléssel, hanem igyekeztek a nyelvtani viszonyt is kifejezésre juttatni. Ha aztán éppenséggel ezt akarták kifejezni: az ember belépett az én házámba, a mi szumir nyelven ennyit teez: *mulu iá-mu an-tu*, úgy kétszerezsen zavarba jöttek, mert miféle képpel jelölhették volna meg a birtokragoknak absztrakt fogalmát (szjumiral: *mu*) *i* Volt azonban a szumir nyelvnek egy képe (hogy eredetileg mit fejezett ki, azt ma már nem tudjuk) a *mu* (név), az *a* (viz) és az *an* (égboltozat) számára; tehát az *a*, *mu* és *cm* nyelvtani elemek helyett ezeket a képeket vetették, a melyeknek eredeti jelentőségét az illető esetben szándékosan ignorálták és így az értelmi értékekből (úgynevezett ideogramimokból) értelem nélkül való hangzóértékek lettek. A fentebbi mondatot: a férfi házámba lépett, így írták le: *férfi ház-víz-név égboltozat-láb*, de távolról sem gondoltak a víz, a név és az égboltozat fogalmára, a melyek most már csak a szavak végzését jelentették. Miután a szumirok ezt a fontos. lépést megtették, ettől fogva hasonló módon minden nyelvtani viszonyt ki tudtak fejezni; úgy tudtak

irni, a hogyan valóban beszéltek és az olvasónak nem kellett találgatni.

Sőt annak a lehetősége is megvolt, hogy bármely idegen nyelvet szumir képjegyeikkel írjanak, a mire később a sémita hódítók benyomulásával alkalom is nyílt, mert ezek szumir íródiákok által saját nyelvükön fölíratokat készítettek és csakhamar maguk is utánozták a szemhatárukon föllépő új tudományt. A fentebbi mondat babilóniai fordításban így szól: *amilu ana biti irub*, a. mit ezekkel az írásjegyekkel írtak le: *a-mi-lu a-na bi-ti i-ru-ub*, a melyeket a szumir *a* (viz), *mi* (éj), *lu* (álom) stb, szavakból, illetőleg ezek kép jegyeiből vettek. Azonban a rövidítésnek is tág tere nyílt és e helyett: *a-mi-lu* és e helyett: *bi-ti* csupán egy jegyet tettek és csak a szumir *mulu* (ember) és *i* (ház) jegyét írták, úgy hogy a fentebbi mondat így szólott: *mulu* (illetőleg az ember képjele) *a-na i* (a ház képjele) *i-ru-ub*, de azért mégis így ejtették ki: *amilu am,a biti irub*. Ebben az esetben azt mondjuk, hogy *amilu* (embcír) és *biti* (ház) nem szótagjelekkel, hanem) ideogramjokkal van leírva. A sémita ékírásban nagyoe sok jel csupán mint ideogram fordul elő, a melyeknek egyáltalMábain nincs is szófcagjértékük; ilyen például *mulu* (ember), a mely a sermita szövegekben mindig *amilu-nak* olvasandó; ezek főképpen azok, a melyeknek eredeti szumir kiejtése többszótagú. Másoknál, mint például *i* (ejtsd:- *bitu*, ház vagy *i* mint írásjel), az össze-

függés dönti el, hogy minek olvasandó. Ebből következik, hogy nagyon sok esetben, az assziriológiai tudománynak mai kezdetleges állapotánál fogva, még nem tudják megállapítani, hogy melyik olvasásmód a helyes.

Így vagyunk a szótagértékekkel is, a melyek kétféle, sőt gyakran három-, négy- és ötféle olvasást is megengednek; így az az ékjei, a melynek értéke *bi*, ezenkívül így is olvasható: *gas, ru, sub*; az *ud* ezenkívül *tam, par, lach* és *chisz* szótagértékkel is bír. Ez a kettős vagy többszótagúság a legtöbb esetben úgy keletkezett, hogy az eredeti képen több azonos vagy hasonló értelmű sumir megjelölés volt; így például *ud* (nap), *bar* (ragyogni) és *lach* (világítani) valamennyi ennek az ugyanegy jelnek a jelentősége. így tehát ennek az egy jelnek nem csak *ud*, hanem *bar, par* stb. szótagértéke is van.

Kezem levő dolog, hogy ennek az urál-áltájjak által föltaalált és később a sémitáktól átvett írásnak megfejtéséé rendkívül sok nehézséggel jár. A meddig Asszurbanipál könyvtáraitól van szó, addig a dolog könnyű, mert ez az asszír király gondoskodott róla, hogy az utókor megtudja, hogyan ejtsék kii a stcumir szavakat és mi a jelentőségük. De sokkal bonyodalmasabb lett a dolog, mióta más sumir szövegeket is kiástak, a melyekhez nincs hozzáadva asszír fordításuk. Itt megakad a tudósok esze, mert nem tudják, hogy milyen kulcs szerint olvassák a sumir szavakat: szótagértékük

szerint-e vagy ideográfiái értékük szerint. Köteteket tesznek; ma már azok a tudományos értekezések, a melyekben az assziriológok ezeket a ma még szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségeket elhárítani igyekeznek, de fáradozásaikat ma még alig koronázza siker ési a jó szerencsére kell bízni, hogy idővel sikerülni fog újabb szumir föliratokat kiásni, a melyek mellé írójuk asszir fordítást is mellékeltetett.

Ezeket szükségesnek véltem előrebecsátani, mielőtt a szumir szókincs ismertetésére rátérek, mert az imént előadottban, azt hiszem, megadtam magyarázatát annak, hogy a szumir szavak egy része miért mutat föltűnő hasonlatosságot a megfelelő magyar szavakkal, míg más részénél a rokonság egyáltalában nemi állapítható meg. A dolog ugyanis úgy áll, hogy a rokonság kiváltképpen azoknál a szumir szavaknál konstatálható, a melyeket Assizurbanipál szótáraiból ismerünk, a melyekből egész bizonyossággal tudjuk, hogy minden egyes szót miképpen kell kiejteni: itt tehát kétség nem foroghat fönn, Ellenben mási föliratokon foglalt szavaknál, a melyek olvasásának kulcsát még nem bírjuk, ez idő szerint csak sötétségben tapogatózunk és a magyarral való rokonságukat csak akkor leszünk képesek egész bizonyossággal megállapítani, ha majd a szuimirológia annyira fejlődött, hogy kiejtésük iránt semmi kétség sem fog többé fönforogni.

Teljesség okáért nemcsak azokat a szumir

szavakat közlöm, a melyeknek olvasása s ennél fogva a magyarnál való rokonsága immár egészen kétségtelen, hanem azokat is, a melyekről még nem tudjuk, miképpen ejtették ki, s a melyek mellé a szumirológok rendesen kérdőjeleket szoktak tenni. A hasonlatosság vagy a rokonság megállapításánál nem megyek annyira, mint számos külföldi tudós, a kik a látszólagos siker kedvéért valóságos merényletet követnek el a nyelv ellen. A rendelkezésemre álló és céloknak megfelelő anyag úgyszólván elég nagy, hogy kockáztatott és inkább nevetséges összehasonlításokra ne legyek ráutalva. Egyébiránt ma még a szumir szavak fejlődésének és alakulásának folyamata nincs megállapítva és meglehet, hogy ha majd a tudósok ezzel a nehéz kérdéssel megbirkóztak, könnyen és természetesen ki fogjuk mutatni oly szavak rokonságát, a melyek ma még nem látszanak rokonságban levőknek. Még megjegyezzük, hogy azokat a szumir szavakat, a melyeknek a magyarral való rokonsága kétségbevonhatatlan, *dült betűkkel* szedettük.

A

á, ár, víz. Eredeti formája *ár*, de betűelvetés (apokope) következtében *á* lett belőle. Az *ária* (folyó) szóban még megmaradt az *r* betű. — Összetételek: *á-abba*, ár habja, tágabb értelemben: tenger. — *á-abba*, kétpupu teve (hullámalaku hátáról így elnevezve). — *á-kaga*, siva-tag, (szó szerint: vizet kérő). A nyelvtani részben megemlítettük, hogy a szumirban a sajátító eset rendszeren az alanyeset után következik, de mint ebből a példából láthatjuk, kivételek is vannak; a szokásosabb rend szerint így kellene lenni: *abba-á*. Lásd alább: *abzu*.

a, etnikai melléknévképző, pl. *mulgea*, mulgei, *urunu*, Ur városi.

a, kar, kéz.

a, árok, csatorna.

a, apa.

a, erő, hatalom, tehetség.

aa, nászszoba. Rokon a következő szóval.

aa, ara, menyasszony. Az *r* betű innen is kiveszett, miként az *ár* szóból.

ab (*abba*), hab, hullám, egyenetlenség.

ab, hónap, bika, madárfészek. — *ab pin*, az alapítás hónapja; megfelel az asszir *kiszlev*-nek.

ab, ház, lakás.

ab, apa.

aba, ügyes ember, hatósági személy, fő ember. Ugyanebben az értelemben megvan más uráltáji nyelvekben is; a magyarból kiveszett, de nyoma még megvan *Aba* Sámuelben. Az asszirok átvették a szumiroktól ezt a szót s oly értelmet adtak neki, a mely megfelelő a miközjegyzőnknek.

aba, hátrész, jövő.

aba, *ekicsoda?* Megvan a protoméd nyelvben is, a hol ez a kérdő névmás: *appi*? — *aba*-ból származik: *aba-mu*, a melyet szó szerint csak latin nyelvre lehet lefordítani: quis nomine?

ababa, ajándék.

abgal, tudós.

abgar, mű, dolgozat, munka, cselekedet.

ablal, madárfészek, az *ab* szóból.

abszin, kalász.

abnam, fal, pl. *ka abnamna*, fala előtt.

abzu vizeztartó, szó szerint: a viznek háza; átment az asszir (*apszu*) és a héber nyelvbe is (𐤁𐤅𐤆).

ad (*ada, abda, atta*), atya. Ebből származik: *nam-ada*, atyaság; a *nam* megfelel a magyar *-ság, -ség*-nek és a *nem*, minőség szavaknak.

ad, hatalmas; a gyök a magyarban is *hat*, az *-almas* mint melléknév-képző járul hozzá.

ad, tanács, törvényszék.

ad, ut.

ad, hosszu.

ada, szántóföld, föld.

ada, hosszúság, kiterjedés, nagyság. •

adama, álom. A rokonság megvan azon a révén, hogy a szumir *d* betű a legtöbb urál-altáji nyelvben *l* betűvé változik át, de megmaradt a lapp *odem*-ben, a mordvin *udomsz*-ban és az osztyák *adem*-ben. Ugyanezt a betűelváltozást látjuk a szumir *gud* (*hud*) szóban is, a mely a magyar *hálni* szónak felel meg.

ádan, árvíz (szó szerint: hatalmas víz).

áda, fejedelem. Rokon magyar *atya* szóval.

adu, -szor, -szer, pl. *adu kat*, kétszer, *adu nin*, négyszer.

ag, csinálni, készíteni.

ag, akarni, szeretni.

ag, erős, hatalmas.

ag, átkelni, áttörni.

aga, vezetni, vezetés, vezető, ur, vezér. Még ma is megvan a török *aga* szóban, a melynek ugyanez az értelme van.

aga, menni, jönni; a törzsga, ebből származik: *gin*, magyarul: jön.

aga, örök, mindig.

aga, ág, korona.

agaku, következtében.

agal, kovács.

agal, erős, hatalmas, erőszakos.

agan, női mell.

agar, ugar.

agarin, anya.

agga, vezetni, hatalmas.

agramu, szeretni, akarni.

ahtu, (*achtu, aktu*), okádni.

ai, hold; *Ai*, a hold istennője; *ai-duma*, az előre haladó hold (az istennőnek egyik melléknéve). Érdekes, hogy *aitulajdon*-

- képpen az apa fogalmát fejezte ki s ezért fordították asszírban *abu*-ra és héberben אב-*ra*. Az utóbbi értelemben rokon a magyar *agg*-gal, a finn *eije*-vel, a lapp *aija*-val, a zürjén *aj*-jal és a vogul *jaj*-jal.
- ai** (*aia*), unoka.
- ak** (*ake*), csinálni, tenni.
- aka** (*akae*), fölemelni.
- akkađ**, hegyes vidék; így nevezték Szumírral szemben az országnak hegyesebb részét; mások szerint azokat, a kik hegyes vidékről vándoroltak be Babilóniába és a kiket bevándorlásuk után is hegyvidékieknek (akkádoknak) neveztek.
- akkil**, börtön, jajgatás, panaszs.
- akku**, igen nagy, igen magas, igen öreg. Megfelel a magyar *agg*-nak, megvan továbbá a protomédben: *ukku*, a finnben: *ukko*, az osztyákban *ika*, *iki* szavakban.
- aku**, a hold istene, megfelel az asszír *Szin*-nek; meglehet, hogy az előzőtől ered.
- al**, oltalmazni.
- al**, máglya.
- alál**, a halál, a pusztulás és a végromlás démona.
- álam** (*álán*), állvány, szobor.
- algamisu**, kristály, tüzkő. Semita eredetű.
- álim** (*ilim*), kos.
- álu**, háló.
- am** (*an*), anya.
- am**, kos, hős.
- amar**, ragyogni, ragyogás. Innen származik: *Amar-aku*, a holdisten ragyogása (rendesen királyok neve); *Amar-utuki*, a nap ragyogása (Marduk istennek szumir elnevezése); *Amar-pál*, az esztendő fénye (tulajdonnév); *amar-bar-ru*, zerge.
- amaru** (*amasub*), eszköz, szerszám.
- amas**, sövény, kerítés.
- amasub**, eszköz.
- ámien**, korona.
- amut**, vér.
- an**, emelkedett, magas. Megfelel a magyar *-on* ragnak és ezen a réven megállapítható a rokonság a következő szavakkal is: *an*, *-on*, *-en*. *-ön*.
- an** (*anna*), a mi fent van.
- an** (*anna*), ég, menny. A magyarban kiveszett ugyan

ez a szó, de még megvan a következő urál-altáji nyelvekben: zürjén: *jen* (isten), votyák: *in* (ég), *in-mar* (isten); hangzók hasonlása következtében: *immar* s itt már rájövünk a magyarral való rokonságra is, mert az *ima*, *imádság* szavak bizonyára összefüggnék vele.

an, ő, megfelel a magyar *ön*-nek.

an (*án*), ám, bizonynyal, igen. Eredetileg valószínűleg *gan*.

ana, szám, mérték.

ana, ón.

ana, hány.

anai, király; szuzai nyelven: *anin*; valószínűleg az *an* töből ered, azaz. a ki legfelül, legelül van.

anan, enni. A magyaron kívül megvan a finnben is: *annan*.

anku, utószócska: felett.

anmi, égelsötétedés, hold- vagy napfogyatkozás.

anna, anya, továbbá az eget személyesítő isten; a semiták is átvették és *Anuv*-nak nevezték el. Belekerült a protoméd és a szuzai nyelvbe is ebben

a formában: *annap* s így különösen a nap istenségét jelentette. A szumirban később az összes isteneket *an*-nak nevezték el, pl. *an dan-gá-mesz*, a hatalmas istenek. Eredetileg azokat a lényeket jelentette, a kik fent, tehát az égben vannak. **anna**, utószócska: -on, -en, -ön.

annuna, szellem, angyal, t. i. a mi fent (az égben) van,

anuszan, este.

ansu (*ansi*, *alsi*), számár; mongolban: *elsigen*.

anta, határozó; fent,

ar, örölni.

ar, mező.

ar, világtáj, égtáj.

ár, ármány, átok.

ara, sárga. Megvan a magyar *arany* és a finn *aurinko* (nap, égi test) szavakban.

ara, eredni, iramodni. Mind a két ige rokon a szumirral.

árad, áradozó, emelkedő.

arali, sir, pokol

araru, aratni.

ária, ár, áradat, folyó.

Miként a nyelvtani részben kimutattam, ez a szó

- megvan az összes urál-
altáji nyelvekben.
- arík** (helyesebben: *alík*),
láb. Finnül: *jalaka*, meg-
van a magyar *gyalog*
szóban.
- as**, jeles, kitünő.
- as**, óhaj, vágy.
- as**, építmény.
- asag**, határ, terület.
- asi**, egyetlen.
- asilal** (*alisal*), első.
- asnam**, gabona.
- astan**, az egyetlen (a
magyar *Isten*-re emlé-
keztet).
- asub**, földredobni.
- asz**, hat. Az összes urál-
altáji nyelvekkel rokon.
Lásd a nyelvtanról szóló
fejezetet.
- asz**, szám. Valószínűleg az
előzővel azonos, mert a
szumirok rendszeren a ha-
tos számrendszert hasz-
nálták.
- asza**, mező.
- az**, kalitka, tartó.
- aszilal**, örvendezés.
- ata**, mi? micsoda?
- ature**, erős.
- aza**, gyógyítani.
- azad**, szörny, démon.
- azagan**, gyötrellem, kín.
- azag** (*zag*), fénylő, ragyogó.
- azu**, gyógyulni.
- B**
- ba**, (*bar, bad*), tél. A rokon-
ságot kifejtettem a nyelv-
tani részben.
- ba**, széttépni.
- ba**, ajándékozni, eltépni.
- bab**, l. *bi*.
- bab**, apa, fivér.
- babar** (*babbar*), l. *bar* és *par*.
- bad**, mutatni, hirdetni, meg-
nevezni.
- bad**, halott.
- bad**, magas.
- bad**, lakás, vár, fal.
- bad**, öreg, régi.
- bad**, kinyitni, eltávolítani.
- badim**, építő.
- badugga**, tetszés, kéj.
- bag**, madár.
- bag**, madarászni.
- bal**, változtatni.
- bal** (*balag*), balta.
- bal**, ásni.
- bal**, betakarni.
- balag**, baltával széthasi-
tani.
- banda**, helyettes.
- bansur**, findsa.
- bar**, burok.
- bar**, oldal, sivatag.
- bar**, (*babbar, bir*), fehér.
- bar**, látni, nézni, tekinteni.
- bar**, uralkodni, parancsolni.
- bar**, ajándék.
- bar**, parancsolat.

bar, test, tetem, mell.

bar (*barra*), hatalom, csúcs.

bar, javadalom, jövedelem.

bar, tűz, parázs.

bar, (*barra*), hatalmas, erőszakos, emelkedett.

bar, határozó: fent.

bar (*barra*), kötni, összekötni.

bar (*barra*), kötelék.

bar, fél. Ugyanegy töre

vezethető vissza az ösz-

szes urál-altáji nyelvek-

ben; a magyarban a *b* *f*-fé,

az *r* *l*-lé változott át;

finnül: *puoli*, eszt: *pool*,

lapp: *beele*, zirjén: *pó*,

mordvin: *pel*, cseremisiz:

pele, osztyák: *pelek*.

bar, zerge.

bara, (*bar*), öt.

bara-b, (*para-b*), ötven.

bara, kiterjeszteni.

bara, csarnok.

bara, oltár. Ebből: *bar-*

szab, az eltört oltár. Ezt

az elnevezést adták néha

Borszippának, a mi azon-

ban csak szójátéknak lát-

szik, mert Borszippa szu-

mir elnevezése: *Barzipa*.

bar-bar, nagyon hatalmas.

Marduk istennek mellék-

neve.

barbi, egymást.

bar-ge, utószócska: felett.

barku, egymás ellen, viszo-

nyosan.

barra, kölcsönösen.

barta, egymásban.

bat, megölni. Ugyanebben

az értelemben megvan a

törökben és a protoméd-

ben is. Ebből van: *bat-*

szem, halálos mérég.

bat, kinyitni. Innen: *dilbat*,

jósolni, összetéve *dil* (hir-

detni) és *bat* (megnyitni)

szavakból.

bat, fal, kerítés. Megvan a

protomédben is. Innen

származik: *batba*, torony,

erősség; *idbat*, megerősít-

tett székhely.

bi, harmadik személyű név-

más, a mely magányo-

san nem használható.

bi, mutató névmás, az a,

ez a; például: *mulubi*, az

az ember.

bi, kinyilatkoztatni, kijelen-

teni.

bi, részegítő ital.

bi, tűz, uj.

bibra, öröm, örvendezés.

bid, kinyitni, eltávolítani.

bidarra, juh.

bil, tűz, égni.

bil, uj, megújítani.

bil, kimerülni.

bil, lomb.

bir, katona. Megvan a

protomédben is. Valószínű, hogy a magyar *férfit* rokon vele. Ebből származik *bir-zun*, hadsereg.

bir (*pir*), pirkanás, fény.

bir, fehér. A rokonságot már fentebb kimutattuk.

bir, iga, mérleg.

bir, széttépni.

bir, kiterjeszteni.

birbir, elszéleszteni.

bis, vadkan.

bis, három.

bis, terhes.

bis, bő.

bisru, vulva.

bu, kiterjeszteni, eltávolítani.

bu (*bur*), távoli, messzi.

bu, viktartó.

bu, hosszúság. Ebből: *bu-da*, hosszú; *bu-bu*, messzire visszalökni.

bugin, tó, tócsa.

buj, nyak.

bul, feloldani.

bulug, ballagni.

bulug, orsó.

bun, nyak.

bur, tiz.

bur (*bul*), feloldani.

bur, burok, edény.

bur, kő.

bustchi, áldás.

bustü, coire.

D

da, külső fal.

da, -on, -ban, ból, -val, -va, -ván.

da, mult idejű részesülő.

da, oldal.

dab, dobanni.

dab (*dag*), megkettőzni, hozzátenni. Valószínűleg rokon a magyar *dagasztani* szóval.

dag, hagyni, meghagyni.

dag, meg-, felfordítani, megsemmisíteni.

dag, dagasztani, kiterjeszteni.

dag, ajándékozni.

dag, háló.

dagal, távol lenni.

dah, segíteni.

dair, örökkévaló, ősrégi.

dalla, kitörni.

dam, férj, feleség, hitves-társ. Ebből: *Dam-ki*, a feleség-föld (egy istennőnek neve); *dam-rak*, feleség.

damgar, rabszolga, kereskedő.

damal, tágas.

dambanda, ágyas, mellékefeleség.

damság (*dimsig*), görény.

damu, gyermek.

dan, erős, hatalmas. Meg-

- van a következő urá-
altáji nyelvekben: Finn:
tania; cseremisiz: *tunda*.
Származékai: *dan-ga*, ha-
talmás; *dan-ik* az, a ki
hatalmassá tesz; *dan-bi*,
hatalmasan.
- dar**, sarjasztani, teherbe
ejteni.
- dar** (*dara*), sarjadék, nem-
zedék.
- dar**, látni, mutatni, nevezni.
- dar**, tyuk.
- dar**, győzelem.
- dar**, tarka.
- dar**, (*dara*), homályos, sötét.
- dar**, kos, vadkecske.
- dara-bar** (*dara-bar-ru*),
zerge.
- das**, látni, mutatni.
- daszar**, védelmezni.
- dę**, elhagyni, megszökni,
elszórni, elvetni.
- de**, sivatag, pusztaság.
- de**, elmulni, megváltozni,
visszahelyezni, vissza-
vezetni.
- di**, teljesíteni, befejezni.
- di**, parancs.
- di**, érinteni, közelíteni.
- di**, itélni. Innen: *di-tar*,
bíró (választott bíró).
- di**, (*dim*), öntözni.
- di**, egyenlő lenni.
- dib**, fog.
- dib**, megölni.
- dib**, elvenni. Ugyanilyen
értelemmel: *dib-di* és *dib-
dibdi*.
- dib**, agyagtábla. L. *dub*.
- didi**, szabályozni.
- didu**, korsó.
- dig**, nyak, oldal.
- dig**, megsérteni.
- dig**, érinteni.
- digga**, megölni.
- digin**, télni.
- dil**, teljesíteni, kihirdetni.
Ebből: *dilbat*, jós, jóslás,
jósolni.
- dil**, árboe.
- dil**, halom.
- dilti**, trón, szék.
- dim**, beszorítani, szapo-
ritani.
- dim**, kötél, szalag.
- dim**, öntözni, kiönteni.
- dim**, érinteni.
- dim**, csinálni, építeni, lenni,
találni, verni.
- dimin**, alapkö.
- din**, élet.
- dingira**, isten. A szumirok
valamennyi istenüket *din-
gira*-nak, és valamennyi
istennőjüket *dingiri*-nek
nevezték. A szó onnan
vette eredetét, hogy a
szumirok isteneiket a *ten-
ger* fenekén lakóknak kép-
zelték. A szó megmaradt
tehát a magyarban, habár

más értelemben, míg a mongolban (*tagri*) megtartotta eredeti jelentését. Babilonnak régi neve a szumirok idejében *Kadgingira* volt és miután ez azt jelentette: *Isten kapuja*, ennél fogva az asszirok a város elfoglalása után nevét szószerint így fordították le: *Bab Ilu*, a mi asszír nyelven Isten kapuját jelenti. Később a *dingir* szóból uj-szumir nyelven *dimmer* lett.

ding, olvasztó kemence.

dinnig, kevély, hatalmas.

dir, visszatéríteni. *Dir-ga* ugyanezt jelenti.

dir, erdő. A mássalhangzók fölcserélésének esete forog fenn.

dir, terjeszkedni, bővülni, nagyobbodni.

dir, törvény. A *-vény* a magyarban csupán főnévképző.

dir (*dar*), tarka. A *-ka* a magyarban melléknévképző.

dir (*dirig*), teli lenni.

dirig, homályos.

dirig, beomlani.

dis, férfi, apa.

du, (*due, dw*), menni, haladni, távozni. A proto-

médben: *duwa*. Az egyszerű *du*-ból: *du-du*, gyorsan menni; *du-n* (*du-ne*), menni, távozni; *dun-ma*, löveg.

du, leteríteni, földhöz vágni.

du, teljes, teli.

du, egész, mind, mindenség.

du, bevégezni, csinálni, építeni.

du, előállítani.

du, dobni.

du, rabságba hurcolni.

du, suly.

du, száj, nyílás. Finnül:

szu; esztül: *szu*; csere-

misztül: *szü*; osztyákul:

tut; vogul nyelven: *tusz*.

du, szél, harc.

du, (*dud-du*), kihozni.

du, só.

du, szó, moraj, nesz. Ebből:

du-ddu, szó, hang.

du, fiu.

dub, akarni, felhalmozni, körülvenni, megnedvesíteni, összetörni.

dub, térd.

dub, (*dubba*), lap, tábla. E szónak *d* betűje az őszes urál-altáji nyelvekben a sokszor ismétlődő szabály szerint *l* betűvé változott át. Így lett belőle a magyarban: *lap*, mordvinban: *lopa*, osz-

- tyákban: *lipet* és vogulban: *lopt*. Megvan ezenkívül a protomédben is: *tippi*, a melyhez közelebb esik az ugyanoly értelmű *dubba*. Ebből származik: *dub-szag*, író, szó szerint: a ki agyagtáblára ír.
- dubbin**, ujjköröm.
dubussa, öccs.
dug, térd.
dug, parancs.
dug, szólni.
dug, csurogni.
dug, jó, szép.
dug, ruha.
dug, tábla, kő, kiönteni, környékezni.
dug (*dib*), megölni.
dug, birni, megfogni.
dug, tetszeni.
dugdug, jólesni, jót tenni.
dugin, köröm.
dugud, l. *udug*.
dugulli, barát.
dugun, köröm, pata, ujj.
duh, ajándékozni, megengedni.
duh, duzzadni.
dul, halom, betakarni.
dum, elvinni.
dul, tál.
dum, hozni.
dumu, fiu. Ebből: *dumu-ku*, a hold istenének mellék-
- neve; *dumuzi*, unoka (szó szerint: távoli fiu).
dumu-dumu, lakosság.
dumusug, elsőszülött.
dun, hős.
dun, jönni.
dun, béke.
dun, suly.
dun, elhagyni, elragadni.
dun, fáklya.
dun, ásní.
dur, sarj.
dur, tartani, tartózkodni.
dur, udvar, tábor.
dur, kötél.
dur, lakni.
duszál, leánygyermek.
durgar, trón.

E

- e**, szó. Ebből: *e-ki*, a nyelv városa, (Babilonnak egyik elnevezése; talán összefügg azzal, hogy a biblia ide teszi a nyelvek összezavarodásának színhelyét.)
e (*ea*), ház. Megvan a törökben, a protomédben (*eva*) és a szuzaiban is (*ua*).
e, kimenni, napfényre jönni.
Ea, a leghatalmasabb szumir istenek egyikének elnevezése.

e-gal, palota, szó szerint: nagy ház.

egia, menyasszony.

ekurbe, alvilág.

él, szent, tiszta.

el, fényleni, ragyogni; az urál-altáji nyelvekben: *jal, jol, jul*.

eme (*emi*), nyelv. Ebből: *emi-tuk*, a kinek nyelve van.

emega, terhes asszony.

en (*enu*), kötni, uralkodni.

en (*enu*), ur; ebből: *en-e*, tulajdonos; *enu-zuna*, a gyarapodás ura (a hold istenének egyik elnevezése).

ene, gyülekezet; csupán szóösszetételekben fordul elő, mint: *ene-gar*, i. *gar*, *ene-mun*, i. *mun*.

ene (*en*), a többesszámot megjelölő utószócska, a mely a magyarban is megvan, pl. hányan, sokan, mennyien stb.

ene, még, viszont. Ebben a formában: *enna* megvan a protomédben is (*innib*).

entena, hidegség.

erem, ellenség.

erim, (*eri*), szolgál. Ebből: *erim-aku*, a hold istenének szolgálója.

erima, gonosz, gonoszság.

esz, harminc. Feltűnő a hasonlatosság az *isz* (három), *asz* (hat), *esz* (harminc) és *usz* (hatvan) között. Mind a négy alapvető szám volt s a szumiroknál tudvalevőleg a hatvanas számrendszer is megvolt. A magyar nyelv csak a másodiknál őrizte meg a rokonságot, míg ellenben a török-tatár nyelvcsoporthoz az *isz*-nél (három) is megtartotta azt. Így *három* jakut nyelven *üsz*, ujjgur nyelven *üc*, csuvasz nyelven *visze*, török nyelven *ucs*.

észén, ünnep.

G

ga, hal, i. *hal*.

ga, járni.

ga, megölni.

ga, úrmérték.

ga, emlő, csecs.

ga, ház.

ga, nemzeni, szülni, csinálni, létezni.

ga, alak, fekvés, terület.

ga, állítani, fektetni, fektetni, tenni, ültetni.

- ga**, -ban, -on.
ga, alap.
gab, hasítani, felszabadi-
tani.
gab, kebel.
gab, szemben. Innen: *gab-
ri*, versenytárs, ellenfél.
gab, belekezdeni, hozzá-
fogni.
gab, tej.
gab, büz.
gabiri, hegy. Az asszir-
ból átvett szó.
gad, kötni, kötél.
gad, (kat), kéz.
gad, gida.
gad, hatalom.
gad, öt.
gag, csinálni.
gaga, cselekedni.
gal, (*galla*), lenni; megfe-
lel a régi magyar *valni*,
volni igének.
gal, ember.
gal, ölni.
gal, valaki.
gal, nagy. Az osztyák
nyelvben *kal*. Ebből *gal-
gal*, nagyon nagy; *gal-bi*,
nagyon; *gala*, nagy. Meg-
lehet, hogy a *gyula* régi
magyar állami méltóság
is erre vezethető vissza.
gal, értékes, becses.
gal, haladni, sietni.
gal, asszony.
- gal**, hal.
gale, én.
galgin, követ, hirnök.
galkid, kinyitni.
galuatug, erős ember.
galuka, varázsló.
galxu, bölcsesség.
galam, ország.
galatu, szaladni, haladni,
szökni.
ganag, nyáj.
gan, terület.
gan, sötét.
gan, bőség.
gana, kert. (Ugy látszik,
asszír-ból átvett szó.)
gangul, závar, retesz.
gár, gyártani, készíteni,
csinálni, tenni. Ebből:
gár-gár, elvégezni; *gár-
garr-a*, létező; *gár*, dolog,
gyártmány; *ene-gár*, száll-
litmány.
gar, kert.
gar, határozat.
gar, kitépni.
gar, ajándék.
gar, fény, világosság.
gara, haramia.
gar, ugar, mező.
gar, lánc.
gár, vár.
gar, kocsi.
gas, ital.
gasan, husz.
gastin, szeszes ital.

gasszan, asszony.
garas, szalma, kecske, döntés.
garga, eszköz, szerszám.
gargar, meghódítani.
garub, sáska.
gáz, legázolni, letiporni.
gaz, kecske.
ge, lent, a mi lent van.
gi, láng, égő.
gi (*gin*), jönni.
gi, éj.
gi (*gig*), ég.
gi, állhatatos, szilárd.
gi, hossz mérték.
gi, könyörület.
gi (*ki*), hely. A törökben: *kjőj*.
gi, elszállítani, helyreállítani, alapítani.
gibil, tűz, elégés.
gibisz, ifjítani.
gid, kötél, háló.
gid (*gad, kat*), kéz.
gid (*id*), víz, folyó.
gid, öt.
gidim, kísértet, árnyék.
gie, éj.
gig, erőszakoskodni. Szuzai nyelven: *gik*.
gig (*gi, gij*), éj.
gig, betegség, gyengeség.
gig, gyenge.
gig (*gigga*), fájdalmas.
gil, gyilkolni.
gil, megsemmisíteni.

gil, csillag.
gillid, vaddisznó.
gilim, elfelejteni.
gilsa, kincs, birtok.
gildan, hallani; talán inkább a *fül* szóval rokon, mint a *hall* szóval, habár *fül* szumirul: *pil*, (*pi*).
gin (*gimma*), gyümölcsöztetni, tenyészteni.
gin (*gimmu*), -ként.
gin, építeni, alkotni, csinálni.
gime, szolgáló.
gin (*gine*), egyenes. Ugyanez a gyök megvan a többi urál-altáji nyelvben is: *kön*, *kuon*, *ken*, *külön*, *kun*, *kin*. A magyarban *e* (*i*) betű járult eléje és így lett: *eg(y)enes*, *igenes*. A szumirok, a kik északról vándoroltak be Mezopotámiába és régi hazájukban nem ismerték a pálmát, azt *gin*, *igin*-nek (egyenesnek, igenesnek) nevezték el.
gin, tartós, állandó.
gin, járni, jönni.
gin, rabszolganő.
gin (*gi*), hely.
gin, kltldemény, levél.
gin, súly.
gin, ki?
gin, könyv.

gina, helyes, hű.
gina, jogszerű, törvényes.
ginna, miniszter.
gipara, homály, sötétség.
gir, jönni. Megvan a magyar *jer* szóban.
gir, garezd. A kétszó rokon, ha a szerbek mitőlünk vették a *grizd* szót, és nem megfordítva.
gir, férfi.
gir, szurok, nafta.
gir, tör, szablya.
gir, hasítani.
gir, áldani, tünnep.
gir, kezdet.
gir, láb. A magyar *jer* és *eredni* összefügg vele.
gir, három.
gir, hatalmas, öv, szélvész, vihar.
gir, kör.
gir, villám.
gir, öreg. Itt is, mint anyyi más esetben, a mássalhangzók fölcserélődését látjuk.
giral, kard.
girin, (*girim*), gyümölcs.
gis, férfi.
gis, három, sziv, fa, nap, mén, tömeg, csapat.
gis, ital. Ebből: *gistin*, bor.
gis, egyenes.
gis, fül.
gis, ég, meny.

gis, ragyogni, fényleni.
gis, homlok, arc.
gis (*bis*), vadkan.
gis, hős.
gis, egy. Ebből *gistanu* vagy *istanu*, egyetlen, egy. Nagyon közel fekszik az a föltevés, hogy a magyar *Isten* ebből a szóból ered.
gisban, ij.
gisbar, tűz.
gisbil, apa.
gistug, engedelmes.
gisdug, hallani.
gisz, ág. Ugyanazt az esetet látjuk, mint *gir*-nél; az összes urál-altáji nyelvekben fölcserélődtek a mássalhangzók; így a finnben: *oksa*, esztben: *oksz*, lappban: *ekse*, cseremiszen: *uksz*. A magyarban az utolsó mássalhangzó egészen kiveszett.
gisda, asztal.
gisdilti, szék, trón.
gisdug, fül, hallani.
gisdur, segítség.
gisdurgar, trón.
gisgal, állóhely.
gisgaz, agyonütöni.
gisgi, gyékény.
gisgig, árnyék, ernyő.
gisib, ujj.
gisikak, szalma.
gisiminar, ág, gally.

giskib, szőlőfűrt.
gialal, ellenállás.
gismi, árnyék.
gisanad, ágy.
gispa, királyi pálca.
gissir, világosság.
gu, száj, nyílás. A votyák és a zirjén nyelvben még most is megvan, a hol *nyílás* az értelme.
gu, kívánni, követelni.
gu, tők, zsinór.
gu, szó, szólni. Ebből származik: *gu-de*, hirdetni; *Gu-de-a*, proféta (király elnevezése).
gu, nyak, oldal.
gu, fényleni. Ebből: *gubbar*, ezüst (azaz fehér fényű).
gu, zsinór.
gu, teher.
gu, mindenség.
gub, holttest.
gub, állni, lépni, kitüzni.
gub (*gubba*), megerősíteni. Innen: *gub* (*gubba*), erős.
gub, tiszta lenni.
gub, igézés.
gub, ajándékozni.
gub, nem (tagadó szócska).
gubdug, nem arra való.
gubgub, szállítani.
gubu, bal.
gud, hálni, feküdni, pihenni.
 A már említett szabály

szerint *a* szumir *d* a magyarban *l*-lé változott át. Az osztyákban még most is így mondják: *kudem* (*chodem*).
gud, bátor.
gud, magas.
gud, fényleni, ragyogni.
gud, szarvasmarha.
gud, kutya.
gudda, óvakodás, perpatvar.
gudi, hirdetni.
gudninda, borju.
gudsi, tulok, göboly.
gug, letaposni.
gug, homály, sötétség.
gug, juh.
gug, kő.
guk, kék.
gukkal, ürü.
gul, csillag.
gul, megöregedni, betölteni.
gul, rosszindulattal lenni, elpusztítani.
gul, (*gal*, *sal*), asszony.
gul, mag, nemzedék.
gul, ember.
gulug, félni.
gum, férfi, him; zirjén: *komi*, osztyák: *chui*, vogul: *kum*, *chum*.
gum, leütni, csépelni.
gum, sarjadozni.
gum, mag. (Mássalhang +

zók fölcserélődésének esete.)
gun, világos lenni, ragyogni.
gun, geny.
gun, fark.
gun, ur. A *gum* (him) szóból ered.
gun (*gon, von*), tiz. A magyarban megvan a *hatvan, nyolcvan* stb. szavakban.
gun, hon, haza.
gunin, földszurok.
gunnu, szalma.
gur (*gurru*), visszaadni, visszaállítani, fölemelni.
gur, rabszolga.
gur, harc, harcolni.
gur, gurítani, forgatni.
gur, ur.
gur, alap, lágyék.
gur, gerenda.
gur, ország, hegy.
gur, kör.
gur, öreg. A mássalhangzók fölcserélődtek.
gur, felügyelni.
gur (*ur*), aratni.
gur, betakarni, leszállni.
gur, hir, hirdetni.
gur, ökör.
gur-gurru, rézkovács.
guru, tenger.
guru, levetni.
gurug, gurulni.

gurus, hős.
gurus, kitünő.
gus, penis.
gus, barom.
gus, hus.
gus, kicsiny.
gus, hős.
gus, fű.
gus, pihenni, engedni.
gusagga, könyörögni.
guszan, husz.
guz, hosszú.
gusa, trón.
guzkin, arany.

H

Ennél a betűnél el kell térnem az assziriológok beosztásától, a kik helyette *ch*-t alkalmaznak, először azért, mert a magyar nyelv a *ch* betűt nem ismeri, a melyet a tudósok a *h* helyébe tesznek és másodsor, mert semmivel sincsen bebizonyítva, hogy a szumirok a megfelelő ékbetűt nem ejtették-e ki *h*-nak. Eddig csak azt tudjuk, hogy az asszír szótárak *ch*-val adják vissza, de ez csak azt bizonyítja, hogy az asszirok, miként az összes

semiták, nagyon szereték ezt az erős betűt.

ha, meghalni, elveszni.

ha, hal, l. *hal*.

hal (*ha, han*), hal.

hal, haladni.

hal, megölni.

halam, megsemmisülni, elpusztulni.

hálu, háló.

han, hal, l. *hal*.

har (*ar*), örölni.

har, kör.

har, ökör; finn: *herke*; eszt: *herg*; lapp: *hergge*; zirjén: *kör*; osztyák: *kar, har*; szamojéd: *kuru*; török: *öküz*: tunguz: hukur, ukur.

harra, ember.

harszak, hegy, ország.

has, hasítani, metszeni.

hi, jó; ebből: *higa*: jó; *hig*, jót tenni.

hidu, hold.

hili, csillogó.

hir, kötni; lapp: *karet*; zirjén: *körto*.

hir, hir, hirdetni.

hir, áldani, ünnep. (A magyar *hir*, *hires* innen veszi eredetét.)

hu, madár, szárnyas rovar. Ebből: *hu-bir-turtur*, repülő hangya.

hul, félni.

hul, félelmetes, gonosz, ellenség.

hul, ellenfél, ellenség.

hula, hallani.

hur, furni.

hus, husos, erős.

I

t, ház. Rokon a török *ev*-vel. A szumirok különösen templomot értettek alatta.

I-gal, palota, szó szerint: nagy ház. Lásd: *e*.

i, jönni. A rokonság a jelen idejű egyes számú harmadik személyben (jó) szembeötlő.

i, medence, csatorna, folyam.

i, ez, az, a mely.

i, ég; ebből: *i-gur*, ég-óceán.

i, (*vid, gid, id*), víz, folyó.

i, fenséges, magas.

iasz, hat, lásd: *asz*.

ib, -be. Betük fölcserélésének esete. Mellékértelme: belső.

ib, oldal, égi táj.

ib, elnevezés.

ib, harag.

ibdi, négyszög.

ibir, kihirdetni.

ibir, kereskedő.

- id**, egy. Osztyák nyelven még ma is *it*.
- id** (*i*), kimenni.
- id**, itt, ide.
- id**, kéz. Osztyákban: *ude*; jurákban: *uda*.
- id**, idő; az esztendőnek egy meghatározott része.
- idbi**, bér.
- idi**, szem.
- idib**, juh.
- idim** (*idig*), idős, öreg.
- idin**, egyenes, lapályos.
- idin** (*idil*), puszta, sivatag, (egyenes, lapos vidék).
- idis**, szem, arc.
- idpa**, láz.
- ig**, ajtó.
- igim**, egyenes, magas.
- igr**, hát, mögött.
- igis**, szem, arc.
- ikkaru**, mezőgazda, pásztor.
- il**, csillogni.
- il**, vastag.
- il**, fel.
- ila**, felmenni.
- ildig**, kiöntés.
- ili**, fölemelni, elvenni. Az asszíról átvett szó.
- ilim**, kos.
- im**, elismerés, megállapítás, dicsőség, hírnév. Ebből: *im-ga*, dicsőséges, fenséges (az asszír tudósok elnevezése); *im-tuk*, dicsőséges. Ebből ered valószínűleg a magyar *ima* (dicsőítés, imádás).
- im**, ön; miként a magyarban, a szumirban is névmások elé járul így: *im-ba*, *im-bi*, önmaga, *im-zu*, önmagad, *im-mu*, önmagam, *im-na*, önmaga. Vagy *imte*-vel kapcsolatosan: *imte-zu*, önmagad, *imte-mu*, önmagam, stb.
- im**, szomjuság.
- im**, ijedség, félelem.
- im**, agyagedény, fazék.
- im**, szél, vihar, égi táj; finn: *jimi*, zürjén: *jim*; cseremisiz: *juma*; mordvin: *jom*: szamojéd: *jum*. Ebből ered: *jumala*, *jumal*, a mely szóval több finnugor nyelven az istenséget fejezték ki. A szumiroknak is volt *Im* nevű istenük. Meglehet, hogy a magyar *ima* innen vette eredetét.
- imi**, nyelv.
- imis**, vulva.
- immili**, ital.
- in**, ur.
- ingár**, alapítás.
- ini**, ő, ön.
- inim**, szó, beszéd, vita.
- inim**, visszavenni.
- inne**, előre.

ir, sirni, köny.
ir, iramodni.
ir, rabszolga.
irim, öröm, ünnepek.
irim, szomszúság.
irisu, ültetni.
is, ház, hegy.
is, sirni.
issu, uj.
issibu, király.
istanu (*gistan*), egy. Mint már fentebb említettem, nagyon valószínűnek, sőt bizonyosnak látszik, hogy a magyar *Isten* innen veszi eredetét. *Hommel* és más assziriológok szerint a szumiroknak is volt egy istenük, a kit *Istun*-nak vagy *Isun*-nak neveztek, továbbá egy istennőjük, a kinek *Istár* volt a neve. Az *Istun* tovább is megmaradt a magyarban, míg ellenben az *Istár* (a kiből később az asszirok *Istarotja* vagy *Astarotja* lett) a kereszténység fölvételeivel kiveszett a magyar nyelvből. Az *is*, a melynek asszir jegye megfelel az egynek, megmaradt a magyar *ős*-ben is és az *i* betűnek *ö*-vé való átváltozása nem szokatlan dolog a magyar nyelvben;

igy *ismét* helyett még ma is azt mondják: *ösmét*, sőt maga az *ös* szó is a halotti beszédben ebben a formában fordul elő: *isemüket*.
isz, három. Fentebb megmutattam, hogy a török-tatár nyelvekkel rokon. Lásd: *esz*. Ebből ered: *iszkam*, harmadik; *sz-usszana* (e helyett: *isz-usszana*) egyharmad.

isz (*iszi*), föld, por.

iszaggil, mennyei.

iszir, bocskor, saru.

iszis, sirni.

iszmal (*iszmalla*), széles.

it, segíteni, segítség.

itdam, hemzsegség, nyüzsgés.

iti, segítő, segítség.

iz (*giz*), tűz.

iz, fa; ebből: *iz-szar* (a melyet valószínűleg így ejtettek ki: *iszszar*), ültetvény, szószerint: fasor.

K

ká, száj, arc. Votyák és zirjén nyelven is ugyanígy.

ká, szólni, mondani. Ebből ered: *ká-ká*, megerősíteni a szót; megerősítés, ámen;

- ká-ká-ma*, ugyanaz; *ká-ga* szó, név, hívás; megnevezni, kérni; *ká-ba*, szájnyitás.
- ká** (*ká-ma*), is.
- ka*, kapu. Például: *Ka-din-gira*, Isten kapuja, Babilonnak szumir elnevezése.
- kak*, tenni, csinálni, szerkesztetni, befejezni. Finn: *koko*; eszt: *kokk*, *kokkuma*, *kogo*; cseremisiz: *kogo kugo*.
- kalama**, ország.
- kam*, komor.
- kanakku**, pecsét.
- kanum**, datolya.
- kar*, gát, emelkedés. Finn: *kari*; eszt: *kari*.
- kas**, ut.
- kasir**, szerződés, kötelesség.
- kasz*, kettő, l. *kat*.
- kasz*, hugy. Finn: *kuszi*; eszt: *kuszi*; votyák *kiz*; cseremisiz: *kuz-vilt* (hugyviz); osztyák: *choszem*; vogul: *kus*.
- kaszaru*, kötni, megőrizni, gyűjteni.
- kat*, kettő. Ebből *kat-kam* (*kasz-kam*), második; *kat-bu* (*kasz-bu*), husz.
- kat*, kéz.
- ken-gi**, l. *ki*.
- ki**, hely, ország, föld. Törökül: *kij*.
- ki*, -val, -vel. Megvan a protomédben és a szuzai-ban is. Ebből ered: *ki-ta*, lent, -val, -vel.
- ki-á**, a föld felülete.
- ki-aka**, imádkozás helye, szent hely.
- ki-dan**, a hatalom helye, hatalom.
- ki-dan-bi**, ő hatalmassága (a harmadik személyű névmás helyett).
- kig**, tiz. Ebből *kig-usz-eli*, ötven (azaz: tiz elvéve hatvanból).
- ki-gina**, sírhely, szószereint: az örökkévalóság helye.
- kigul**, tisztaság, szüz.
- ki-ku**, hely, székhely.
- ki-ku-tik**, felső emelet.
- ki-lam**, árszabás.
- kimah**, temető, sir.
- ki-masz**, mező.
- kin**, irás, levél, tizenet. Ebből: *kin-dea* hirnök.
- kin*, küldeni (sok helyen még ma is: *künni*).
- kinunir**, csatamező.
- ki-ngi** (*ke-ngi*), vidék, ország.
- kir*, hir, szó, nesz. Ebből: *kir-aka*, hazugság.
- kir**, a szív dobbanása.

kisura, kerület.

kiszigga, fészek.

kiszim, hangya. Finn: *kusziainen*; lapp: *kotka*; zirjén: *kotkozu*; votyák: *kuzili*; cseremis: *kutka*; oszttyák: *kecza*.

kittu, lemenő nap; szuzai nyelven: *kit*.

ku, gabona, liszt.

ku, helyezni, letenni, szolgálni, letölni.

ku, székhely.

ku, enni.

ku, magas, értékes.

ku, nemes érc. Ebből: *ku-babbar*, ezüst, (szó szerint: fehér nemes érc); *ku-tagubba*, dologi jótállás (szó szerint: jótálló pénzként).

ku, ember, lásd: *gum*.

ku, fegyver.

ku-babbar, lásd: *ku*.

kud, lemetszeni, levágni.

kudurru (*hudurru*), határ.

kugar, trón.

kul, mag, csira. Finn: *külven*, vetni; eszt: *külvan*; lapp: *gilvít*.

kum, tűz.

kumkit, köröm. Finn: *kinski*; eszt: *küned*; mordvin: *kens*; cseremis: *kids*; oszttyák: *kemcs*.

kun, nap fölkelte. Mongol nyelven: *kün*.

kun, fark.

kur (*kurra*), emelkedni, hegy. Protoméd: *kurasz*; finn: *korkea*, *korka*; eszt: *körge*; votyák: *körkea*; cseremis: *korok*; lapp: *garaz*; votyák: *gurez*; oszttyák: *kercs*.

kur (*kurra*), ország.

kur (*kurra*), kelet. Például: *harszak kurra*, kelet országa.

kur (*kurri*), föllázadni, külválni. Ebből: *kur* (*kurra*), ellenség.

kurra, ló. Protoméd nyelven: *karra*.

kurri, keríteni, hódítani.

kusz, intézni, kormányozni.

kuszu, megpihenni. Ebből: *id-kuszu-a*, pihenő hely.

kut, hozni; protomédban is *kut*.

kut, hasítani.

L

la, korsó.

lab, erős; szuzai nyelven: *libak*.

lab, pásztor.

labar, öreg, vén.

lag, hatalmas. Talán a magyar felsőfok képző leginnen ered.

lag, lógatni.
lag, ragyogni.
lagar (*ligir*), vezető.
lal, megtölteni, betölteni, terjeszteni, mérlegelni, fizetni, fönntartani.
lal, méz.
lal (*lale*), suly.
lam, férj.
lam, szárny. Finn: *lenne* (repülni), *lintu* (madár); vogul: *lem*.
lam, sarjadozni.
lamga, ács.
lamma, óriás.
lib, róka.
lib, fiu.
libir, vezető.
libisz (*ligir*), szív, belső.
ligga, hős, hatalmas.
lik (*lig*), kutya. Ebből: *lik-bi ku*, farkas (szó szerint: ragadozó kutya).
lil, szél, töröktül: *jel*.
lil, lehelni, lehellet.
lim, szem, jelenlét, elsőbbség.
lim, kos.
lipu, utód.
lu, férfi, ember, lény.
lu, ürü. Ebből: *lu-bat*, kos; *lu-lim*, vezértűrű.
lub (*lubba*), szolgálni.
lub, rabszolga.
lug, róka, lásd: *lib*.
lug, lugozni, mosni.

lugal (*nugal*), király.
lugud, kitépni.
luh, értelem.
luku, anya.
lum, csont. Finn: *luu*; zürjén: *li*, votyák: *li*; csere-misz: *lu*; osztyák: *li*; vogul: *lu*.

M

ma, enyém, -om, -em.
ma (*masz*, *mad*, *ma-da*), ország, vidék. Észt: *moisza* (mező); zürjén: *mu*; votyák: *muzem*; mordvin: *moda*; vogul: *ma*, *mag*. Valószínűleg a magyar *mező* is innen veszi eredetét.
má, hajó. Ebből: *má-tik* (*má-ruru-tik*), a hajó elő-része.
mad elvenni; protoméd nyelven: *emidu*.
mag, magas, fenséges.
mal (*male*), megtölteni, bevégezni. Ebből: *mal-mal* (*mal-male*), teljesítve lenni, létezni; *mal-e-zu*, teljesen tudni.
mal, lakni; zürjén: *ol*; osztyák: *val*. Ez a tő talán eredetileg ugyanegy volt az előzővel, valamint a

- mar, mara** (ugyanazzal az értelemmel) ugyanarra vezethető vissza. Az utóból származik: *id-mar*, lakás, ház.
- mamü**, álomlátomány.
- mar**, ut. Mongol nyelven: *mor*; protoméd nyelven: marasz. Ebből származik: *mar-tu* nyugot (szószerint a lefekvés útja). A szumirok Szíriát is *Mar-tu-nak* nevezték földrajzi fekvésénél fogva.
- maru**, marcona.
- masz**, vágni, metszeni, felosztani. Protoméd nyelven: *masszi*.
- masz**, katona, harcos.
- mát**, ország.
- me, mi** (a személyes névmás többesszámú első személye).
- me**, hívni, összehívni, gyülekezni. Innen: *me-gar*, kiáltani; *me-tur-hi*, tisztelt (szószerint: jó félelem egybegyűlése).
- me**, hang.
- me**, nem. Ebből: *me-a*, nem létezni; *gan-me-a*, sem (kötő szócska).
- mege**, csata, harc.
- men**, lenni. Ebből: *gan-men*, legyen.
- mene**, sok, mind. Rokonságban van az utóbbi szóval.
- mesz**, sok, számos. Tulajdonképpen a többesszám képzője.
- mi**, fekete, sötét. Innen: *mi-mi*, sötétség.
- mi**, éjjel.
- mi**, csata.
- mi**, szólani, hang.
- míd**, teherben levő aszszony.
- min**, én.
- min**, kettő. Ebből: *minnabi*, kétszer.
- mir**, hatalmas.
- misu**, szikrázni.
- misz**, fenséges.
- mu**, adni, elégetni. Innen: *mu-mu*, visszaadni.
- mu**, név. Ebből: *mu-da*, hirneves.
- mu**, esztendő. Innen: *mu-ama*, az ég elnevezése, esztendő.
- mu**, én. Egy eredete van a magyar *om*-mal.
- mud**, szülni.
- mug**, magas.
- mug**, agyvelő. Összefügg a *mug* (magas) szóval.
- muh**, föltenni, hozzátenni, teherbe ejteni.
- muh** (*mug*), magas.
- mul**, ur, uralkodni. Ebből: *Mul-anna*, az ég ura

- (királyok elnevezése); **Mul-ge**, a belső örvény ura; **Mul-ge-ki**, az örvény urának helye (Nippur vallási elnevezése); **Mul-ge-ki-a**, nippuri lakos.
- mul**, csillag. Innen: **mul-dara**, egy álló csillagnak neve; **mul-bar-bar**, Jupiter bolygó.
- mulu**, ember. Zirjén: **mort**; votyák: **murt**; mordvin: **mordva**; cseremisz: **maara**.
- mulu**, a mely, a ki.
- mun**, te. Oszttyák: **men**.
- mun**, téglá. Innen: **ene-mun**, az összes téglák, a melyeket egy épülethez vesznek; **mun-tik**, homlokzat.
- muna**, kos.
- muruba**, közép.
- muszar**, névirás, föllirat.
- musin**, madár.
- muszab**, este.
- musza**, vulva, termékenység.
- muszuisz**, szempilla.
- muz**, teherben levő asszony.
- N**
- na**, (*an, man*), ő, őn. Innen: **nene**, **enen-nene**, ők.
- na**, faragott kő.
- na**, pihenni.
- nab**, nap.
- nabu**, Nebo asszíriai istennek (a nap személyesítőjének) szumir elnevezése; Innen: **Nabu instuk**, a dicsőséges Nebo.
- nada**, aludni, pihenni.
- nag**, inni.
- nag**, coire.
- nagiru**, vezető.
- nakid**, pásztor.
- nam**, nem, sors, végzés, minőség. Protoméd nyelven: **niman**. A főnév elé járul a minőség kifejezése végett. Innen ered: **namtar**, pestis (szóserint: a mi elvágja a végzetet); **name**, mindenki a ki, minden a mi; **name-a**, senki, semmi; **gar-name**, bármi; **mulu-name**, bárki.
- nam**, nem, sohasem.
- namrag**, zsákmány.
- namtar**, a pestis démona.
- namtar**, sors, végzet.
- namtura**, betegség.
- nanam**, istálló.
- nanga**, kertület, sziget.
- naru**, kő.
- nen** (*nene*), anya. Votyák: **anaj**; oszttyák: **ane**, **ane**; vogul: **an**.
- nen**, másrészt.
- ni**, olaj, zsir.

ni, hatalom.
nid, férfi.
nig (*nidag*), coire, coitus.
nigba, ajándék.
nigdu, belépni.
niggalgissa, nászajándék.
nigin, kör, kerület.
nigub, határ.
nim, fölemelni. Vogul: *nu-man*. Innen: *nimma*, fensik (Szuziánának szumir elnevezése); *e-nim*, magas, emelkedett; *i-nim*, emelkedés; *i-nim dudda*, a hang emelkedése, a szó megerősítése, ámen.
nim, juh.
nimín, negyven.
nín, négy. Innen: *ninnu*, ötven (szószzerint 40+10).
nín (*ning*), nő, néne.
nín, ur lenni, bírni; ur (gyakrabban: urnő, a mi jobban meg is felel a szó értelmének); *nín-da*, ismeret, tudomány; *Nín-ge*, az alsó örvény urnője (egy szumir istennő elnevezése); *Nín-dar*, a nemzés, a gyarasodás istene.
ninun, tejfől.
nir, kormányozni.
nir (*nirik*), fejedelem, uralkodó.
nir, láb. Innen: *Nir-umu-gal*

(Nergal istennek szumir elnevezése).

niszag, áldozat.
nitag, férfi.
nu, nem.
nu, kép, minta.
nu, kormányzó.
nubanda, városkapitány.
nug, kutya.
nugal (*lugal*), király.
num, sarjadozni.
numma, farkas.
nun, kötni, uralkodni. Ebből: *nunu* (*nun*), főnök, ur; *Nunu* (Ea-isten elnevezése); *Nunu-ki* (Eridu város vallási elnevezése).
nun, magasztos, fenséges.

P

pá, író, tudós.
pá, pálca, kormánypálca.
pach (*pah*), bő, bőséges. Ebből: *pahasz*, bőségesen.
pad, nevezni, híni.
pad, kosár.
pál, átmenni, keresztülhatolni, megváltozni.
pál (*pále*), esztendő. Proto-méd nyelven: *ból-gi*.
pál (*pále*), hadjárat. Ebből: *ki-pál*, lázadó, fölkelő, csaló.
pám (*pá*), visszaemlékezni.

Ebből: *pám-pám*, emlékezetbe hozni, kihirdetni.
papszukál, egy szumir istenség.
par (*parra*), parázként csillogni, ragyogni.
par (*parra*), nap. Ebből: *par-bab*, jövődő (szó szerint: más nap). Lehetséges azonban, hogy az első szó mint ideogramm *ud*-nak olvasandó s ebben az esetben megfelelné a magyar *idő* (üdő)-nek s szó szerint így volna fordítandó: más idő. — *Par-bab-ku* (illetőleg: *ud-bab-ku*), jövőben. — *Par-name*, bármikor, mindenkor. — Ezzela szóval összefügg továbbá: *par-par*, fehér, a miből a mássalhangzók meglágyulása következtében lesz: *bar-bar*, és további hanghasonulás által: *bab-bar* s így lesz: *ku-babbar*, eztüst, — *bab-bar*, fehérnek lenni, — *bab-bar* (*bab-bara*), a nap fölkelése.
parab (*paras*), parancs.
passuru, findsa, serleg.
patózi, alkirály, papkirály, kormányzó.
pánddu, befejezni, készíteni, végbevinni.

pidnu, eke.
pil (*pi*), fül.
pin, fenék. Ebből: *a-pin*, alapítás, építés.
pisan, tartó, medence.
pisan, írószerszám. A magyarral való rokonság azon a réven áll fenn, hogy a régi magyarok a *bicskát* használták a betűk rovására s így a *bicska* és a *betű* is rokonszavak.
pur, folyó. Ebből: *Pur-rát*, Eufrát.

E

ra, -ra, -re.
ra, megragadni, megfogni.
rá, rámenni, elárasztani.
rá, ár. (A betűk tölcserélődésének esete.) Innen: *Rá-tu*, a zuduló áradat. (Eridu városnak szumir elnevezése.)
rag, távol, messzi.
rak, vulva.
rasz, ital.
ri, fölemelkedni.
rig, ragyogni.
rig, illatos fa.
rig, mosni.
ru, adni, visszaadni, hozzátenni. Ebből: *ru-ru*, visszaadni, hozzáadni; *ru-tik*,

- él, előrés; *ruru-tik*, a hajó előrésze.
- ru**, szerkeszteni, építeni.
- ru**, teljesíteni, tenni.
- rum**, ember. Protoméd nyelven: *ruh*; mordvin nyelven: *lom-an*.
- rus**, hős.
- S**
- sá**, adni, helyezni. Ebből: *sá-te*, minden a mi.
- sá**, birtok, tulajdon. Innen: *sá-gár*, birtokos.
- sá**, szív.
- sá**, vágni, levágni.
- sá** (*ság*), jó, kegyelmes lenni.
- sa** (*si*), is, szintén.
- sab**, szabni, szabdalni.
- sab**, szív, közép.
- sabur** (*sabura*), kinyitni.
- sachar**, por.
- ság**, jó, kegyelmes lenni.
- saguddu**, panasz, jajveszéklés.
- sal**, szív.
- sal**, nő, asszony.
- sam**, vételár.
- sar** (*sarri*), irni.
- sar**, sor, sorokba helyezni.
- sar** (*sara*), zsarnok, uralkodó, király.
- se**, adni. Innen: *se-gi*, kiönteni, terjeszteni.
- si**, betölteni, teljesíteni. Ebből: *si-si*, befejezni; *si-ga* befejezett, bevégzett; *si-g*, befejezni; *si-di*, boldogulni, előrehaladni; *si-nu-di*, kudarcot vallani.
- si**, szarv. Ebből: *si-mul*, kos.
- sib**, öntözni.
- siba**, pásztor.
- sibir**, fegyver.
- síd**, segítség, segítő.
- sig**, jó, jóságos.
- sig**, téglá.
- sig**, alullevő, gyenge.
- silim**, béke. Az asszír-ból átvett szó.
- sim**, panasz.
- sir**, sereg, tömeg.
- sir**, szurok.
- sir**, fény, világosság.
- sir**, áldani, ünnepe.
- sís**, sirni.
- su**, gyarapítani, sokszorosítani, nagyobbítani; gyarapítás.
- su**, sok.
- su**, test, has.
- sub**, dobni, hajítani.
- sub** (*sum*), mézszárolni.
- sudun**, (*sudul*), iga, járom.
- sugl**, aggastyán.
- sugis** (*sudis*), ajtózár.
- sugub**, öszvér.
- sul**, hős.
- sur**, hatalmas.
- surin**, sáska.

Sz.

szá, mező. Finnül: *szia*; esztül: *szia*.

szá (*szí*), sziv. Finn: *sziden*; eszt: *szüdda*; zirjén: *szjölem*; votyák: *szulem*; mordvin: *szedei*; csere-misz: *szim*; osztyák: *szemm*; vogul: *szim*. Ebből ered: *szá-ga*, között, közepett; *szá-ta*, bent, belül; *szá-ka*, belső, közép.

szá, férfi.

szá, szó, kihirdetni.

szab, szabdalni, feldarabolni.

szabar, sárgaréz.

szabura, kalitka.

szach, medve.

szag, szín. Ebből: *szag-gi*, világos sárga (szószerint: tűzszintű).

szag, szagatni, tépni.

szag (*szig*), szél, vihar.

szagar, por.

szak, fej, csucs, él. Votyák nyelven: *szuok*. Ebből: *szak-usz*, fejbub (szószerint: kinyújtott fej); *szak-ki*, homlokzat (szószerint: a hely feje).

szana (szán), négy.

szanabi, negyven.

szang, pap.

szar, sarj, növény.

szar, sarjadosni.

szarin (*szurin*), tücsök.

Finn: *szirkka*; eszt: *szire*.

szé, boldog lenni.

sze, szerencse. Ebből: *szega*, szerencsés.

szem, sziv.

szem, adni, vetni, hajítani.

Protoméd nyelven: *szini*.

szeszna, hét. A rokonságot megmutattuk a számneveknél.

szí, szem. Finn: *szilme*;

eszt: *szilm*; zirjén: *szin*;

votyák: *szin*; mordvin:

szelme; csere-misz: *szinze*;

osztyák: *sziem*; vogul:

szem. — További értelme:

jelenlét, szembenlét, el-

sőbbség. — E szóból ered-

nek: *sziku* (*szí*), előre;

szí-enir, a palota obser-

vatóriumuma (szószerint: a

palota szeme); *szí-du*,

előremenni; *szí-du-ta*,

előbb, azelőtt; *szí-dun*,

megelőzni.

szí, látni. Rokon a *szí* (szem)

szónál fogva.

szí, szarv.

szí, tarka.

szí, sötét lenni, tele lenni.

szí, adni.

szí, szivni; fujtató.

szí, gyenge.

szib, szives.

szib, pásztor.
szibir, szabdalni, vagdalni, aratni.
szig, szél, vihar.
szig, megsérteni.
szig, kecskebak.
szigisz, siker, áldozat.
szik, posztó, sörény, hajzat.
szil, hajítani, vetni.
szil, helyezni, letenni.
szil, éles.
szil, ut.
szilag, csillogni, csillag.
szilik, rendezni, szabályozni.
szimig (*szilig*), csillogni.
szimig, fujtató.
szin, fél, felerész.
szir, kigyó.
szir, törvény, határozat.
szir, világoosság.
szisz, fivér.
szisz, epe, keserűség.
szit, mérni, számolni, eladni.
szit-a, öntöző csatorna.
szu, kéz.
szu, jótett. Innen: *Szu-Aku*, a holdisten jótette (királyok elnevezése); *Szu-Anna-Ki*, az isteni kéz helye (Babilon vallási elnevezése).
szu, lehanyatlani (csillagról).
szu, fog.

szud, kiterjeszteni. Rokon a magyar *szét* elüljáróval. Innen: *szud-ga*, szétterjesztett; *szud-du*, szétválasztani; *szud-szak*, fötiszt.
szudun, iga. Finn: *szitva*; eszt: *sziduma*; lapp: *csatnat*; mordvin: *szodon*. Rokon vele a magyar *csatolni* szó is. A rokonság még nagyobb mértékben megvan a *szutul* szóban, a mi szintén *igát* jelent.
szug, széjjel.
szug, határolni.
szuk, pocsolya, mocsár. Finn: *szuo*; eszt: *szó*; csuvasz: *szu*.
szukal, gyümölcs, csíra;
szukkal, értelmesség.
szul, elszáradni, elhervadni.
szumir (szumer), a szumer nép ethnikai elnevezése; megfelel a bibliai Szenáárnak.
szumug (*szutu*), déli szél, vihar.
szun, idős, öreg.
szun, szomj.
szun (*szum, szí*), adni.
szur, sarjazni, hajtani.
szur, kiabálni.
szur, szülni.

T

ta, -tól, -től, -ról, -ről.

tab, tapasztani, hozzátenni.

Finn: *tapen*; eszt: *taban*;
lapp: *tapatet*.

taoh (*tache, tachi*), rendezni,
intézni.

tag, dobni, letenni, ütni.

tak, jós.

tak (*taggi*), kiönteni.

tak, kő. A török nyelvek-
ben is ugyanaz.

ta-ku, óta.

tam, nap.

tar, tarolni.

tar, törvény. Ebből: *tar-da*,
bíró.

te, tenni.

te-mal, közeledni, megtá-
madni.

temena, alap.

tér, erdő.

ti, élet; lakni.

tidnu, hátul, hátulsó, nyu-
goti ország.

tik, homlok. Jakut: *tiz*.

tik, elül. Ebből: *tik-isszur*,
homlokzat, az ültetvény
első sora; *tig-gadu*, fej-
bub; *tig-gal*, főnök (szó
szerint: nagy homlok
vagy nagy elül); *Tiggar*,
a Tigris folyó szumír el-
nevezése.

tik, nyak.

tíl, teljesíteni, bevégezni
befejezni. Innen: *nu-tilla*
nem teljes, tökéletlen.

tilla, teljes, tökéletes.

tím, tó; Zirjén: ti; votyák:
ti; osztyák: teu; vogul:
tu.

tín, élet.

tiszohu, Istár istennőnek
szumír elnevezése.

tu, támadni, belépni.

tu, tuba.

tuk, birni. Innen: *tuk-tuk*,
birtokba helyezni.

takundi, ítélet.

tub, ruha.

tud, tudni, természeteni.

tudda, tudó, erős.

tum, szaladni, hozni.

tumu, gyermek.

tun, szürkület.

tur, sarj, gyermek. Proto-
méd: *tar*; finn: *ter* (csak
a *titer*, leánygyermek szó-
ban maradt meg). Etruszk-
ban is *tur*. Innen ered: *tur-
tur*, nagyon kicsiny; *nam-
tur*, gyermekség; *tur-rak*,
leány; *Turtak*, a jós fia
(egy szumír isten elneve-
zése); *tur-gal*, nagyfőnök;
tur-dan, hatalmas főnök.
túr, madár. A *turul* madár
bizonyára innen veszi el-
nevezését.

tur, tisztelet, félelem.

tur, tér, előtér.
tur, természetni.
tura, gyenge, beteg. Finn:
torri, eszt: *turd*. A magyar
torhán (lomhán) is innen
ered.

U

u, legelő, eledel.
u, ó, öreg.
ua (*va*), és. Hogy ez a szó
miként rokon a magyar-
ral, azt a nyelvtani rész-
ben kimutattam.
ua, fű, legelő.
uamun (*umun*), ur.
uara, öreg, ó, régi.
ub, vidék, város. Protoméd:
up.
ub, dicsőség.
ubara, csillámlás, villanás.
Innen: *ubara-tutu*, a le-
szálló nap fénye.
ubda, tájék.
ubur, mell, kebel.
ud, nap (égi test), továbbá:
nap (huszonnégy órai idő)
és végül: nap (mint az
éjjel ellentéte). Rokon a
magyar *idő*-vel. A szumi-
rok *Ud*-nak nevezték a
napistent is és ebből a
szóból képezték a követ-
kezőket: *Ud-umu*, a nap
lakása, szó szerint: idő

hona (Larza városnak
vallási elnevezése); *Ud-
unu-ma*, a larzai kertület;
Ud-kip-nun, Szippara asz-
sziriai városnak szumir
elnevezése; *ud-á*, kelni
(a napról beszélve). Mon-
gol: *ud*, nap (égi test),
edür, nap (éjjel ellentéte).
uddáni, egy, például: *ud-
dáni limu*, egy esztendő;
uddáni arhu, egy hónap.
ud-á, kimenni.
ud-ádu, fölemelkedni.
uddu-hi, energia.
udug (*idig*), idős, öreg.
udug, ördög.
udul, bika, hős.
ug (*nug*), király.
ug, rovar.
ugin, összesség, az óceán
körülete.
ugulla, fiu.
ugug, birka.
ugul, fiu.
ugur, kard.
ugur, mészáros.
ugus, ugorka.
uh, nyáj, csorda.
uk, létezni.
uk, létező, örökkévaló.
ükki, rang, sor, gyüle-
kezet.
uku, ember.
uku, téglá.
uku, leszni.

- ul**, keresztülhatolni.
- ul**, csillag. Ebből: *Ul-bar*, a fölemelkedett csillag (Agane város főtemplomának elnevezése).
- um**, engedni, hagyni. Ebből: *um-um*, elhagyni.
- umme**, anya. Az őszes finn-ugor nyelvekben megvan a rokon kifejezés. A magyar *emese* (*emse*) bizonyára rokon vele. Finnül anya: *eme*, esztül: *ömma*. Az *umme* szó összetételei: *ummeda*, teherben levő asszony; *umme-galal*, szoptatós dajka.
- umun** (*ugun*), ur.
- un**, ember. Ebből: *un-gal*, király (szó szerint nagy ember); *nam-un-gal*, királyság.
- unu**, hon, lakás, székhely. A magyaron kívül a rokonság még megvan a következő nyelvekben: finn: *huone* (ház), eszt: *hõne*; lapp: *huona*.
- ur**, mérlegelni, kiegyenlítani. Ebből való: *ur-lal*, mérlegelni.
- ur**, gyökér, alap. Finn: *juri*; eszt: *jur*; mordvin: *jor*; osztyák: *jor*.
- ur**, égni.
- ur**, vár, város.
- ur**, tengeri vihar.
- ur**, férfi, ur.
- ur**, öreg.
- ur**, aratni.
- uras**, nézni, mutatni.
- uri**, vérbeli testvér; innen: *urigal*, nagybátya.
- urra**, fenszik. Akkádnak egyik elnevezése.
- uru**, oltalmazni, megvédelmezni. Ebből: *Uru*, oltalmazó (a holdistennek egyik elnevezése; *Uru-umu*, az oltalmazó istennek lakhelye (Ur városnak vallási elnevezése); *urunu-a*, Ur városból való ember; *Urunu-ma*, az uri járás.
- uru**, vár, város. A magyaron kívül még rokon: protoméd: *vurun*. Innen: *Uru*, Ur város.
- uru**, teherbe ejteni.
- uru**, him, férfi. Rokon a magyar *ur* szóval.
- uruk**, örök.
- urudu**, réz; finn: *rauta*; eszt: *raud*; lapp: *route*.
- usan**, este.
- usu**, hus.
- usz**, hosszú, kiterjesztett.
- usz**, hatvan.
- usz**, vér.
- uszár**, szél, part. Finn:

szürje; eszt: *szorva*; mord-
vin: *szire*; cseremis: *szir*;
osztyák: *szil*; vogul: *szel*,
szil.

uz, hosszu.

uz, őz.

uz, lud.

Z

za, te, tied.

za (*zi*), kő.

zab, katona. Az asszír-
ból átvett szó.

zadim, ág.

zag, oldal, vég.

zag (*azag*), fénylő, ragyogó.

zagnuk, ujév.

zaku, tiszta.

zai, szállítani.

zana, magas.

zar (*zur*), kivenni (a föld-
ből).

zar, sark.

zi, elvenni, eltávolítani.

zi (*za*), kő.

zi (*zid*), siker.

zi, élni, élet. Ebből: *zi-ga*,
élő; *zi-da*, jobb oldal, jobb
kéz. Etruszkban is *zi*.
Ebben a szótárban mind-
össze két etruszk szónak

a szumirral való rokon-
ságát mutattam ki, de ez
a kettő is elég arra, hogy
az etruszknak altáizmu-
sát kétségtelenné tegyem.

zibar, fénylő.

zida, gabona, liszt.

zida, erős, hatalmas.

zibi, strucmadár.

zig, összetörni, elpusz-
títani.

zig, siker, gabona.

zigun, égboltozat.

ziga, támadó, dühös.

zikar, történet.

zimu, fény.

zin (zinna), pusztaság, si-
vatag.

zu, visszaadni, gyarapítani.

Innen: *zu-ub*, tenger, a
vizek örvénye (szó sze-
rint: a hullámok növe-
kedése).

zu, te, tied, Innen: *zde*, a mi
téged illet; *ene-zu*, te.

zu, tudni; innen: *zu-zu*,
tanítani.

zubu, szablya.

zun, számos.

zun, szomj

zur-ra, imádság.

A fentebbiekben ismertettem az ez idő szerint ismert szumir szavak legnagyobb részét. A ki csak egy futó pillantást is vet erre a szógyűjteményre, azonnal meggyőződhetik a szumir és a magyar nyelv rokonságáról és pedig nagyon közeli rokonságáról. Öt évezred múlt el a szumir nemzet megszűnése óta; öt évezreden keresztül vastag földréteg borította a szumir nép írott emlékeit és ennyi időn keresztül, oly hosszú időn keresztül, a mennyire a biblia a világ teremtését teszi, fönn tudta magát tartani ez a rokonság. Pedig még csak a szumir tudomány kezdetén vagyunk és csak évtizedek múlva leszünk abban a helyzetben, hogy lépésről lépésre, nyomról nyomra, minden kétséget kizárva, a kételkedőket is meggyőzve, bebizonyíthassuk a két nyelvnek egy törzsből való származását, ugyanegy törvények szerint való fejlődését. De az is untig elég, a mit ma tudunk, mert azzal is, a mi ma rendelkezésünkre áll, könnyű kimutatni, hogy az összes élő és kihalt nyelvek közül egyedül a magyar az, a mely a szumir nyelv szókincsét szinte hamisítatlanul megőrizte. Ha meg is változtak a szók, ezek a változások nem nagyobbak, mint a minőkön a magyar nyelv egy évezred óta keresztülment. Ezek a változások természetesek és ugyyszólva a nyelvfejlődés törvényeiből magyarázhatók ki. A hol a megcáfolhatatlan tények ily ékesen szólnak, ott kárba kell vesznie elfogult és a dolgok alapjára hatolni képtelen tudósok igyekezetének. Egészen

kétségtelen tehát, hogy a sumir nyelv exisztál és éppoly kétségtelen, hogy a sumir nyelv és a magyar közeli rokon.

E fejezet végjegyzetül közlök néhány összefüggő sumir szövegfőt. E végből a nagy angol ékírásos munkának negyedik kötetéből veszek ki egy sumir imádságot, továbbá egy sumir zsolozsmát és egy szakaszt a sumir családi törvényekből.

1. Szumir imádság.

Én	Gibil	nun-má	kur-a	il-a	
Ima kezdete.	Tüizisten	hatalmas férfi	országban	fenséges	
Ur-szág	tur	abzu-a	kur-a	il-a	
ur-fej	gyermek	oceánnak	országban	fenséges	
Gibil	pil-á-zu	él-a	lag-lag-a		
tüizisten	tüzed	fényes	ragyogó		
É	giggig-a	lág-a	abgag-a		
ház	sötétség	világosság	tesz		
Nin-nam	mu	sza-a	nam	abgag-a	
minden, a mi	név	nevezni	sors	tesz	
Urudu	aana	sar-sar-a-bi	zae	men	
Réz	ón	olvasztója	te	lenni	
Gusakin	kubabbar	sag-a-bi	zae	men	
arany	ezüst	olvasztója	te	lenni	
Dingir	Ninkaszi	tab-a-bi	zae	men	
Isten	Ninkaszi	társa	te	lenni	
Lu	gul-gal	gab gé	gin-a-bi	zae	men
ember	gonosz	kebel éjjel	elfordítója	te	lenni
Lu	tur	dingir-a-na	bar-a-bi	gen-laglaga	
ember	gyermek	istenének	teste	legyen tiszta	
Ana-gime	gen-zaga				
Menyként	ragyogjon				
Kin-a-gim	gen-ela				
Földként	fényeskedjék				
Saga-ana-gim	gen-laglaga				
Meny közepeként	világítson				
Eme	gulgal	bara-su	gem-ta-gub		
Mondás	ellenséges	oldalon	bocsátkozsék le.		

Szabadabb fordításban:

Tűzisten, hatalmas, fenséges az országban!
Hős, az óceán gyermeke, fenséges az országban!
Tűzisten, a te ragyogó fényed világosságot teremt
a sötétség házában! Meghatározza a sorsát min-
dennek, a minnek neve van! Te vagy a réz és az ón
megolvasztója, te vagy az arany és az ezüst tisztí-
tója. Ninkaazi istennek társa vagy te! Te vagy,
a ki éjjel az ellenség homlokát visszafordítja! (Ó
add), hogy e jámbor ember teste újra megtisztul-
jon, hogy ragyogjon miként az ég, hogy tündököl-
jön miként a föld, hogy világítson miként a világ
közepe! Távol tőlem szálljon el az átkos mondás!

*Az asszír interlineáris, a mely a Kujun-
dsikban talált Asszurbanipál-féle kétnyelvű táblák
egyikéről van lemásolva, fordítás így szól:*

Gibil abkallum sa ina máti saku
Karradu már apszi sa ina máti saku
Gibil ina isatika elliti
Ina bit ekliti nura tasakan
Nin sa suma nabu simta tasama
Sa eri u anaki muballilsunu atta
Sa sarpi hurasi mudammiksunu atta
Sa ili Ninkaszi tabbusu atta
Sa limni ina musu mutir irtisu atta
Sa améli már ilisu mesretisu litabbiba
Kima sáme lilit
Kima erszitim libib
Kima kirib sáme limmir
Lisánu limuttu ina aháti lizziz.

2. Szumir családi törvény.

<i>Főirat:</i> U-kur-su		u-name-su.
Más napért		valamely napért.
Tukundi	du	adan-na-ra
Ha	gyermek	atyjához
Adámu	nu	me-a
Atyám	nem	lenni
Ban-nan-gu		
Ő neki mondja		
Dubbin-mi-nin-sa-a		
Nyírni őt vágja		
Gara-ru	mi-nin-du-e	
Rabszolgamunkára	őt szánja	
Sa asag-a-ru	mi-nin-szi	
És ezüstért	őt odaadja.	
Tukundi	dam-e	dam-an-na
Ha	feleség	férjéhez
Gul-ban-da-gig-a-ni		
Hűtlen lesz hozzá		
Dam-a-mu	nu-men	ban-nan-gu
Feleségem	nem lesz	ő neki mondja.
Id-a-su	ban-szumu	
Folyóba	vettetik.	
Tukundi	dam-e	dam-a-na-ra
Ha	férj	feleségéhez
Dam-a-mu	nu-men	
Feleségem	nem vagy	
Ban-nan-gu		
Ő mondja neki		
Bar mana	kubabbar	ni-tal-e
Fél suly	ezüstöt	fizet.

Szabad fordításban: Jövő időkre, örök időkre. Ha egy gyermek azt mondja atyjának: Te nem vagy többé atyám! Úgy haját lenyírhatja, rabszolga munkába foghatja és pénzért eladhatja.

Ha egy asszony hűtlen lesz férjéhez és azt mondja neki: Te nem vagy többé férjem! Úgy a folyóba vettessék.

Ha pedig egy férj így szól a feleségéhez: Te

nem vagy többé feleségem! úgy fizessen fél súly ezüstöt.

Az asszír fordítás így szól:

Ana matima ana arkat ume.

Summa maru ana abisu ul abi atta iktabi ugallabsu abbuttum isakansu u ana kaszpi inadinsu.

Summa assata musszu izirma ul muti atta iktábi ana náru inadusu.

Summa mutu ana assatisu ul assati atta iktábi sunni mana kaszpi isakal.

3. Szumir zsoltásza.

Mae	eri-za	kusa	dim	duga-mu	
Én	szolgád	békét	csinálni	mondom	
Mulu	nam-taga	tuku-a	gu	sasaga	su-tema-zu
Ember	bűnt	birni	szót	irgalomnak	fogadd el
Mulu	ide-bara-zu	mulu-bi	al-ti		
Ember	szemet fordítsd	ember ez	él		
A-mal	duabiene	mulu	szalulu-kid		
Hatalmas	mindenség	urnó	emberiség fölött		
Sala-sud	gur-an-sib	zeba	sanedu	ban-tema	
Kögyelmes	fordulni hozzá	jó	könyörgés	ő elfogadja	
Dinger ama	Nin-a-bi	kin-a-bi-sa	diba-zae	gu-de-a-bi	
Isten anyja	Istennője	vele	könyörgés	te mondani	
Gu-a-zu	gur-an-sib	su	gid-ban-nab		
Arcod	fordítsd hozzá	kéz	fogd meg		
Za-e-na	Dinger	szídi	nu-tuku-am		
Feletted	Isten	vezető	nem lenni		
Ide-zi-bar-man-sib		sanedu	sutemad		
Szem kegyes	fordítsd felém	könyörgést	fogadd el		
Sug-a-mu	dugab	bar-a-zu	ten-ten		
Megváltásomat	mondd ki	leked	csillapuljon		
Me-ena	nen-a-ma	ide-su	nigin-a-kid		
Mikor	urnóm	arcod	elfordítva		
Te	mun-se-ir	dim (-é)	aser-a	mun-salsal	
Galamb	kesergek	miként	panaszokat	én sóhajtom	

Szabad fordításban:

Én, a te szolgád, kérlek: Adj békét!
 A ki bűnt követett el, te elfogadod könyörgését.
 Ha te egy emberhez fordulsz, úgy ez az ember él.
 Hatalmas mindenek fölött, az emberiség úrnője!
 Irgalmas, a kihez jó fordulni, a ki elfogadja a könyörgést!
 íme, istene és istennője vele könyörögnek, így szólva
 „Fordítsd feléje arcodat, fogd meg kezénél!” [hozzád;
 Hiszen feletted nincs isten, a ki neked parancsolhatna,
 Könyörülj rajtam jóságodban, hallgasd meg könyörgése,-
 Mondd ki megváltásomat, csillapuljon haragod! [met,
 Mert a meddig, ó úrnőm, arcod el van fordítva,
 Panaszkodom, mint a galamb és elpusztulok a kesergésben.

Az asszír interlineáris fordítás így szól:

Anaku aradki sunuhu اساساكي
 Sa annu isu teliké temeksu
 Amelim tappalasi amelu-su ibalut
 Le'at Kala-ma betit teniseti.
 Kemnitum sa n&szharsa tabu likat unnini
 Ilsu u Istarsu zinu ittisu isaszuku kasi
 Kisadki szuhhirsu-ma taszabati katszu
 Ela kati ili (m) musteseru ul isi.
 Kenis napliaz-inni-ma liki unnini
 Athutan-ia kibi-ma kabattaki lipsaha
 Adi nxati belsi szuhhurn panaki
 Kima szummati adamum tanihu ustanah.

V.

A mi kötelességünk.

Elmondtam az előző fejezetekben mind azt, a mit a szumir kérdésről ez idő szerint elmondani szükségesnek véltem. Kiterjeszkedhettem volna még a szumirok vallására és történetére is, de úgy az egyiket, mint a másikat fölösleglesnek véltem; a vallás ismertetését azért, mert nincsen tárggyammal szoros összefüggésben, könyvemnek csak az lévén célja, hogy a szumir és a magyar nyelv rokonságát bebizonyítsam; a történelem ismertetését pedig azért, mert a szumirok történetét tárgyaló irott emlékek száma ma még oly csekély és ennek a kevésnek is a megfejtése még oly bizonytalan és ingadozó, hogy segítségükkel a szumir állam vagy államok pragmatikai történetét összeállítaini teljességgel lehetetlen. Sem azt nem tudjuk, honnan kerültek a szumirok Mezopotámiába, sem azt, hogy mi történt velük, miután a sémiták léptek a helyükbe. Csak azt tudjuk, vagy jobban mondva: sejtjük, hogy valamikor nagyon régen,

sok évezreddel ezelőtt, Ázsia északibb részéből, valószínűleg a Kaspi-tó vagy az Urál-hegység mellékéről, ugyanonnan, a honnan később, és részben előbb is, más ural-altáji népek is eiündultak, hogy Ázsiát, Európát és részben Afrikát is benépesítsék, útnak indultak a sumirok is, hogy az Eufrát és a Tigris között hatalmas és virágzó kulturállamot alapítsanak. Ez volt a kezdet Tudjuk azután, hogy ez a sumir állam évezredekön keresztül fönnállott, virágzott és a kultúrának egyre magasabb fokára emelkedett; tudjuk, hogy a nagy sumir állam mellett még más rokonfajú népektől lakott országok is voltak, a melyekben később helyükbe sémiták és áriák léptek. Így ma már egészen bizonyos, hogy Palesztinában a zsidók beköltözése előtt a magyarral rokon nép lakott, hogy Mózes ennek az ural-altáji népnek országát Ígérte meg a zsidóknak és tudjuk, hogy Jerikót, a melynek falait Jósua kürtszava döntötte le, a magyarok rokonai védelmezték meg a zsidók ellen; tudjuk azt is, hogy Föníciában ural-altáji nép lakott, mielőtt a sémita eredetű föníciaiak megtelepedtek; tudjuk továbbá, hogy Perzsiában, Médiában és a körülfekvő országokban ural-altáji népek uralkodtak, a kiket később az áriái származású perzsák leigáztak; a történetkutatók megállapították, hogy Egyiptomban évszázadokon keresztül, még Józsefnek és testvéreinek bevándorlása előtt, ural-altáji eredetű, a magyarral ro-

kon nép uralkodott; sőt a tudósok ma már azzal is tisztában vannak, hogy évezredekkel ezelőtt volt oly korszak, a mikor Európát is majdnem kizárólagosan urál-altáji népek lakták. De ha mind ezt itt részletesen akarnám előadni, bármennyire érdekes is és bármennyire érdekelhet is elsősorban bennünket magyarokat, mégis kívül esnék amia föladat keretén, a melyet e könyv megírásánál magam elé tűztem,

Ez a föladat: hogy világosan, érthetően és minden kétséget kizáróan bebizonyítsam, hogy a szumir nép urál-altáji és elsősorban a magyarral rokon nép volt. Ennek bebizonyítására sem a valáláshoz, sem a történelemhez nem kellett folyamodnom, hanem elégséges volt rá a nyelvtannak és a szókincsnek ismertetése. És bármily kevés is még ma az, a mi ebben a tekintetben rendelkezésünkre áll és bármily nagyok is a nehézségek, a melyek még a nyelvtan és a szókincs tekintetében megoldásukat várják, mégis azt hiszem, hogy abból, a mit az előző fejezetekben előadtam, mindenki könnyen és az efféle dolgoknál rendszerint igénybevett különösebb jóindulat nélkül is, meggyőződhetik a szumir és a magyar nyelv együvé tartozásáról. Ne feledjük el a nagy időbeli hézagot, a mely a szumir nép letűnése és a magyar nép feltűnése között fönnáll, a mely hézagot legalább négy-ötezer esztendőre kell tennünk; ne feledjük el, hogy a magyar nyelv ily hosszú idő alatt nagy változásokon ment keresztül és az ide-

gen nemzetekkel való érintkezésében sok idegen elemet vett föl magába és hogy mind ennél fogva a mai magyar nyelv nagyon elüt attól, a melyet őseink ezelőtt évezredekkel beszéltek, — és ha mindezt figyelembe vesszük, úgy szinte csodálkozunk kell azon, hogy a magyar nyelv a szumir nyelvvel való rokonságát ennyire megtudta őrizni. Láttuk, hogy a szumir nyelvtani szabályok közt alig van csak egy is, a mely a magyar nyelvben ne volna meg és hogy a hol eltérés mutatkozik, azt csakis a magyar nyelv természetes fejlődésé okozta és hogy még itt isi megtaláljuk ugyanazokat a szabályokat más, kevésbé fejlődött, nyelvük eredetiségét jobban megőrző urál-altáji népeknél; láttuk a szumir nyelvnek eddig ismert szókincsét; láttuk, hogy vannak egyes betűkkel, mint például *h*-val kezdődő szavak, a melyeknek egész sorozata úgyszólván szotagról szótagra, betűről betűre megegyezik a magyarral.

Mindezek utam egészen kétségtelennek látszik nekem és reménylem, az olvasónak is, hogy a szumir nép és a magyar nép, a szumir nyelv és a magyar nyelv rokon, és pedig nagyon közeli rokon, Ez a rokonság sokkal nagyobb, mint a magyar és bármely más urál-altáji nyelv között és ha vissza tudnánk menni amaz időpontig, a mikor az időbeli hézag megkezdődött és azt folytatni tudnók egészen addig, a mikor az első magyar nyelvű írott emlékeket készítették, úgy bizonyára arra a meggyőződésre jutnánk, hogy ez a rokonság még sok-

kai nagyobb, semmint most megállapítani módunkban van. De az eredmény így is meglepő és további sikerekkel biztat bennünket az a körülmény, hogy még nem jutottunk el a szumir fölfedezések végéhez és hogy sokkal, aránytalanul több az, a mit Mezopotámia földje még magában rejt, mint az, a mit eddig felszínre hoztak; sokkal több az, a mit még csak ezután fogjunk meg tudni, mint azt, a mi ez idő szerint földolgozandó anyagként a tudósok rendelkezésére áll.

Mert még úgy vagyunk, hogy az eltemetett kincseknek eddig csak igen parányi részét hozták napvilágra. Egész Mezopotámia nem egyéb óriás romvidéknél és a merre néz az ember, mindenütt régi, évezredes romok intenek feléje és a hol tincsenek romok, ott csak ásni kell és rövid idő múlva előtűnnek rég eltűnt idők maradványai. A hol egy halom van, bizonyosra lehet venni, hogy ősrégi várost takar el. Bármennyit tetteik is eddig a tudósok, még sokkal több a tennivaló és csak ha majd nemcsak Mezopotámiának, hanem a körülfelkvő országoknak földje is föl lesz ásva, csak akkor foghatnak majd hozzá a tudósok az összegyűjtött anyagnak rendszeres földolgozásához, csak akkor lesz majd módjukban az ősrégi, sok évezreddel ezelőtt élt urál-altáji népek pragmatikai történetét összeállítani.

Ekkor azután nagy csodálkozására arról fog a világ meggyőződni, hogy volt olyan idő, a mikor csak az urál-altáji népek voltak kultúrnépek, a

melyek ismerték, ápolták a művészetet és fejlesztették a tudományt, a melyek oly kultúrállamokat alapítottak, a melyeknél fejlettebbek ma sincsenek, a melyek megvetették az alapját annak a civilizációnak, a mely a mai társadalomnak közjava. Minderről ma is már elég sokat tudunk s a külföldi tudósok eleget foglalkozoiak vele, de el kell következni annak az időnek, a mikor ez átmegy a köztudatba és a mikor már az iskolásfiút is arra tanítják, hogy a legfelső kultúrnépek uráلتáji, a magyarral rokon népek, sőt valószínűleg a magyarok elei voltak.

De ebből miránk, magyarokra is nagy kötelességek hárulnak. A magyar állam, a magyar társadalom, a magyar tudomány még eddig vajmi keveset, hogy ne mondjam: semmit sem tett a szumir ismeret előbbrevitele érdekében. A mit tudósaink eddig tettek, azt elmondtam a második fejezet végén és ha ebbeli működésüket összefoglalóul, úgy alig több a semminél; néha-néha nagyritkán akadt egy-egy tudósunk, a ki regisztrálta azt, a mit a külföldi tudósok tettek. És még ebben a munkájukban is mennyi ferdeséget, mennyi tájékozatlanságot tapasztalunk! Láttuk, hogy *Goldzicher* Ignác a magyar tudományos akadémia elé terjesztett jelentésében védelmére kelt *Halévy-nek* és vakmerően bátor embernek mondta azt, a ki a szumirizmus vesztett ügyének védelmére mer kelni. Lehet-e csodálni, ha az akadémia ily előadás hallatára meg sem mozgatta a fülét és egyet-

len lépést sem tett a szumir ügy előbbrevitele érdekében? Igaz, hogy vannak ma már nálunk is tudósok, a kik a szumir nyelv tanulmányozásával foglalkoznak, de ezek inkább csak a maguk számára bíbelődnek vele, nem lépnek tudományukkal a világ elé, nem igyekeznek a társadalmunkat meggyőzni arról, hogy a szumirológia terjesztése ránk magyarokra nézve rendkívül fontos dolog. Szumirológjaink kis csapata, — talán hárman-négyen vannak mindössze, — egytől egyig meg van győződve, hogy a szumir és a magyar nyelv közeli rokon, de mulasztásuk annál súlyosabb beszámítás alá, mert ha ők ezt tudták és meg voltak: róla győződve, úgy minden erejükkel, minden tudásukkal, minden igyekezetükkel azon kellett volna már eddig is lenniük, hogy felkeltsék a szumirológia iránt a közérdeklődést, hogy rábírják a társadalmat és a kormányt, hogy ebben a dologban tegyenek valamit.

A mi tudósainkra egyébként is nagy föladat vár a szumir kérdés megoldásánál és előbbrevitelénél. Igazi, teljes sikert csak akkor várhatunk majd, ha a magyar nyelvtudósok kezükbe veszik a dolgot és mind a két nyelvnek, a magyarnak és a szumirnak teljes ismeretével igyekeznek majd mindazokat a kérdéseket mögvilágítani, a melyek ma még közel levő okoknál fogva homályba vannak burkolva. A külföldi tudósok, bármily jóakarral vannak is eltelve, erre nem képesek, egyrészt azért, mert nem lebeghet előttük az a cél,

a melynek előttünk, magyarok előtt kell lebegnie, és másrészt és különösen azért, mert nem ismerik úgy a magyar nyelvet, a mennyire ismerniök kellene, hogy a kérdés alapos megoldásához hozzáfoghassanak. Már *Lenormann* is megmondta, hogy a szumir kérdést csak az lesz képes alaposan megoldani, a ki a magyar nyelvet is alaposan ismeri. Hiába igyekeznek oly nagynevű tudósok, mdnt *Hommel* és *Oppert* a kérdést előbbre vinni, a magyar nyelvben való abszolút járatlanságuk vagy osiak nagyon hiányos tudásuk lehetetlenné teszi az előrehaladást. Még legjobban tud közöttük magyarul *Halévy*, és ez a tudós is ellenünk fordítja ezt a fegyverét.

A szumiristák mindig bajba jönnek, valahányszor egy kényes kérdés áll eléjük, a melyet a magyar nyelvben való járatlanságuk miatt nem tudnaik megoldani. Így, a mikor *Halévy* diadalmasan kérdezte, hogyan lehet hinni egy nyelv existenciájában, a melynek még kötőszava sincs, mert hiszen az állítólagos szumir mondatokban levő *va (ua)* nem egyéb, minit az asszir vagy zsidó *v-* vagy *ve-*, akkor a szumiristák, nem tudván behatolni a magyar nyelv lényegébe, kénytelenek voltak megvallani, hogy *Halévy-mek* igaza van. Pedig nincs igaza, mert én hiányos nyelvismerteimmal és ezen a téren való csekély tapasztalatommal be tudtam bizonyítani, hogy a szumir *va* teljesen megfelel a magyar *va* geraniumnak, amely alapján véve szintén kötőszó. Vagy hogy még

egy példát idézzek: A szumir nyelvben a határozókat úgy képezik, hogy a melléknévhez *hozzá*-függesztik a *-bi* szócskát, a mi nem egyéb mint a személyes névmásnak harmadik személye. Ez a dolog is teljességgel érthetetlennek látszott a szumiristák előtt és *Halévy* föl is használta, hogy fegyvert kovácsoljon belőle a szumir nyelv existenciája ellen, a szumiristák pedig ismét kénytelenek voltak beismerni, hogy *Halévy-nek* igaza van. Pedig itt sem volt igaza, mert miként e könyv nyelvtani Tészében megmutattam, a magyarban is teljesen ugyanoly módon, a személyes névmás harmadik személyének (-on, -en, -ön szótagolók) hozzáfűggesztésével képezik a határozót.

Mind ebből önkényt következik, hogy a magyar tudósoknak foglalkozniuk kell a szumir nyelvvel s itt önkényt értőleg előáll egy másik tényezőnek, a magyar kormánynak az a föladata, hogy egy régi mulasztást helyrehozzon. A magyar egyetemeken még ma sincs tanszék a szumir nyelv számára és legfőbb ideje, hogy kormányunk ezen a valóban szégyenletes állapoton segítsen. Németországban alig van egyetem, a melyen a szumir nyelvet ne tanítanák, sőt Berlinben két tanszéket is állítottak neki; az összes angol egyetemeken épp úgy tanítják a szumir nyelvet, mint akár-melyik más ó-kori klasszikus nyelvet s ugyanezt látjuk Franciaországban is, sőt az amerikai egyetemek is kezdenek a dologgal foglalkozni és belátva a szumir kultúrának az emberiség fejlődé-

sére gyakorolt és egyelőre még be sem látható óriás befolyását, sorra tanszékeiket áilitamiak a szumir nyelv számára.

Az általános érdeklődés mellett, a melyet a szumir nép nyelvének és történetének kutatása kelt, az összes kultúrnemzetek között éppen csak mi volnánk azok, a kik a dologgal egyáltalában nem törődnének? Éppen csak mi, a kiket a kérdés legelső sorban érdekel, nem teljesítenők föladatainkat? Éppen csak mi nem foglalkoznánk oly dologgal, mely az egész világ érdeklődését föl tudta kelteni? Még ha általános kulturális ügyről volna szó, kötelességünk lett volna már régen a többi kultúrnemzettel együtt haladni; de itt oly dologról van szó, a mely valamennyi nemzet között bennünket magyarokat érdekel legelső sorban s a melyben nekünk vezérszerepet kellene játszanunk. Budapestnek kellene lenni a szumir tudomány középpontjának s a világ összes szumirológjainak ide kellene zarándokolni, hogy tudományukat gyarapítsák és tapasztalataikat bővítsék...

Másik kötelessége a kormánynak, a melynek megoldásához azonban már a társadalomnak is hozzá kell járulni, az, hogy az ország fővárosában szumirmúzeumot létesítsen. A mi szumir régiséget eddig kiástak, az mind Londonban, Párisban és Berlinben van elhelyezve; a londoni British Museumnak asszir és szumir kincsei ma már megszámlálhatatlanok és maholnap már azt azt fogják tudni, hogy hová tegyék a párisi Louv-

reben összehalmozott szumir kincsek vetekednek a British Museuméival és Berlinben is, a hol pedig csak néhány esztendő előtt kezdtek meg a gyűjtést, ma már igen jelentékeny gyűjtemény van együtt.

Azonban e cél elérését, a budapesti szumir, talán helyesebben: asszir múzeumnak fölállítását meg kell előznie egy másik föladat megoldásának; gondoskodni kell a kormánynak és a társadalomnak arról, hogy miként az angolok, a franciák, a németek és az amerikaiak, a török, a perzsa, az egyiptomi kormány és egyéb illetékes kormányok segítségével magyar tudósok is eszközölhesenek ásásokat oly vidékeken, a melyeken a magyarok őstörténetével kapcsolatban levő emlékeket sejtünk. Mielőtt azonban erre a nézetem szerint rendkívül fontos tárgyra részletesebben kiterjeszkedem, szükségesnek vélem röviden elmondani, hogy más államok kormánya és társadalma mit tett eddig az asszirológia és ezzel kapcsolatosan a szumirológia érdekében.

Az angol kormány már évtizedek óta, jóformán] az ásások megkezdése óta, évenként jelentékeny összegeket áldoz a brit múzeum asszirológiai gyűjteményének gyarapítására; költségvetésében évenként megfelelő költség szerepel az ezzel a gyarapítással kapcsolatos költségek fődözésére; expedíciókat szervez, a melyeknek tagjai életcéltnak látják az asszír és szumir régiségek kiásásában és gondoskodik róla, hogy ezek a tudó-

sok semmiben se szenvedjenek hiányt és gondatlanul szentelhessék magukat nagy föladatuknak; szerződéseket köt azokkal az államokkal, a melyeknek területén ásásokat akar eszközölni és biztosítja magának amaz államok kormányainak támogatását. Ugyanezt látjuk Franciaországban is, a melynek kormánya, e föladatok nagy fontosságának tudatában, minduntalan költséges expedíciókat szervez; ennek az áldozatkészségének eredményei *Oppert* és *de Sarzec* sikeres expedíciói. A francia kormány néhány esztendő előtt a perzsa kormánnyal is szerződésre lépett, a melynek értelmében a sah megengedi a francia kormány által kiküldött tudósoknak, hogy perzsa földön ássanak, viszont a sah kikötötte magának, hogy a kiásott emlékek egy része az ő kincstárába kerüljön. E szerződés alapján ásta ki *Morgan*, a legújabbán kiküldött francia expedíció vezetője az ősrégi Szúzát, a hol megtalálta *Hammurabinak* négyezer esztendő előtt készített és kétszáznyolcvankét szakaszra terjedő törvénykönyvét, A nemetek is buzgó tevékenységet kezdenek kifejteni; maga Vilmos császár állott az ügy élére s első-sorban talán az Ő élénk érdeklődésének köszönhető, hogy a berlini császári muzeumnak asszír osztálya ma már nagyon számbavehető gyűjteményt tesz. A német expedíciók ma már valósággal elárasztják Elő-Ázsiát és alig múlik el hét, a melyen az egyik vagy másik expedíció valamely jelentékeny eredményről ne tegyen jelen-

tést. De néhány év óta Amerika is mozog; a kormány és egyesek jelentékeny összegeket áldoznak ásásokra és hogy áldozataik nem vesznek kárba, arról legjobban tanúskodnak a nippuri ásások, a melyekről szóló és időközönként közzétett jelentések csodálatba szokták ejteni az emberiséget. Az amerikai expedíció, a melynek élén *Hilprecht* filadelfiai egyetemi tanár áll, különösen nagy szerencsével dolgozik és a filadelfiai assír és szumir nruzeum a legszebbek egyikének ígérkezik. Amerika is úgy van ugyan a portával, mint Franciaország a sahval: kénytelen a napvilágra hozott emlékek egy részét a szultániak átengedni, de még így is elég jut Amerikának.

Még Oroszországban is élénk érdeklődés kezd mutatkozni a kutatás iránt és az orosz kormány nemrég kifejezte azt a szándékát, hogy a külügyminisztérium keretében külön szakosztályt fog fölállítani, a melynek csak az lesz a hivatása, hogy ázsiai Oroszországban ásásokat eszközöljön, és hogy az elért eredményeket tudományosan feldolgozza. Ez a szakosztály már létre is jött és a tudósok most azon fáradoznak, hogy ezzel a szakosztállyal kapcsolatosan nemzetközi egyesületet alakítsanak Közép- és Kelet-Ázsia történeti, régészeti, nyelvészeti és ethnográfiai kutatása végett. Ez az egyesület elsősorban bennünket magyarokat érdekel, mert az egész óriás terület, a melynek kutatásáról van szó, csupa urál-altáji nép lakta

vidék, s ha egyszer a munka ezeken a tájakon komolyan megindul, szinte elmaradhatatlan lesz a siker és bizonyára igen. Sok érdekes dolgot fogunk megtudni a magyarok őseiről, a kik oly vidéken laktak, a mely ma orosz uralom alatt van. A nemzetközi egyesület alapszabályai is elkészültek már és a nagy fontosságánál fogva, a melylyel az egész mozgalom ránk magyarokra nézve bír, szükségesnek vélem, hogy belőlük egyetmást közöljek:

Az egyesület célja, mint már emiittem, Közép- és Kelet-Ázsiának kutatása történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi szempontból; oly emlékek föltárása, a melyek a föntebbi szempontok valamelyikéből a tudományt érdekelhetik és előbbrevihetik; az érdekelt kormányok megkeresése, hogy jóakaró figyelmüket az ily emlékek biztosítására fordítsák. Célja továbbá az egyesületnek, hogy az összes nemzetek tudósainak lehetővé tegye, hogy ezekben a munkákban résztvehessenek. E célok elérése végett mind azokban az országokban, a melyek az egyesület munkájában résztvesznek, független bizottságokat fognak fölláítani, de addig is, a míg ezek a nemzeti bizottságok létesülnek, a nemzetközi orientalista kongresszus jelöli ki a különböző országok képviselőit. Az egyesület központi bizottsága a Pétervárott székelő orosz bizottság lesz. A központi bizottság összeállítását és szervezetét a cár erősíti meg. A központi bizottság föladata: állandó összeköttetést föntartani a következő országoknak

ezekben a szakokban működő tudósaival; közbenjárni a különböző országok kormányai és a tudósok közt, hogy az utóbbiaknak lehetővé tegyék és megkönnyítsék a tudományos kutatást és az ásatást; specialistákat ajál expedíciókra, ha efféle megkeresést intéznek hozzá; francia nyelvű tudósításokat tesz közé a helyi bizottságok által kiküldött expedíciók tevékenységéről és közleményeket közvetít a helyi bizottságok közt francia, angol, német, olasz vagy latin nyelven. A kiásott emlékek tulajdonjogát a szabályzat következőképpen állapítja meg: A kiásott emlékek amaz ország tulajdonának tekintendők, a melyekben az emlékeket találták; az egyesülethez nem tartozó országokban talált emlékekre nézve külön nemzetközi egyezmény alapítandó meg. Valamely emlék felfedezője öt esztendeig élvezi a közzététel elsőbbségét; öt esztendő után a helyi bizottság határoz a közzététel módjáról.

Ez a nemzetközi egyesület bennünket magyarokat érdekel legelső sorban és azért foglalkoztam vele valamivel részletesebben. Én a magam részéről helyesebbnek vélném ugyan, ha Budapesten egy teljesen önálló, minden más egyesülettől független ázsiai társaság jönne létre, a mely céljául tűzné ki az ásatás megindítását és a kiásott anyagnak tudományos földolgozását, a milyen egyesületek Londonban, Parisban és Berlinben is vannak, a melyek a mellett, hogy a nemzetközi egyesületbe be fognak lépni, bizonyára folytatni

fogják önálló munkásságukat is, de ha nálunk ez idő szerint önálló ázsiai társaságnak létrehozatala nem volna lehetséges, úgy azt is nagy eredménynek venném, ha mielőbb magyar nemzeti bizottság alakulna, a mely a pétervári központi bizottság támogatásával hozzáfogna a munkához.

Még Ausztriában is sokat tesznek az: asszír és a szumir tudomány ügyének előbbreviteléért; a bécsi tudományos akadémia az osztrák közoktatásügyi minisztérium és magánosok támogatásával expedíciót küldött Palesztinába, a hol rendkívül fényes eredménnyel dolgozik; az osztrák expedíció vezetője, *Sellin* dr., időközönként jelentést küld az akadémiának és legutóbb tett jelentéséből egészen világosan kitűnik, hogy Palesztinában a zsidók honfoglalása előtt a magyarral rokon urál-altáji nép lakott és hogy a zsidók ettől a néptől vették kultúrájukat. Az ásások, a melyeket *Sellin* eddig több helyen eszközölt, már rávezettek az ősrégi urál-altáji városok nyomára.

Mielőtt tehát a mi kormányunk és társadalmunk arra határozza el magát, hogy szumir, illetőleg asszír múzeumot fölállítson, előbb gondoskodnia kell arról, hogy legyen mivel megtölteni ezt a múzeumot. Gondoskodnia kell arról, hogy a többi művelt nemzetek módjára neki is megengedtessek, hogy Elő-Ázsiában ásásokat eszközöltesse. Az engedelem kieszközlése nem fog nagy nehézségekkel járni. A török szultán és

a perzsa sah már többször adtak irántunk való szimpátiájuknak jelét és a dolog természeténél fogva nekünk magyaroknak sokkal könnyebben és szívesebben fogják megadni az ásásra való engedelmet, mint akármelyik más nemzetnek, mert inig az angoloknál, a franciáknál és a németeknél mindig attól kell félnie, hogy a régiségkutatás mögött rejtett politikai célok lappangnak, addig minálunk ez a félelem egészen alaptalan. Az angol és francia kormány már évtizedek óta kér engedelmet arra, hogy Karthágóban áshasson, de a török kormány éppen politikai aggodalmai miatt mindeddig vonakodott ezt az engedelmet megadni. Mondom: velünk szemben ez az aggodalom teljesen tárgyaltalan és meg vagyok győződve, hogy a mi kormányunk könnyen kieszközölhetné a török kormánytól, hogy egy magyar expedíciónak az ásást megengedje, sőt az is bizonyos, hogy a török kormány ezt az expedíciót minden irányban támogatásában részesítené. Az expedíció költségeinek kérdésére itt nem terjeszkedem ki; az expedíció annyi pénzzel fog dolgozni, a mennyi rendelkezésére áll; kevesebbel kisebb, többel nagyobb eredményt fog elérni; csak általánosságban jegyzem meg, hogyha Amerika és Ausztria társadalma tisztán a tudományért való lelkesedésből az ügyért áldozatokat tudtak hozni, úgy a mi társadalmunknak kétszeresen és háromszorosan kötelessége valamit áldozni és az expedíció létrejövetelét lehetségessé tenni. Főuraink és vagyonos

polgáraink már sokszor, számtalanszor tettek tanúságot áldozatkészségükről; valahányszor fölhívás intéztetett hozzájuk, hogy hazafias vagy tudományos ügy érdekében áldozzanak, ez a fölszólítás sohasem volt hiábavaló és meg vagyok győződve, hogy most is az első fölhívásra annyi pénz fog összegyűlni, hogy hozzávéve a kormány támogatását, jól szervezett és minden szükségessel ellátott expedíció fog létrejönni.

Már az eddigiekből is következik, hogy erre az expedícióra fontos föladat vár, de ez: a föladat nehéz is lesz, mert igen nagy területen kell majd tevékenységiét megosztania. Ott van legelső sorban maga Mezopotámia, a hol szinte beláthatatlan tér nyílik munkássága számára. Igaz ugyan, hogy itt más nemzetek tudósai is dolgoznak és már eddig is nagyon szép eredményeiket érték el, de nem győzöm eléggé ismételni, hogy az eddig elért eredmények elenyésznek azokhoz képest, a melyeket még csak ezután fognak elérni, mert egész Mezopotámia egy óriás romterület, a melynek eddig még csak egy parányi részét tárták fel; Mesopotámia földje még annyi régi emléket takar, hogy a tudósoknak még sokkal fokozottabb tevékenysége mellett is még évszázadok fognak beletelni, a míg minden föl lesz tárva. Oly városok, mint Árpád, Uruszághalom, Karszaghalom, a melyek tehát már nevüknél fogva is kiválóan kell, hogy érdekeljenek bennünket, még csak fekvésükről sem ismeretesek és a magyar expedí-

ció föladata lesz őket kikutatni és a régiségeknek, a melyeket e hét- és nyolcezer esztendő előtt virágzó városok romjai közül ki fognak szedni, mi hozzánk kell kerülniök, mert idevalók és itt van, az ő természetes helyük.

Nagy földadat vár az expedícióra Perzsiában is, a hol az áriák beözönlése előtt a magyarokkal rokon urál-altáji népek laktak. *Oppert* és mások kimutatták, hogy a szuzai nyelv és a protoméd nyelv, azaz annak a népnek a nyelve, a mely az áriák megérkezése előtt Médiában lakott, a magyarral rokon nyelv volt és Perzsia is, miként Mezopotámia, egészen el van árasztva romokkal s földje töméntelen régi emléket rejt, a melyből még ma úgyszólván semmi sincs kiásva.

Ott van továbbá Palesztina és Pönícia. Mind a két országról ma már tudvalevő, hogy a sémiták megérkezése előtt a magyarral rokon urál-altáji népek laktak ott. Ebben a két országban is még nagyon kevés történt eddig, hogy a régi emlékeket kiássák és hogy ezek segítségével a tudósok állítását, hogy a zsidók és a föníciaiak előtt urál-altáji népek laktak ezeken a vidékeken, még jobban megerősítsék. *Winckler* Hugó annyira megy, hogy még a palesztinai hegyek, folyók és városok neveit is urál-altáji eredetre vezeti vissza és bebizonyítja, hogy a Jordán és Tábor szavakat merőben lehetetlen a sémita nyelvek szókincséből megfejteni. Mily óriás dolog volna, ha a magyar expedíciónak sikerülne ezeken a tájain

sikeres kutatást végezni és a külföldi tudósok munkáját eredménnyel folytatni!

Ott van végül Egyiptom, a melyen évszázadokon keresztül a magyarral rokon nép, a hikaaosz nép uralkodott. Maguk a régi egyiptomi fölíratok azt mondják, hogy a hikszosz nép Ázsiából, az Eufrát és a Tigris mellékéről jött s ez abban az időbeni történt, a mikor még a szumirok uralkodtak Mezopotámiában. Egész leírásuk, külsejük, arcuk, viselkedésük, hairci modoruk arra vall, hogy a magyarral rokon, urál-altáji nép volt. Az egyiptomi fölíratok még hozzá teszik, hogy ezek a hikszoszok, a kik meghódították Egyiptomot, magukkal hozták ősrégi ázsiai kultúrájukat, írásukat és művészetüket s azzal, hogy Egyiptomot meghódították, nem mondtak le ázsiai országukról, a melyet úgy biztosítottak maguknak, hogy óriás várost építettek a Delta jobb partjára, a melyben mindig készen tartottak kétszázötven ezer katonát s a honnan bármikor a legrövidebb idő alatt eljuthattak veszedelemmel fenyegetett ázsiai birodalmukba. Ez a város exisztált, száz meg száz papirusz tartalma tesz róla tanúságot, de a tudósok eddig még csak nem is gondoltak arra, hogy romjait kiássák. Itt is nagy föladat vár tehát a magyar expedícióra, a melynek megoldása talán nem is ütköznék óriás nehézségkebe.

Nem tartozik ugyan szorosan tárgyamhoz, de szükségesnek vélem megemlíteni, hogy az etruszk kérdés földerítéséhez is, elsősorban a magyar

tudósok s ezek közt kiváltképpen a szumirológok vannak hivatva hozzájárulni. Az etruszk népről és nyelvéről ma még nagyon keveset tudunk; a tudósok sötétségben tapogatóznak és a mit ma megállapítanak, azt holnap ők maguk kénytelenek megcáfolni; de az a kevés, a mit tudunk, megcáfolhatatlanul arról tanúskodik, hogy az etruszkok is urál-altáji nép voltak, hogy Ázsiának ugyanarról a vidékéről kerültek Európába, a honnan a szumirok és később a magyarok indultak el; tudjuk továbbá, hogy az etruszkok és a szumirok válása nagyon sok közös vonást mutat föl és tudjuk a fenmaradt és kiásott szoborművekből, hogy mind a két nemzetnek faji típusa egészen ugyanaz. Az etruszkok nyelvének megfejtése rendkívül sok nehézséggel jár s e nehézségekkel szemben a tudósoknak minden igyekezete hajótörést szenved, de az a kevés, a mit eddig kétségtelenül meg tudtak állapítani, arról tanúskodik, hogy az etruszk nyelv is az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja. Aból a kevésből, a mit eddig *Corssen, Deecke, Pauli, Thomsen* és mások meg tudtak állapítani, csak egy-két dolgot idézek állításom bebizonyítására. Az etruszk nyelvben, miként az összes urál-altáji nyelvekben, utószócskákat illesztnek a főnevekhez; legérdekesebb az utószócskák között a helyhatározó *-tt*, a mely a magyarban és az etruszkban teljesen ugyanaz; a számnevek után (a melyek közül *hat* etruszk nyelven *hut*) a főnév mindig egyes számban volt. A sajátító eset az etruszkban

(miként a magyarban) mindig az alanyeset előtt áll. A hangsúly mindig a szó első szótagjára esett ée e szabály alul, miként a magyarban, sohasem volt kivétel. Az eddig csak nagyon fogyatékosan ismert szókincsből e könyv szótári részében már ismertettem kettőt; ezek *zi* (élni) és *tur* (sarj), a melyekkel a szumirban és a protomédiban is találkozunk s a melyek közül az utóbbi szó bizonyára a magyarral is rokon. A rokon szavakhoz vehetjük a következőket is: *év* etruszk nyelven *avi*, *alap*: *alpa*, *tesz*: *tece*, *kupa*: *hapi*, *edény*: *itun*, *hordani*: *hartna*; *halál*: *Icalu*; *ős*: *ais* vagy *es*, (*ihen*: *Isten*: *aisar*); *beszél*: *vacil*. Megjegyzem, hogy ennél nem sokkal nagyobb azoknak a szavaknak a listája, a melyeknek értelmét a tudósok minden kétséget kizáróan meg tudják állapítani. Az etruszkban sűrűn előfordul ez a szó: *tamr* és az etruszkológok sem tudják megmagyarázni; csak azt tudják róla, hogy valami istenséget jelent; kapcsolatba hozzák a görög Demeterrel s a kettőt egy eredetre vezetik vissza. Nincs igazuk, mert az etruszk *tamr*, a mely általában istenséget jelentett, teljesen megfelel a szumir *dingir-nék*, a mely új-szumir nyelven *dimmer-ré* változott át és a melynek nyoma még most is megvan a mongol nyelvben, a melyben Istent *tagri-nak* és *tangri-nak* mondják. Mindezekből az következik tehát, hogy az etruszk kérdés is a legnagyobb mértékben megérdemli, hogy tudósaink vele foglalkozzanak.

A föladat tehát, a mely a magyar kormányra és társadalomra vár, háromféle: szumir tanszékek fölállítása a magyar egyetemeken, magyar expedíció szervezése és szumir, helyesebben: asszír múzeum fölállítása. Mind a három föladat megoldása nem ütközik számba jövő nehézségekbe: egy kevés jóakarat, egy kevés áldozatkészség és a föladat meg lesz oldva és a magyar kormány és a magyar társadalom leró egy tartozást, a melyet már régen be kellett volna váltania, teljesít egy kötelességet, a mély már régóta várja teljesítését és helyrehoz egy mulasztást, a melyet már régen kellett volna pótolnia.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó.....	1
Bevezetés.....	1
Az ékírás megfejtésének története.....	11
A sumir kérdés története.....	64
Szumir nyelvtan.....	120
A sumir szókincs	195
A mi kötelességünk.....	248